

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ANUL INTERNAȚIONAL AL PĂCII

ASPECTE NOI ALE POLITICII ROMÂNIEI PRIVIND DEZVOLTAREA
RELAȚIILOR DE PACE, PRIETENIE ȘI COLABORARE CU TOATE
STATELE DIN SUD-ESTUL EUROPEAN (1965—1985).

ELISABETA PETREANU

PACEA ȘI RĂZBOIUL ÎN GÎNDIREA ȘI PRACTICA POLITICĂ A CLASEI
MUNCITORE, A PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN.

MARIN BADEA

CONCEPȚIA ROMÂNIEI ȘI CECOSLOVACIEI ASUPRA SECURITĂȚII
COLECTIVE EUROPENE ȘI COLABORAREA LOR ÎMPOTRIVA
FASCISMULUI (1930—1939). (I).

ION M. OPREA

PACEA ȘI COLABORAREA INTERNAȚIONALĂ — IDEAL AL SOCIA-
LIȘTILOR ROMÂNI (1877—1914).

GEORGETA TUDORAN

RĂZBOI ȘI PACE ÎN EUROPA SECOLULUI AL XVIII-LEA : O TIPOLOGIE
POSSIBILĂ.

FLORIN CONSTANTINIU

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, INSEMĂRI

PREZAN MEMORIALISTUL (II).

ION PAVELESCU, ADRIAN PANDEA, EFTIMIE ARDELEANU

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI
CONTEMPORANE
CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

11

TOMUL 39

1986

NOIEMBRIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAI, LUDOVIC DÉMENY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*)

Prețul unui abonament este de 180 lei

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES - FILATELIA Departamentul Export-Import presă P.O. Box 12--201. Telex 10378 prsfi r -- București, Calea Griviței nr. 64--86.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

B-dul Aviatorilor, nr. 1

712471, București, tel. 50 72 41
www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 39, NR. 11
Noiembrie 1986

ANUL INTERNAȚIONAL AL PĂCII

- ELISABETA PETREANU, Aspecte noi ale politicii României privind dezvoltarea relațiilor de pace, prietenie și colaborare cu toate statele din sud-estul european (1965—1985) 1051
- MARIN BADEA, Pacea și războiul în gândirea și practica politică a clasei muncitoare, a Partidului Comunist Român 1069
- ION M. OPREA, Concepția României și Cehoslovaciei asupra securității colective europene și colaborarea lor împotriva fascismului (1930—1939) (I) 1082
- GEORGETA TUDORAN, Pacea și colaborarea internațională — ideal al socialiștilor români (1877—1914) 1095
- FLORIN CONSTANTINIU, Război și pace în Europa secolului al XVIII-lea: o tipologie posibilă 1109

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

- Prezan memorialistul (II) (*Ion Pavelescu, Adrian Pandea, Eftimie Ardeleanu*) 1119

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- O abordare sociologică a problemelor civilizației moderne românești (*Damian Hurezeanu*) 1131

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- Laboratorul de demografie istorică în anul universitar 1985—1986 (*Louis Roman*); Al IX-lea simpozion național de istoric și retrologie agrară a României (*Constantin Șerban*) 1141

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- VALENTIN LIPATTI, *Conferința pentru securitate și cooperare în Europa*, Edit. politică, București, 1985, 310 p. (*Mihai Opreșescu*) 1152
- Acad. V. MAIINSCHI, *Economia, dreptul, diplomația în viziunea lui N. Titulescu. Studiu sociologic*, Edit. Academiei, R. S. R., București, 1985, 202 p. (*Eliza Campus*) 1153
- * * * *Transilvania în istoria și conștiința românilor*, Institutul de medicină și farmacie Iași, Cabinetul pedagogic, 1985, 309 p. (*Gheorghe Tănăsă*) 1156
- MARIA TOTU, IOAN SCURTU, DOINA SMÎRCEA, *Din istoria mișcării democratice a studenților din România*, București, 1985, 204 p. (*Gh. I. Ioniță*) 1153

REVISTA DE ISTORIE

TOME 39 N° 11
Novembre 1986

L'ANNÉE INTERNATIONALE DE LA PAIX

- ELISABETA PETREANU, Nouveaux aspects de la politique de la Roumanie touchant le développement des rapports de paix, d'amitié et de collaboration avec tous les États du sud-est européen (1965—1985) 1051
- MARIN BADEA, La paix et la guerre dans la pensée et la pratique politique de la classe ouvrière, du Parti Communiste Roumain 1069
- ION M. OPREA, La conception de la Roumanie et de la Tchécoslovaquie concernant la sécurité collective européenne et leur collaboration contre le fascisme (1930—1939) (I) 1082
- GEORGETA TUDORAN, La paix et la collaboration internationale — idéal des socialistes roumains (1877—1914) 1095
- FLORIN CONSTANTINIU, Guerre et paix en Europe pendant le XVIIIe siècle: une typologie possible 1109

MÉMOIRES, CORRESPONDANCES, NOTES

- Prezan le mémorialiste (II) (*Ion Pavelescu, Adrian Pandea, Eftimie Ardeleanu*) 1119

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

- Un approche sociologique des problèmes de la civilisation moderne roumaine (*Damian Hurezeanu*) 1131

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- Le laboratoire de démographie historique pendant l'année universitaire 1985—1986 (*Louis Roman*); Le IXe symposium national d'histoire et rétrologie agraire de la Roumanie (*Constantin Șerban*) 1141

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- VALENTIN LIPATTI, *Conferința pentru securitate și cooperare în Europa* (La Conférence pour la sécurité et la coopération en Europe), Edit. politică, București, 1985, 310 p. (*Mihai Opreșescu*) 1152
- Acad. V. MALINSCHI, *Economia, dreptul, diplomația în viziunea lui N. Titulescu. Studiu sociologic* (L'économie, le droit et la diplomatie dans la vision de N. Titulescu. Etude sociologique), Edit. Academiei R. S. R., București, 1985, 202 p. (*Eliza Campus*) 1153
- * * * *Transilvania în istoria și conștiința românilor* (La Transylvanie dans l'histoire et la conscience des Roumains), Institutul de medicină și farmacie Iași, Cabinetul pedagogic, 1985, 309 p. (*Gheorghe Tănăsă*) 1156
- MARIA TOTU, IOAN SCURTU, DOINA SMÎRCEA, *Din istoria mișcării democratice a studenților din România* (Aspects de l'histoire du mouvement démocratique des étudiants de Roumanie), București, 1985, 204 p. (*Gh. I. Ioniță*) 1158

ASPECTE NOI ALE POLITICII ROMÂNIEI PRIVIND DEZVOLTAREA RELAȚIILOR DE PACE, PRIETENIE ȘI COLABORARE CU TOATE STATELE DIN SUD-ESTUL EUROPEAN (1965—1985)

ELISABETA PETREANU

În perioada de după Congresul al IX-lea al P.C.R., perioadă ce poartă efigia concepției și acțiunii secretarului general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu, relațiile României cu statele din sud-estul european s-au dezvoltat pe un plan superior. În 1965, la Congresul al IX-lea al P.C.R., analizând activitatea pe plan internațional a României, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a formulat obiectivele de bază ale politicii externe românești, politică ce avea în vedere în primul rând dezvoltarea legăturilor de prietenie și colaborare cu toate țările din sistemul mondial socialist; de asemenea dezvoltarea relațiilor cu toate statele, fără deosebire de regim politic, în spiritul coexistenței pașnice, al colaborării pe baze reciproc avantajoase. O atenție deosebită a fost acordată relațiilor cu statele din sud-estul european. În raportul prezentat congresului, secretarul general al P.C.R. a precizat că dezvoltarea unor legături prietenești, de bună vecinătate, între toate statele din sud-estul european corespunde intereselor statelor din această parte a lumii, colaborării și prieteniei tradiționale, imperativelor păcii și securității în sud-estul european. Tovarășul Nicolae Ceaușescu a subliniat importanța relațiilor cu statele socialiste din sud-estul european (Bulgaria, Iugoslavia, Albania) și a apreciat totodată evoluția pozitivă a relațiilor României și cu celelalte state din această parte a continentului. În acest context a fost relevată importanța unor legături mai bune cu Grecia, în spiritul prieteniei tradiționale dintre cele două țări și popoare și a fost exprimată totodată, dorința României ca și relațiile cu Turcia să cunoască o ascendență în concordanță cu interesele celor două țări și popoare, cu imperativele întăririi păcii și colaborării în sud-estul european. „Țara noastră — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu în raportul prezentat Congresului al IX-lea al P.C.R. — va dezvolta și în viitor relațiile economice, tehnice-științifice, culturale cu toate statele, considerînd că schimburile multilaterale pe baza avantajului reciproc, fără condiții politice, fără restricții și discriminări, contribuie la micșorarea încordării internaționale și la apropierea între popoare, constituie un important factor de întărire a păcii”¹.

Pe bază și în spiritul acestor orientări au evoluat relațiile României cu statele din sud-estul european².

1. În anii care au urmat Congresului al IX-lea al P.C.R. relațiile politice dar și relațiile economice și culturale cu statele din această parte a Europei au cunoscut o dezvoltare complexă, multilaterală. Desigur, în evoluția relațiilor României cu statele din sud-estul european, relațiile cu statele socialiste s-au desfășurat în cadrul unor coordonate specifice, determinate de comunitatea orînduirii, a țărilor și aspirațiilor fundamentale ale popoarelor lor. Urmărind țelul comun al construirii socialismului prin efortul eroic al popoarelor lor, comune de idealurile nobile ale progresului național, ale păcii și colaborării, pe baza principiilor și normelor dreptului internațional, țările socialiste din sud-estul european au instaurat între ele *un nou tip de relații*: relații de colaborare, de egalitate și respect reciproc, în slujba apărării și satisfacerii intereselor propriilor lor țări și popoare. În anii 1965-1985 relațiile de colaborare dintre România și statele socialiste din sud-estul european au cunoscut o dezvoltare armonioasă în consens cu politica și interesele promovate de guvernele, de factorii politici și de decizie ai acestor țări, corespunzător sarcinilor specifice ale edificării socialismului, instaurării unui climat de pace și colaborare internațională.

O importanță primordială au avut-o contactele bilaterale periodice la nivel înalt, întâlnirile dintre tovarășul Nicolae Ceaușescu și conducătorii acestor state. De asemenea, întâlnirile altor reprezentanți ai României, Iugoslaviei și Bulgariei, ai unor organizații obștești din România și Albania³. Convorbirile și tratativele purtate sub semnul stimei și respectului reciproc, s-au finalizat prin hotărâri și acorduri comune, urmate de proiecte și opțiuni comune. Toate acestea au constituit contribuții concrete la dezvoltarea colaborării, a prieteniei și înțelegerii, la edificarea socialismului în fiecare stat în parte și în ansamblu, la instaurarea unui climat de colaborare și înțelegere, de pace și securitate atât de necesar întregii regiuni sud-est europene. Întîlnirile și convorbirile la nivel înalt, s-au dovedit hotărîtoare în determinarea unei evoluții ascendente a relațiilor de bună vecinătate cît și pentru identificarea unor căi noi în vederea adîncirii și diversificării legăturilor multilaterale, pentru valorificarea, în beneficiul reciproc, a obiectivelor de colaborare convenite⁴.

Totodată ele au constituit tot atîtea ocazii pentru a pune în evidență *dimensiunea istorică* a legăturilor de prietenie și colaborare ale poporului român cu popoarele din această parte a continentului european. În 1967, cu ocazia vizitei în România a unei delegații de partid și de stat a Republicii Populare Bulgaria, condusă de Todor Jivkov, tovarășul Nicolae Ceaușescu a pus în evidență dimensiunea în timp a prieteniei dintre poporul român și poporul bulgar. „Prietenia dintre poporul român și poporul bulgar — a spus secretarul general al Partidului Comunist Român — izvorăște din trecutul îndepărtat; secole de-a rîndul româniei și bulgarii au avut o soartă asemănătoare, au suferit jugul asupririi naționale și, nu o dată, fiii înaintași ai celor două popoare au luptat împreună, s-au sprijinit în lupta împotriva cotropitorilor străini, pentru eliberarea națională și socială”⁵. Reamintind că prietenia româno-bulgară s-a petrecut în lupta pentru înlăturarea dominației otomane, pentru cucerirea deplină a independenței politice și de stat, tovarășul Nicolae Ceaușescu a evocat cu acel prilej paginile memorabile ale acestei prietenii clădite „pe cîmpurile de luptă, la Grivița, Plevna, Smirdan, prin glorioase fapte de arme, prin sîngele vărsat în comun”⁶. În anii socialismului prietenia și colaborarea dintre cele două țări și popoare au dobîndit un conținut

nou — determinat de caracterul comun al orînduirii sociale și de stat, de țelurile comune ale luptei pentru construirea socialismului, pentru edificarea unui climat de pace și securitate în sud-estul european și în Europa.

Tradiția prieteniei și colaborării dintre poporul român și popoarele Iugoslaviei a fost relevată adesea de către conducătorii de partid și de stat ai celor două țări și popoare. În vara anului 1967, în *Expunerea cu privire la politica externă a partidului și guvernului român* prezentată în cadrul sesiunii Marii Adunări Naționale din 24-27 iulie, tovarășul Nicolae Ceaușescu a analizat și componentele politicii României în sud-estul european. Cu această ocazie a fost subliniată dimensiunea istorică a relațiilor româno-iugoslave, de asemenea motivația acestor relații. „Trăind, de-a lungul secolelor în bună vecinătate — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu în expunerea sa — animați de aceleași aspirații de libertate națională și socială, luptînd pentru neafirmare împotriva unor dușmani comuni, poporul român și popoarele iugoslave s-au ajutat frățeste, s-au stimat și respectat reciproc”⁷⁷. Cu o altă ocazie, prilejuită de vizita sa în Republica Socialistă Federativă Iugoslavia, în mai 1968, tovarășul Nicolae Ceaușescu preciza că poporul român și popoarele iugoslave, *situate într-o zonă frământată a Europei*, și-au putut păstra și afirma ființa națională „numai printr-o eroică rezistență și îndelungată luptă împotriva asupritorilor, pentru libertate, independență națională și progres social”⁷⁸. Din vitregiile istoriei, din suferințele îndurate — spunea cu acel prilej tovarășul Nicolae Ceaușescu — popoarele noastre au rămas cu o nestinsă sete de libertate și independență”⁷⁹. Victoria socialismului în România și Iugoslavia a dat temelii noi și dimensiuni mai ample prieteniei româno-iugoslave care și-a găsit un puternic izvor în noua orînduire pe care o construiește poporul român și popoarele iugoslave, de asemenea în dorința comună de a conlucra și coopera, pe multiple planuri, ca buni vecini.

Nu o dată a fost subliniată dimensiunea istorică a relațiilor româno-albaneze care au îndelungate tradiții în istoria celor două popoare. Tovarășul Nicolae Ceaușescu a precizat adesea că extinderea colaborării multilaterale între poporul român și poporul albanez „servește intereselor construcției socialismului, înfloririi materiale și spirituale a celor două țări”⁸⁰.

Ca state direct contigue, avînd în componența teritoriilor lor sau drept granițe naturale, resurse de mare valoare economică și de o deosebită importanță strategică (precum fluviul Dunărea), statele socialiste din sud-estul european — în speță, România, Bulgaria și Iugoslavia — au găsit numeroase posibilități de colaborare în plan economic, posibilități ce s-au concretizat în elaborarea unor proiecte pentru construirea — în comun — a unor obiective economice, de mare anvergură. Corespunzător unor interese reciproce de natură economică (dar și politică) au fost puse bazele unor obiective economice de mare amploare precum complexele hidrotehnice de pe Dunăre: *Porțile de Fier I*¹¹ și ulterior *Porțile de Fier II*¹², în colaborare româno-iugoslavă. De asemenea, tot pentru valorificarea potențialului hidroenergetic al Dunării România și Bulgaria au căzut de acord asupra necesității construirii în comun a unor complexe hidrotehnice de amploare ca cel preconizat în zona Cioara-Belene¹³ și de asemenea, în zona Turnu-Măgurele-Nicopol¹⁴. România și Bulgaria au căzut de acord și au trecut la construirea — în comun — în zona

Giurgiu-Ruse — a unei întreprinderi pentru construcții de mașini și utilaje grele¹⁵.

Construirea în colaborare a unor obiective de mare însemnătate pentru economia statelor socialiste din sud-estul european are, înainte de toate, o semnificație politică, edificarea acestor obiective fiind expresia concretă a normelor și principiilor pe baza cărora statele socialiste sud-est europene înțeleg să coopereze. *Componenta politică* a acestei colaborări a fost adesea subliniată de către conducătorii de partid și de stat ai României, Bulgariei și Iugoslaviei. Apreciind Hidrocentrala de la *Porțile de Fier* ca cea mai mare construcție economică realizată prin cooperarea a două țări socialiste, președintele Republicii Socialiste România a arătat că această realizare constituie un model de felul cum poate fi organizată cooperarea între două țări și popoare¹⁶. Ea constituie o expresie a relațiilor noi, bazate pe respectarea independenței și suveranității naționale, a egalității în drepturi, neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc. De asemenea, proiectele colaborării României cu Bulgaria: *Complexul hidrotehnic Turnu-Măgurele-Nikopol*, sau marele obiectiv industrial cu profil complex precum *Întreprinderea de construcții de mașini și utilaje grele de la Giurgiu-Ruse*.

Construirea acestor obiective probează trăinicia și desigur, perspectiva relațiilor de colaborare dintre țările socialiste din sud-estul Europei fapt subliniat adesea de reprezentanții la nivel înalt ai României, Bulgariei și Iugoslaviei. Cu prilejul inaugurării lucrărilor de construcție a Complexului industrial de la Giurgiu-Ruse, Președintele Consiliului de Stat al Republicii Populare Bulgaria, Todor Jivkov, referindu-se la viitorul acestor relații, aprecia Complexul de la Giurgiu-Ruse ca un exemplu nou al prieteniei româno-bulgare, prietenie care — spunea domnia sa — „vine din istorie și merge în viitorul copiilor, nepoților și strănepoților noștri”¹⁷.

Inaugurarea lucrărilor *Complexului hidroenergetic Porțile de Fier II* a constituit de asemenea un nou prilej pentru a fi relevate relațiile de colaborare existente între țările socialiste sud-est europene și, evident, între cele două state ce participă la edificarea acestui obiectiv: România și Iugoslavia. La dineul oferit de președintele Nicolae Ceaușescu în cinstea președintelui Iugoslaviei cu prilejul inaugurării complexului *Porțile de Fier II* la 3 decembrie 1977, președintele României a apreciat că datorită întâlnirilor care au avut loc de-a lungul anilor între conducătorii de partid și de stat ai celor două țări și popoare, relațiile dintre România și Iugoslavia au fost așezate „pe o bază trainică, de prietenie și colaborare”¹⁸. Președintele României a menționat cu deosebită satisfacție dezvoltarea cooperării dintre cele două țări, al cărei exemplu grăitor este construirea în comun a obiectivelor hidroenergetice de pe Dunăre: *Porțile de Fier I*, *Porțile de Fier II*. Relațiile de cooperare dintre România și Iugoslavia — a apreciat președintele României — constituie un exemplu de felul cum două țări socialiste vecine pot să concluzeze animate de același interes, de dorința de a edifica socialismul, de a trăi în bună vecinătate și de a contribui la cauza păcii. Cu același prilej președintele Iugoslaviei a arătat că viitoarea hidrocentrală *Porțile de Fier II* va fi încă un pod al legăturii dintre cele două țări și popoare, subliniind totodată că nu este vorba de un pod obișnuit ci de o legătură care exprimă încrederea dintre poporul român și cel iugoslav. Reamintind că realizarea primei hidrocentrale de la *Porțile de Fier* a permis celor două popoare

să se convingă și mai mult că ele trebuie să se sprijine reciproc, președintele Iugoslaviei a apreciat că efortul pentru zăgăzuirea Dunării este un exemplu de felul cum două țări pot să-și unească forțele lor creatoare.

Cu Albania, fără din sud-estul european care a ales calea socialistă de dezvoltare politică și socială, România a cultivat, în spiritul tradiției istorice, relații bune de colaborare — în special în planul relațiilor economice și comerciale. În plan politic între cele două țări există relații diplomatice, ceea ce constituie o bună premisă pentru desfășurarea normală a unor relații bilaterale. În acest cadru, periodic, au loc schimburi de delegații sau vizite la nivel neguvernamental ale unor organizații obștești sau instituții culturale. Cu diferite prilejuri, ocazionate de evenimente importante din viața politică a celor două popoare, au loc schimburi de mesaje, scrisori sau telegrame între reprezentanți — la diferite niveluri — ai celor două țări. În relațiile României cu Albania primează spiritul prieteniei și, în mod deosebit, al tradiției istorice a legăturilor dintre popoarele român și albanez, coordonate adesea subliniate. În 1976, de exemplu, cu prilejul prezentării scrisorilor sale de acreditare în România, ambasadorul Republicii Populare Albania la București s-a referit pe larg la vechimea legăturilor româno-albaneze¹⁹. Cu acel prilej el a relevat faptul că între poporul român și poporul albanez există o veche prietenie și că această prietenie s-a statornicit în lupta pe care cele două popoare au dus-o pentru libertate, independență națională și progres. Reprezentantul guvernului albanez la București își exprima convingerea că această prietenie se va dezvolta și în viitor, spre binele celor două popoare²⁰.

În conformitate cu prevederile *acordurilor pe termen lung* de colaborare economică, tehnică și științifică, relațiile de colaborare ale României cu statele socialiste din sud-estul european au cunoscut o linie ascendentă nu numai în plan economic, comercial sau tehnic ci și în domeniul literaturii și artei, turismului; de asemenea în domeniul transporturilor internaționale rutiere, în transporturile aeriene, serviciilor poștale cât și al asistenței juridice și consulare²¹.

2. Consecvență unuia dintre principiile fundamentale ale politicii sale externe, de a dezvolta relații de înțelegere și colaborare, de bună vecinătate, cu toate statele — indiferent de orînduirea lor socială — România a acordat o atenție deosebită relațiilor sale și cu celelalte două state din sud-estul european : Grecia și Turcia. La baza politicii României cu aceste state stau orientările de principiu stabilite la Congresul al IX-lea al P.C.R. și dezvoltate ulterior în alte documente de partid și de stat. „Noi — arăta președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu într-un interviu acordat ziarului "Daily News" din Ankara — pornim de la faptul că deosebirile de ordin istoric, național și mai cu seamă deosebirile de orînduire socială nu trebuie, în general, să constituie un obstacol în calea unei colaborări active între toate statele lumii, cu atât mai mult aceste deosebiri — care există în realitate — nu trebuie să constituie un obstacol în cadrul colaborării dintre țările din Balcani”²². Corespunzător acestei orientări a acționat România pentru dezvoltarea relațiilor sale cu Grecia și Turcia.

România a reluat relațiile sale cu Grecia încă în 1956, lichidînd unele diferende și litigii și instaurînd relații normale cu mult înaintea altor state din zonă²³. Cu Turcia ea nu a avut probleme litigioase în perioada post-belică²⁴. Cu toate acestea relațiile României cu Grecia și cu Turcia au cu-

noscut o *reală dezvoltare* abia în perioada de după Congresul al IX-lea al P.C.R. De o importanță deosebită au fost orientările date de Congresul al IX-lea al P.C.R. De asemenea concepția și acțiunea președintelui Nicolae Ceaușescu. Acestor factori li s-au adăugat *climatul nou* intervenit în viața internațională a Europei și, implicit și în sud-estul european, climat determinat de efortul majorității statelor europene de a lichida „sechelele” celui de al doilea război mondial, de a soluționa unele probleme rezultate din încheierile celui de al doilea război mondial, de a imprima vieții internaționale un curs nou, spre destindere, de a realiza unul din dezideratele vieții politice internaționale postbelice: întrunirea reprezentanților tuturor statelor europene, indiferent de regimul lor politic, indiferent de grupările politice și militare în care erau integrate, într-o conferință generală, europeană. Ca urmare a unor acțiuni politico-diplomatice, relațiile dintre unele state din sud-estul european au fost îmbunătățite, ceea ce a făcut ca în climatul politic al regiunii să se producă o schimbare.

Consecventă politicii sale active în direcția instaurării unor relații de înțelegere și colaborare, România a contribuit, prin acțiunile sale, la dezvoltarea procesului de destindere intervenit în relațiile bilaterale în sud-estul Europei. În iulie 1966 o delegație guvernamentală română, condusă de președintele Consiliului de Miniștri al Republicii Socialiste România, Ion Gheorghe Maurer, a vizitat Turcia²¹. La dineul oferit în cinstea oaspeților români, președintele Consiliului de Miniștri al Turciei aprecia că prezența în Turcia a delegației guvernamentale române dovedește că relațiile dintre cele două țări au înregistrat „o dezvoltare pozitivă”²⁶. Totodată a fost exprimată dorința guvernului Turciei de a menține și dezvolta cu România cele mai bune relații. Președintele Consiliului de Miniștri al Turciei a precizat că guvernul său era convins că urmărind un asemenea obiectiv acționează nu numai în conformitate cu interesele celor două țări, dar că își aduce contribuția la pacea și stabilitatea regiunii sud-est europene. Pe de altă parte, preciza premierul guvernului de la Ankara, colaborarea utilă între cele două țări în domeniul comerțului, economiei, turismului și transporturilor, constituie semnul unor *bune auspicii* pentru viitorul relațiilor celor două țări. Cu prilejul primei întâlniri postbelice la nivel guvernamental dintre România și Turcia s-a subliniat că între cele două țări *nu existau diferențe* și că dacă reprezentanții celor două guverne nu împărtășeau totdeauna aceleași puncte de vedere asupra problemelor mondiale aceasta nu trebuia să constituie un obstacol în dezvoltarea relațiilor lor bilaterale. În comunicatul comun dat publicității se preciza dorința guvernelor României și Turciei de a dezvolta relații de bună vecinătate, pe baza principiilor suveranității și independenței naționale, a integrității teritoriale, egalității în drepturi și neamestecului în treburile interne²⁷.

În același an, în zilele de 31 august — 3 septembrie 1966, Atena primea, pentru *prima dată după cel de al doilea război mondial*, vizita unei delegații guvernamentale române. Întâlnirea reprezentanților celor două țări și popoare a prilejuit rememorarea „marelui trecut al relațiilor greco-române”²⁸. Între Grecia și România, arăta premierul elen la dineul oferit în cinstea delegației române, nu poate fi vorba numai de problema continuării legăturilor de prietenie tradiționale între cele două popoare. Grecia — sublinia premierul elen — care a suferit prea mult pentru a nu fi dobândit experiența a ceea ce înseamnă războiul de orice fel ar fi el,

se declară pentru pace și justiție, destindere internațională, înțelegere reciprocă și cooperarea tuturor țărilor²⁹. Precizînd că Grecia înțelegea să rămîină credincioasă alianțelor sale cu statele din Pactul Nord Atlantic premierul guvernului de la Atena releva faptul că țara sa era gata să dezvolte relații economice, comerciale, științifice și culturale, cu toate țările, oricare ar fi fost sistemul lor social sau politic cu condiția respectării independenței, egalității și avantajului reciproc, al neamestecului în treburile interne. Se aprecia că Grecia și România erau în măsură să colaboreze pe multiple planuri atît în domeniul material cît și în cel spiritual, colaborarea celor două țări fiind de natură să contribuie la consolidarea păcii în această regiune a lumii. Comunicatul dat publicității exprima hotărîrea celor două state care, aspirînd la o pace durabilă în această regiune — ca și în lumea întreagă — erau decise să continue eforturile pentru dezvoltarea relațiilor de colaborare între toate statele din sud-estul european.

Cu prilejul tratativelor purtate la Ankara și Atena în vara și în toamna anului 1966 au fost încheiate numeroase acorduri, convenții și protocoale³⁰ care — așa cum aprecia Ion Gheorghe Maurer, conducătorul delegației guvernamentale române —, au „inaugurat o nouă etapă”³¹ în relațiile bilaterale cu aceste țări, așezîndu-le pe baze trainice și dîndu-le o nouă perspectivă.

În următorii ani relațiile României cu aceste state au cunoscut o nouă dezvoltare. Întîlnirile la nivelul *conducătorilor de state* au dat relațiilor bilaterale ale României cu Grecia și Turcia noi direcții de dezvoltare care s-au dovedit benefice atît pentru evoluția relațiilor în plan bilateral, cît și pentru edificarea unui climat politic propice unei colaborări în plan multilateral. Prima întîlnire *la nivelul conducătorilor de state* a fost prilejuită de vizita la Ankara a tovarășului Nicolae Ceaușescu și a tovarășei Elena Ceaușescu în primăvara anului 1969. La dineul oferit în onoarea sa tovarășul Nicolae Ceaușescu a apreciat că există premise favorabile pentru a găsi căile necesare extinderii pe planuri multilaterale a colaborării dintre cele două state. A fost subliniat faptul că relațiile dintre România și Turcia, neumbrite de nici un fel de probleme litigioase, s-au înscris în ultimii ani pe un drum bun, cunoscînd o evoluție ascendentă³². Desigur, evoluția pozitivă a relațiilor dintre România și Turcia venea în întîmpinarea intereselor celor două țări și popoare. Dar, stadiul nou al relațiilor româno-turce avea în același timp și o însemnătate internațională deoarece, așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, una din modalitățile primordiale pentru statornicirea unui climat politic sănătos într-o regiune ca aceea a sud-estului european era *dezvoltarea unor raporturi normale între state*, indiferent de orînduirea lor socială și politică. „Istoria — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu — ne învață să ducem o viață pașnică. Noi oamenii politici avem sarcina și răspunderea în fața popoarelor noastre de a lupta pentru făurirea istoriei de astăzi și a celei de mîine care trebuie să fie o istorie a prieteniei și a colaborării dintre popoarele noastre”³³. Reprezentantul la nivelul cel mai înalt al României sublinia că nu forța agresivă ci *rațiunea* trebuie să prevaleze în viața lumii contemporane. Prima întîlnire la nivel înalt dintre România și Turcia care a avut loc în primăvara anului 1969 la Ankara, cît și cele care au avut loc la București și Ankara în anii ce au urmat, prin vizitele conducătorilor de stat ai Turciei și României, au constituit dovada că în regiunea sud-estului european *erau posibile* colaborarea

și încrederea și nu reticența și suspiciunea, că era posibilă edificarea unui climat politic nou, corespunzător intereselor celor mai fierbinți ale popoarelor din regiune.

O evoluție ascendentă au cunoscut și relațiile bilaterale, la nivel guvernamental cu Grecia. La 16 mai 1975 la București a avut loc *prima întâlnire la nivel înalt* dintre România și Grecia după cel de al doilea război mondial. Aflat la București cu această ocazie, președintele Consiliului de Miniștri al Republicii Elene, a apreciat că popoarele român și elen întrețin legături de prietenie și colaborare milenară. Președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a subliniat că cele două popoare au colaborat întotdeauna în mod pașnic, au trăit în bună vecinătate și s-au întrajutorat în momente istorice grele³⁴.

Vizita premierului elen la București se înscria în perioada benefică *pre-Helsinki*, perioadă care în planul relațiilor politice bilaterale între statele din sud-estul Europei s-a concretizat prin *intensificarea* contactelor între factorii politici investiți cu cele mai înalte răspunderi pe linie de stat, prin preocuparea comună a statelor din regiune *de a lărgi sferele colaborării lor* bi și multilaterale. Un moment nou în ascendența relațiilor româno-elene, în perioada de după Congresul al IX-lea al P.C.R., l-a constituit întâlnirea la nivel înalt din primăvara anului 1976. În martie, Atena primea vizita președintelui Nicolae Ceaușescu și a tovarășei Elena Ceaușescu. La dejunul oferit în onoarea oaspeților români de către primul ministru al Republicii Elene, președintele României a relevat cursul ascendent al relațiilor româno-elene, precizând că după vizita premierului Karamanlis la București colaborarea dintre cele două țări a căpătat noi dimensiuni. Cu prilejul convorbirilor de la Atena s-a ajuns la concluzia că există numeroase posibilități care dau *o perspectivă durabilă* dezvoltării colaborării dintre cele două țări și popoare. S-a subliniat necesitatea ca cele două guverne să acționeze în direcția îmbunătățirii climatului politic și dezvoltării unei colaborări multilaterale în sud-estul european. Documentele bilaterale semnate la Atena în martie 1976 în domeniul colaborării economice, comerciale, industriale și tehnico-științifice³⁵, au așezat *pe baze stabile* relațiile bilaterale dintre România și Grecia. La ceremonia semnării documentelor oficiale, președintele României, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a remarcat *voința comună* a reprezentanților celor două țări și popoare de a face totul pentru extinderea acestei colaborări, precizând că tratativele și convorbirile de la Atena au evidențiat *începuturile bune* care existau pentru a extinde cooperarea în sud-estul european, cele două țări fiind hotărâte să acționeze *și în viitor*, în această direcție.

În anii care au urmat, relațiile bilaterale româno-elene au cunoscut o dezvoltare continuă reliefată de altfel cu ocazia schimburilor de vederi care au avut loc între reprezentanții celor două țări și popoare. În septembrie 1986, cu ocazia vizitei la București a primului ministru al Republicii Elene, Andreas Papandreu, a convorbirilor cu președintele Nicolae Ceaușescu, a fost subliniată ascendența relațiilor dintre cele două țări și au fost luate hotărâri menite să dea o nouă perspectivă acestor relații. Înțelegerea de principiu cu privire la încheierea unui *Tratat de prietenie și cooperare*³⁶ între România și Grecia realizată cu prilejul vizitei premierului elen la București a indicat, pe de o parte, *stadiul* relațiilor dintre cele două țări iar pe de altă parte, hotărârea lor de a da acestor relații un conținut nou, de a le diversifica și extinde. Cu același prilej s-a convenit să se depună eforturi pen-

tru a se asigura un ritm susținut schimburilor de bunuri materiale, concurenței și cooperării reciproc avantajoase în domeniul economiei, în ramuri importante pentru progresul celor două țări. De asemenea, s-a exprimat voința de a extinde colaborarea dintre România și Grecia în diferite alte domenii: știință, cultură, artă, turism, etc., etc.

În evoluția relațiilor României cu statele sud-est europene schimburile de vederi la nivel înalt care au avut loc la București, Ankara și Atena au constituit momente importante în efortul de edificare a unor relații trainice, de prietenie și colaborare, în spiritul tradițiilor îndelungate, al intereselor reciproce ale popoarelor din aceste țări. Ele au constituit de asemenea momente cu profunde semnificații politice și însemnate consecințe pentru *perspectiva unei colaborări multilaterale* în regiunea sud-estului european.

3. Acționînd pentru dezvoltarea relațiilor sale — pe multiple planuri *cu toate statele din sud-estul european* — România a urmărit în același timp evoluția relațiilor *dîntre toate celelalte state* din regiune. Cu atît mai mult cu cît între unele dintre aceste state existau probleme litigioase datînd fie din timpul celui de al doilea război mondial fie din perioada imediat următoare încheierii acestuia. Existența lor, așa cum se dovedise în atîtea rînduri, greva dezvoltarea unor relații normale între state, inclusiv climatul politic general al sud-estului european. După opinia României *orice* inițiativă politico-diplomatică în direcția soluționării „sechelelor” celui de al doilea război mondial (sau a diferendelor izbucnite din alte cauze) era binevenită. Ca atare România a apreciat eforturile guvernelor Bulgariei și Greciei³⁷, de asemenea ale Bulgariei și Turciei pentru normalizarea relațiilor dintre ele³⁸ și a considerat restabilirea relațiilor dintre Grecia și Albania³⁹ cît și acțiunile politico-diplomatice privind îmbunătățirea relațiilor dintre Iugoslavia și Albania pe de o parte și dintre Grecia și Albania⁴⁰ pe de altă parte drept pași concreți în direcția dezvoltării relațiilor dintre toate statele din sud-estul european. În 1971, referindu-se la procesele politice din regiune, președintele României socialiste aprecia că situația în sud-estul european evolua într-o direcție pozitivă. Într-un interviu acordat ziarului italian „Corriere della Sera”, în toamna anului 1971, președintele Nicolae Ceaușescu releva dorința „tot mai pronunțată” din partea tuturor statelor din sud-estul european de a se ajunge „la o normalizare a relațiilor dintre ele, cu toate deosebirile de orînduire social-politică”⁴¹. Președintele României aprecia că normalizarea relațiilor dintre Grecia și Albania, îmbunătățirea raporturilor dintre Bulgaria și Grecia, dezvoltarea relațiilor dintre Iugoslavia și Grecia erau expresia efortului *tuturor* statelor din sud-estul european pentru edificarea unui climat politic propice dezvoltării relațiilor *bi și multilaterale* în regiune. „Prin urmare — spunea președintele României — dacă ținem seama de toți acești factori, se poate spune că în ultimii ani s-au făcut pași concreți în direcția îmbunătățirii relațiilor dintre toate țările balcanice ceea ce crează condiții favorabile abordării cu o perspectivă mai bună, a realizării unei înțelegeri balcanice”⁴². Președintele României sublinia că marile puteri ar fi trebuit să țină seama de eforturile popoarelor din această regiune în direcția unui climat mai bun în așa fel încît să se creeze condiții ca statele sud-est europene să se poată ocupa *ele însele* de propriile lor probleme. Potrivit concepției președintelui României statele din această regiune trebuiau să fie lăsate „să-și rezolve problemele fără amestec din afară, în spiritul unei colaborări multilaterale care să excludă

forța și amenințarea cu forța în soluționarea oricăror probleme dintre ele.”⁴³ În același timp, colaborarea între statele sud-est europene nu trebuia să ducă la izolarea ei, dimpotrivă, la dezvoltarea largă a colaborării lor cu celelalte state ale lumii.

Potrivit acestei concepții și corespunzător noului context politic din sud-estul european, România a reinnoit propunerile sale privind realizarea în sud-estul european a unei zone de pace și colaborare nu numai în plan bilateral ci și multilateral. În vara anului 1972 și apoi în primăvara anului 1973 a fost reluată, într-o formulă mai nuanțată, corespunzător condițiilor concrete ale regiunii, climatului politic nou, mai favorabil unei colaborări complexe, ideea creării unor organisme de colaborare în plan multilateral. Desigur, existau deja organisme — neguvernamentale — ale colaborării dintre statele din regiune în cele mai diferite domenii : știință, medicină, istorie, sport, turism etc.⁴⁴. După opinia României ele constituiau un exemplu de felul cum s-ar fi putut acționa și în ceea ce privește colaborarea economică și, în perspectivă, realizarea unei reuniuni consacrate discutării problemelor colaborării în toate domeniile, inclusiv a transformării regiunii într-o zonă de pace, fără arme nucleare. Președintele României aprecia că se putea trece la organizarea unor reuniuni care, la început, ar fi putut fi nu neapărat la nivelul șefilor de guverne sau de state ci, la diferite niveluri care să pregătească condițiile unei reuniuni la nivel înalt. În condițiile create de evoluția pozitivă a relațiilor din sud-estul european, președintele Republicii Socialiste România considera că a sosit timpul să se treacă de la declarații generale la acțiuni concrete, și propunea constituirea unui organism care să contribuie la impulsivitatea schimburilor și organizarea cooperării în producție⁴⁵. În contextul relațiilor sud-est europene de la începutul celui de al patrulea deceniu postbelic România aprecia că era util să se treacă la pregătirea unei întâlniri între reprezentanții statelor din regiune în cadrul căreia să se discute problema transformării sud-estului european într-o zonă fără arme atomice și baze militare. După opinia României, reuniunea putea să-și propună, fie realizarea unei înțelegeri, fie elaborarea, prin consens, a unor declarații sau acorduri cu privire la bazele colaborării economice, politice și cultural-științifice în sud-estul european. Având această propunere România anticipa astfel, cu aproximativ trei ani, prima reuniune postbelică, la nivel guvernamental, în sud-estul Europei, reuniune care avea să aibă loc la Atena în iarna anului 1976. Având în vedere complexitatea unei întâlniri la nivelul șefilor de guverne sau de state, România întrevedea necesitatea unor operațiuni pregătitoare care să faciliteze caracterul de lucru al viitoarei reuniuni, finalizarea, ei cu rezultate concrete. Această poziție nouă, în comparație cu cea adoptată de România în anii 1957⁴⁶ și 1959 când a formulat propunerile sale consacrate îmbunătățirii climatului politic din sud-estul european⁴⁷, demonstrează, pe de o parte, suplețea politicii României față de problematica complexă a sud-estului european iar, pe de altă parte, caracterul realist al concepției României privind modalitățile adecvate edificării unui climat de pace și colaborare în regiune, dezvoltării relațiilor de prietenie și colaborare nu numai în plan bilateral ci și în plan multilateral. Așa cum avea să se vadă mai târziu, abordarea proceselor politice din sud-estul european dintr-o perspectivă nouă, ținând cont de toate punctele convergente sau divergente ce existau între statele sud-est europene și, mai ales, de evoluția raporturilor dintre statele sud-est europene constituia o cale mai efi-

cientă (dacă nu chiar singura) pentru dezvoltarea unei colaborări fructuoase și în plan multilateral.

4. În vara anului 1975 s-a ținut la Helsinki întrunirea reprezentanților la nivel înalt *ai tuturor statelor europene, ai Statelor Unite ale Americii și Canadei*, întrunire de o mare semnificație politică în istoria Europei postbelice. Conferința de la Helsinki — prima conferință postbelică ce a reunit la masa tratativelor statele europene — indiferent de orînduirea lor politică, indiferent de blocurile politice sau militare din care făceau parte —, a luat în discuție nu condițiile de pace, în vederea încheierii unui război, ci condițiile necesare pentru *întărirea bazelor păcii*, pentru a putea fi promovată „o dinamică stare de pace”⁴⁸. La Helsinki reprezentanții statelor din sud-estul Europei au abordat, în cuvîntările lor și problemele păcii și cooperării *în regiune*, relevînd necesitatea unor acțiuni concrete pentru realizarea unei colaborări multilaterale, pentru ca sud-estul european să fie o zonă a înțelegerii și buneii vecinătăți. La tribuna Conferinței, președintele Nicolae Ceaușescu a relevat consecvența politicii României în Europa de sud-est, pentru transformarea acestei regiuni într-o zonă a colaborării și păcii⁴⁹.

În zilele Conferinței⁵⁰, reprezentanții statelor din sud-estul european au avut întîlniri bilaterale. Cu ocazia acestor întrevederi ei au căzut de acord *ca paralel* cu dezvoltarea relațiilor bilaterale, pentru dezvoltarea colaborării multilaterale în regiune era necesară *o întîlnire în plan multilateral*⁵¹. În acest context, la sfîrșitul lunii septembrie 1975, premierul Greciei, Constantin Karamanlis a adresat *tuturor* statelor sud-est europene invitația de a participa la o conferință care să ia în discuție una din cele mai importante probleme ale colaborării bi și multilaterale: cooperarea economică⁵². Apreciînd inițiativa premierului elen ca un exemplu de aplicare în practică a principiilor și obiectivelor convenite la Helsinki președintele României a salutat inițiativa premierului Constantin Karamanlis, declarînd că România este hotărîtă să ia parte la o asemenea întîlnire, la data și în locul ce urmează a fi stabilite prin consensul statelor participante, și să depună toate eforturile pentru buna desfășurare și succesul ei. În *mesajul* său adresat premierului Greciei, președintele României aprecia că inițiativa primului ministru al guvernului de la Atena se înscria, în mod fericit, în preocupările comune ale statelor din sud-estul european de a favoriza o largă și fructuoasă colaborare în această parte a continentului european. „După cum vă este cunoscut—se spunea în *mesajul* de răspuns al președintelui României—Republica Socialistă România acționează consecvent pentru îmbunătățirea și dezvoltarea climatului de înțelegere, prietenie și bună vecinătate din Balcani, avînd convingerea că aceasta corespunde intereselor fundamentale și aspirațiilor tuturor popoarelor din regiune, contribuie la cauza păcii și securității în Europa și în lume”⁵³.

Întîlnirea, la care au participat miniștri adjuncți ai planificării economice din țările sud-est europene, R.P.Bulgaria, Republica Elenă, R.S.F.Iugoslavia, R.S.România și Republica Turcia, s-a ținut la Atena în zilele de 26 ianuarie—5 februarie 1976. A fost *prima reuniune postbelică multilaterală la nivel guvernamental* și a intrat în analele relațiilor sud-est europene postbelice drept *Conferința pentru cooperare economică și tehnică*. Conferința și-a propus identificarea unor noi posibilități și forme de cooperare economică și tehnică multilaterală în domenii de interes comun pentru toate statele participante⁵⁴. Reprezentanții Bulgariei,

Greciei, Iugoslaviei, României și Turciei, au luat în dezbatere, *într-un cadru de lucru*, aspecte importante ale colaborării economice multilaterale între țările respective, inclusiv unele sectoare de bază cum sînt: energia, transporturile, telecomunicațiile, chimia, turismul, hidroeconomia, protecția mediului înconjurător, sănătatea publică⁵⁷. După opinia reprezentantului Greciei, acestea erau domenii ce se pretau unei *discuții multilaterale* și prezentau posibilități de soluționare satisfăcătoare pentru toate statele din sud-estul european. Formele de cooperare conturate cu prilejul întîlnirii de la Atena cît și proiectele de viitor (au fost avansate circa 150 de propuneri), au concretizat perspectiva conlucrării statelor din regiune în plan multilateral. Analizîndu-se „inventarul” de idei și propuneri formulate în cadrul reuniunii de la Atena s-a apreciat că guvernele statelor din sud-estul european se află în situația — fără precedent — de a avea elaborată, cu eforturi comune, *ogînda potențialului de cooperare de interes reciproc* ⁵⁸.

Conferința de la Atena a fost *prima încercare* de a aplica, la scară regională, hotărîrile adoptate la Conferința general-europeană de la Helsinki. Desfășurată după principiile de procedură democratică consacrate de Conferința de la Helsinki, reuniunea de la Atena a fost o reuniune a *statelor sud-est europene în interesul statelor și popoarelor sud-est europene*. Ea a constituit un pas, în spiritul Conferinței de la Helsinki, spre depășirea unui număr de probleme care existau în regiune, în concordanță cu interesele popoarelor din această parte a lumii. Reuniunea de la Atena a fost prima manifestare care a întrunit reprezentanții majorității statelor din sud-estul Europei* și care, așa cum scria ziarul „Avghi”, nu a fost îndreptată împotriva intereselor vreunei țări din această regiune și nu a fost animată de țelurile vreunui bloc. Conferința pentru cooperare economică și tehnică din 1976 de la Atena a fost o întrunire a stateelor sud-est europene în interesul popoarelor sud-est europene. Ea a fost urmată de alte reuniuni multilaterale la nivel de experți: Ankara (27—30 noiembrie 1979), Sofia (15—19 iunie 1981), București (7—12 iunie 1982), care au luat în discuție probleme ale colaborării multilaterale în domeniul de interes comun și cu caracter zonal: transporturi, telecomunicații, energie, materii prime, energetice etc.etc. Documentele reuniunilor multilaterale ale statelor din sud-estul Europei din perioada *post-Helsinki* au fost adoptate prin *consens*, fiind avansate numeroase propuneri și recomandări ce au ilustrat interesul statelor din regiune pentru cultivarea dialogului și dezvoltarea cooperării pe baze echitabile, în interesul și avantajul lor reciproc. Participarea activă a României la aceste reuniuni a constituit expresia concretă a politicii consecvente a României privind dezvoltarea raporturilor bi și multilaterale în sud-estul european și transformarea acestei regiuni într-o zonă de pace, colaborare și bună vecinătate.

5. Concomitent cu participarea — prin reprezentanți guvernamentali — la reuniunile multilaterale la nivel de experți ai statelor sud-est europene, România, președintele Nicolae Ceaușescu, au acordat în continuare o *atenție constantă* uneia dintre problemele de fond ale realităților sud-est europene postbelice: *transformarea regiunii într-o zonă de pace și securitate, fără arme nucleare sau de altă natură*. În 1982, la Conferința Națională a Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu a relevat poziția consecventă a României în această problemă prezentînd conceptul românesc privind pacea și colaborarea în regiune. „Să

transformăm Balcanii într-o regiune a colaborării pașnice — spunea președintele României Socialiste — „să dezvoltăm conlucrarea în direcția dezvoltării economico-sociale a fiecărei națiuni, a ridicării bunăstării fiecărui popor”⁵⁷. Potrivit concepției României bunele rezultate obținute în cadrul reuniunilor multilaterale la nivel de experți cît și existența unor probleme de ordin bilateral care grevau relațiile politice și economice dintre unele state „din sud-estul european, constituiau *argumente pentru utilitatea unei întruniri a șefilor de guverne sau de state din regiune*. În consecință președintele României se pronunța pentru trecerea neîntîrziată la pregătirea *unei conferințe la nivel înalt* a statelor din sud-estul european consacrată obiectivelor primordiale ale regiunii: depășirea unor probleme existente, dezvoltarea încrederii și buneii vecinătății, cooperarea multilaterală, transformarea regiunii într-o zonă de pace, fără arme nucleare. Numeroși șefi de stat din sud-estul european *au receptat* propunerea președintelui Nicolae Ceaușescu și și-au exprimat poziția lor asupra oportunității de principiu a unei asemenea reuniuni. În mai 1983, primul ministru al guvernului Greciei, Andreas Papandreu, a adresat șefilor de guvern sau de stat din regiune invitația de a participa la o reuniune — într-o primă fază, la nivel de experți — care să examineze (între altele), propunerea României privind crearea unei zone denuclearizate în sud-estul european. La 18 mai 1983, trimisul special al primului ministru al Republicii Elene, a prezentat președintelui Nicolae Ceaușescu un *mesaj* prin intermediul căruia Andreas Papandreu propunea ca întîlnirea statelor sud-est europene pe tema denuclearizării regiunii⁵⁸ să se întrunească la Atena într-un viitor cît mai apropiat. Deoarece o asemenea propunere venea din partea guvernului Greciei (ceea ce exprima acordul implicit al Greciei pentru eliminarea armelor nucleare din sud-estul european), România a apreciat că o asemenea reuniune — fie ea și la nivel de experți — s-ar înscrie ca un *act pozitiv* în viața politică a sud-estului european (și nu numai) fiind totodată o acțiune importantă în procesul de pregătire a unei întîlniri la nivel înalt a statelor din regiune. În răspunsul său transmis premierului Papandreu prin intermediul reprezentantului acestuia trimis la București, președintele Nicolae Ceaușescu a precizat că în ceea ce o privește, România sprijină această inițiativă, la realizarea căreia dorește să participe cu toată hotărîrea de a contribui la desfășurarea ei cu succes⁵⁹.

Reuniunea propusă de premierul elen s-a ținut la Atena, în zilele de 16—18 ianuarie (într-o primă fază) și 13—18 februarie 1984 (în a doua fază) cu participarea delegațiilor — la nivel de ambasadori — ale statelor din sud-estul european (în afară de Albania). A fost *prima reuniune multilaterală cu caracter politic*, organizată în sud-estul european în perioada postbelică. În cadrul reuniunii au fost evaluate rezultatele obținute în urma reuniunilor precedente (ținute în anii 1976, 1979, 1981 și 1982) consacrate problemelor economiei, transporturilor, științei, comunicațiilor, energiei și materiilor prime energetice. Totodată au fost prezentate propuneri *ce depășeau* cadrul conferințelor precedente deoarece ele vizau *aspecte politice* ale relațiilor dintre statele sud-est europene. Reprezentanții statelor participante au sugerat modalități de continuare a dialogului în plan multilateral cît și unele proceduri în direcția transformării regiunii într-o zonă liberă de arme nucleare, inclusiv definirea măsurilor necesare în vederea protejării regiunii de consecințele folosirii armelor nucleare în alte zone ale lumii⁶⁰. România,

președintele Nicolae Ceaușescu, au apreciat rezultatele Conferinței de la Atena, considerînd dialogul multilateral început ca o etapă pentru pregătirea unei întîlniri la nivel înalt cu participarea tuturor statelor din sud-estul european ⁶¹.

În 1985, preocupările factorilor politici și de decizie din statele sud-est europene au fost polarizate de o nouă propunere ce avea în vedere transformarea regiunii într-o zonă liberă nu numai de arme nucleare dar și de arme chimice. La 22 decembrie 1985, România și Bulgaria au avansat celorlalte state din sud-estul european propunerea ca prin negocieri bi și multilaterale să ajungă la un acord ale cărui stipulații să ferească regiunea de pericolul unor arme de distrugere în masă. Într-un document semnat la București de către președintele României, tovarășul Nicolae Ceaușescu și președintele Consiliului de Stat al Bulgariei, tovarășul Todor Jivkov, cele două țări au adresat un apel solemn șefilor de stat și guvern din statele sud-est europene pentru conjugarea eforturilor tuturor statelor din regiune în vederea realizării în sud-estul european a unei zone fără arme chimice. În Declarația-Apel⁶² lansată de la București, România și Bulgaria au propus inițierea neîntirziată a unor negocieri consacrate realizării unui acord între statele sud-est europene în vederea interzicerii pe teritoriul lor a experimentării, producerii sau stocării oricăror arme chimice. În documentul comun româno-bulgar se arăta că în ultimii ani cercetarea, experimentarea și producerea armelor chimice au luat o amploare primejdioasă. Ori, asemenea arme constituie mijloace de distrugere în masă, acțiunea lor exercitîndu-se asupra a tot ceea ce este ființă. Denunțarea pericolului pe care armele chimice îl reprezintă era cu atât mai necesară cu cît în unele cercuri militariste occidentale „avantajele”, nu numai financiare, ale armelor chimice erau tot mai des relevate, subliniindu-se că, spre deosebire de cele nucleare, armele chimice nu distrug și bunurile materiale ci doar viața. Realizarea în această parte a continentului european a unei zone fără arme chimice — se arăta în documentul comun româno-bulgar — ar constitui un pas important pe calea eliberării întregii Europe de o categorie de arme deosebit de periculoase, ar contribui la întărirea încrederii și colaborării dintre popoarele din această regiune. Transpunerea în viață a acestui apel ar fi fost de natură să contribuie, efectiv, la eforturile ce se întreprind pentru interzicerea totală și generală a atacurilor existente, la stimularea negocierilor care au loc în acest sens. Pronunțîndu-se ferm împotriva experimentării, producerii sau stocării armelor chimice pe teritoriul statelor din sud-estul european, România și Bulgaria considerau că încheierea unei convenții internaționale, eficace și supusă controlului, va contribui la interzicerea totală a armelor din această categorie, declarînd, totodată, că sînt gata să ia parte la elaborarea unui asemenea instrument internațional. Președintele Republicii Socialiste România și președintele Consiliului de Stat al Republicii Populare Bulgaria își exprimau convingerea că apelul lansat la București va găsi un ecou pozitiv în rîndul șefilor de stat și de guvern din sud-estul european și că răspunderea față de viața propriilor lor popoare, față de pacea și securitatea în această regiune cît și în Europa va fi mai presus de deosebirile de orînduire sau de altă natură, existente între statele din regiune.

Noua inițiativă a României — și de data aceasta și a Bulgariei — a pus din nou în fața statelor din sud-estul european una dintre problemele cheie ale regiunii: conjugarea eforturilor tuturor statelor din re-

giune pentru edificarea păcii și securității în această parte a continentului european. Urmare logică a eforturilor întreprinse în perioada postbelică, inițiativa României și Bulgariei — lansată într-o perioadă critică a vieții internaționale — a reliefat, odată mai mult, necesitatea (și urgența) unor măsuri menite să asigure pacea și securitatea în sud-estul european, deschizând prin aceasta *noi căi spre dialog*, spre înțelegere și colaborare între *toate* statele din regiune. România a participat la formularea acestei noi inițiative cu convingerea că în fața imperativelor păcii, apartenența statelor din regiune la sisteme social-politice diferite, la blocuri militare opuse, nu trebuie să constituie un impediment pentru îmbunătățirea climatului politic în sud-estul european, pentru dezvoltarea colaborării bi și multilaterale între toate statele sud-est europene, în interesul popoarelor din această parte a continentului și edificării păcii și înțelegerii în Europa — și nu numai. Dintr-o perspectivă mai complexă au fost abordate problemele păcii și colaborării în sud-estul european și în Europa cu prilejul convorbirilor la nivel înalt care au avut loc la București în zilele de 10—11 septembrie 1986 cu ocazia vizitei în România a primului ministru al Republicii Elene, Andreas Papandreu. În cadrul convorbirilor româno-elene de la București o însemnătate deosebită a fost acordată actualității politice internaționale, asigurării păcii și colaborării în sud-estul european cît și în Europa, deasemenea — dată fiind acuitatea cursei înarmărilor, a tendințelor de extindere a acestora și în spațiul cosmic — problemele dezarmării. Ca urmare a schimburilor de vederi pe această temă a fost semnată o *Declarația* a președintelui Nicolae Ceaușescu și a primului ministru Andreas Papandreu privind problemele dezarmării, păcii și colaborării în Europa și în lume⁶³. Document politic de mare însemnătate, *Declarația* româno-elenă privind problemele dezarmării și păcii a constituit expresia *poziției* României și Greciei față de problemele complexe existente pe plan mondial, față de riscul continuării cursei înarmărilor nucleare și extinderii ei în cosmos. "România și Grecia — se spune în documentul româno-elen semnat la București — se pronunță cu hotărîre împotriva oricăror măsuri de militarizare a Cosmosului, pentru folosirea spațiului cosmic, de către toate națiunile, exclusiv în scopuri pașnice"⁶⁴.

Examinînd aspectele colaborării balcanice președintele României și premierul elen și-au reafirmat interesul pentru problemele dezvoltării raporturilor de conlucrare pașnică și bună vecinătate între toate statele din sud-estul european. Experiența acumulată în conlucrarea în plan multilateral a fost apreciată în mod pozitiv și s-a subliniat necesitatea ca statele din sud-estul european să-și intensifice eforturile pentru continuarea dialogului și cooperării în domeniile politic, economic, tehnico-științific și în alte domenii de interes reciproc. Cu prilejul convorbirilor de la București, și prin intermediul *Declarației* semnate de conducătorii celor două state, România și Grecia au adresat statelor din sud-estul european chemarea de a acționa în continuare pentru realizarea în această parte a continentului european a unei *zone de pace și bună vecinătate, de înțelegere și colaborare, fără arme nucleare și arme chimice*, pentru continuarea contactelor, la nivelul la care se va conveni, în vederea examinării aspectelor concrete ale înlăturării acestor obiective. S-a apreciat că realizarea, în acest cadru a unei *întîlniri la nivel înalt* a statelor din sud-estul european ar avea o însemnătate deosebită pentru climatul

politic din regiune cît și pentru evoluția vieții internaționale în direcția păcii și colaborării pașnice.

N O T E

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 100.

² Vezi pe larg; *Sub semnul prieteniei frățești româno-iugoslave*, Edit. politică, București, 1977, p. 118—129; vezi de asemenea: *Sub semnul prieteniei frățești româno-bulgare*, Edit. politică, București, 1977, p. 52—55.

³ „Lumea”, nr. 16/1971, p. 8.

⁴ Ilie Olteanu, *Noi perspective dezvoltării continue a relațiilor româno-bulgare de prietenie și colaborare multilaterale*. „Lumea”, nr. 36, 1977, p. 1.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 2, Edit. politică, București, 1968, p. 236.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 2, p. 426—427.

⁸ Nicolae Ceaușescu, *Op. cit.*, vol. 3, 1969, p. 246.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 2, p. 429.

¹¹ *Acord între R. P. Română și R. S. F. Iugoslavia privind realizarea și exploatarea Sistemului hidroenergetic și de navigație „Porțile de Fier” pe fluviul Dunărea*, „Buletinul oficial”, anul XIII, nr. 7, partea I-a, din 8 iunie 1964.

¹² *Acord între R. S. România și guvernul R. S. F. Iugoslavia privind condițiile extinderii colaborării pentru utilizarea potențialului hidroenergetic al Dunării*, „Buletinul oficial”, anul XIII, nr. 56, partea I-a, din 30 iunie 1977.

¹³ *Convenție între guvernul R. S. România și guvernul R. P. Bulgaria privind elaborarea proiectelor pentru realizarea Complexului hidrotehnic Cioara—Belene pe fluviul Dunărea*, „Buletinul oficial” anul IX, nr. 110, partea I-a, din 23 iulie 1973.

¹⁴ „Scinteia”, anul XLVI, nr. 10 557 din 30 iunie 1976.

¹⁵ *Acord între guvernul R. S. România și guvernul R. P. Bulgaria pentru înființarea, construcția și exploatarea Întreprinderii comune pentru construcții de mașini și utilaje grele Giurgiu—Ruse*, „Buletinul oficial” Anul XIII, nr. 59, partea I-a, din 6 iulie 1977.

¹⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, 1972, p. 321.

¹⁷ *Sub semnul prieteniei frățești româno-bulgare.*, p. 229—236

¹⁸ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 15, 1978, p. 2451.

¹⁹ „Scinteia”, anul XLVI, nr. 10 608 din 28 septembrie 1976.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Vezi pe larg: *Anexa 1, Instrumente bilaterale (Tratate, Declarații comune, Acorduri, Convenții, Protocoale) încheiate de România cu țările balcanice în perioada 1945—1975*, în volumul: *Balkanii — zonă a păcii*, p. 259—264; 266—270.

²² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 12, 1976, p. 179—180.

²³ Elisabeta Petreanu, *România și relațiile interbalcanice în perioada postbelică*, „Revista de istorie”, tom. 31, 1978, nr. 4, p. 570—571.

²⁴ *Ibidem*, p. 570.

²⁵ *Pentru securitate și cooperare internațională*, vol. 2, Edit. politică, București, 1972, p. 335—354.

²⁶ *Ibidem*, vol. 2, p. 339.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, vol. 1, p. 704.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Vezi pe larg, *Anexa 1*, în volumul *Balkanii — zonă a păcii*, p. 264—266; 271—272.

³¹ „Scinteia”, anul XXXVI, nr. 7145 din 28 octombrie 1966.

³² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, 1970, p. 26.

³³ *Pentru securitate și cooperare*, vol. 2, p. 391—392.

³⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, 1975, p. 682; vezi și: „România liberă”, anul XXXIII nr. 9513 din 27 mai 1975.

³⁵ „Buletinul oficial”, anul XII, Partea I-a, nr. 68 din 12 iulie 1976.

³⁶ „România liberă”, anul XLIV, nr. 13018, din 12 septembrie 1986.

³⁷ Panayotis Dertilis, *Questions économiques et financières entre la Grèce et la Bulgarie et les accords récents d'Athènes*, Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes, vol. 5, Académie Bulgare des Science, Sofia, 1970, p. 513—515.

³⁸ Blagoj Vasiliev, *Les relations économiques et culturelles de la République Populaire Bulgarie avec la Grèce et la Turquie dans la période de 1961—1965*, Actes du premier Congrès International des études balkaniques, vol. 5, p. 512; Vezi de asemenea; Georgeta Grigorova, *The Balkan Policy of Socialist Bulgaria*, „Etudes balkaniques”, nr. 2—3, Sofia, 1974, p. 13—14.

³⁹ „Lumea”, nr. 25, 1970, p. 13.

⁴⁰ Voin Bozinov, *Peaceful coexistence in the Balkans and the Policy of the People's Republic of Bulgaria*, Actes du premier Congrès International des études balkaniques, vol. 5, p. 540.

⁴¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, 1974, p. 577.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, p. 577.

⁴⁴ Vezi pe larg: *Colaborarea balcanică. Domenii, forme, organisme*, Edit. politică, București, 1983, p. 74—92.

⁴⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, 1973, p. 658.

⁴⁶ Elisabeta Petreanu, *Cîteva considerații pe marginea propunerii românești din 1957 privind îmbunătățirea climatului politic din sud-estul european după al doilea război mondial*, „Revista de istorie”, tom. 39, 1986, nr. 5, p. 487—488.

⁴⁷ Elisabeta Petreanu, *La Roumanie et les relations interbalkaniques dans la période d'après-guerre*, „Revue des études sud-est européennes”, tome XV, 1977, nr. 4, 653—657.

⁴⁸ *Conferința pentru securitate și cooperare în Europa*, Edit. politică, București, 1975, p. 38.

⁴⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, 1975, p. 1 043.

⁵⁰ *Sub semnul prieteniei frățești româno-iugoslave*, 1977, p. 126—127; vezi, de asemenea: *Sub semnul prieteniei româno-bulgare.*, 1977, p. 161.

⁵¹ „Lumea”, nr. 20, 1977, p. 26.

⁵² Vezi pe larg: *Mesașul premierului Constantin Karamanlis*, trimis președintelui Nicolae Ceaușescu, „Scinteia”, anul XLV, nr. 10301, din 3 octombrie 1975.

⁵³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 12, 1976, p. 5—6.

⁵⁴ *Colaborarea balcanică*, p. 46—48.

⁵⁵ „Lumea”, nr. 6, 1976, p. 4.

⁵⁶ *Colaborarea balcanică.*, p. 47

* Republica Populară Albania nu a participat la această Conferință (după cum n-a participat nici la Conferința de la Helsinki). Ea nu a participat, de asemenea, nici la celelalte reuniuni multilaterale, la nivel de experți, ai statelor din sud-estul european care s-au ținut în anii următori în capitalele statelor sud-est europene.

⁵⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 25, 1983, p. 65.

⁵⁸ „Scinteia”, anul LII, nr. 12 670 din 19 mai 1983.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ „Scinteia”, anul LIII, nr. 12899 din 12 februarie 1984; vezi și *Comunicatul comun al Conferinței*, „Scinteia”, anul LIII, nr. 12905 din 20 februarie 1984.

⁶¹ Nicolae Ecobescu, Ioan Pașcu, *Zone denuclearizate*, Edit. politică, București, 1985, p. 89—94.

⁶² „Scinteia”, anul LV, nr. 13479 din 24 decembrie 1985.

⁶³ *Declarația președintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu și a primului ministru al Republicii Elene, Andreas Papandreu, privind problemele dezarmării, păcii și colaborării în Europa și în lume*, „România liberă”, anul XLIV, nr. 13018, din 12 septembrie, 1986.

⁶⁴ *Ibidem*.

NOUVEAUX ASPECTS DE LA POLITIQUE DE LA ROUMANIE
TOUCHANT LE DÉVELOPPEMENT DES RAPPORTS DE PAIX,
D'AMITIÉ ET DE COLLABORATION AVEC TOUS LES ETATS
DU SUD-EST EUROPÉEN (1965—1985)

Résumé

Consacré à la politique de la Roumanie dans le sud-est de l'Europe durant les années 1965—1985, l'étude fait ressortir de nouveaux aspects intervenus dans l'activité politico-diplomatique du gouvernement roumain comme suite des orientations et décisions du IXe Congrès du P.C.R., de la conception et de l'action politique du président Nicolae Ceaușescu touchant le développement des rapport de la Roumanie avec les Etats sud-est européens.

L'étude relève l'importance qu'attache la Roumanie à ses relations avec les Etats socialistes du sud-est de l'Europe : l'Albanie, la Bulgarie et la Yougoslavie, mettant en évidence les éléments durables d'une collaboration bénéfique et mutuelle. On souligne les objets économiques d'envergure construits en collaboration par la Roumanie et la Bulgarie et par la Roumanie et la Yougoslavie, étant relevée l'importance de cette collaboration pour la perspective historique des relations avec ces Etats.

Conséquent à l'un des principes fondamentaux de sa politique extérieure, de développer des relations d'amitié et de coopération avec tous les Etats, indépendamment de leur système social ou politique, la Roumanie a accordé une attention particulière à ses rapport avec les deux autres Etats du sud-est de l'Europe : la Grèce et la Turquie. L'étude met en évidence les actions politico-diplomatiques du gouvernement roumain visant au développement des relations avec ces Etats, soulignant que les rapports de la Roumanie avec la Grèce et la Turquie ont connu un réel développement pendant la période qui a suivi le IXe Congrès du P.C.R. Cela a été dû, certes, aux nouvelles orientations intervenues dans la politique de la Roumanie consacrée au sud-est européen, à la conception et à l'action politique du président Nicolae Ceaușescu, ainsi qu'à de nouveaux facteurs d'ordre politique qui ont contribué à améliorer le climat international, ce qui a crée des conditions propices au développement des relation politiques aussi dans le sud-est de l'Europe. Agissant pour le développement de ses rapports avec tous les Etats sud-est européens la Roumanie a suivi en même temps l'évolution des rapports avec les autres Etats de la zone, d'autant plus qu'entre ces Etats il existait les problèmes litigieux qui grévaient l'évolution normale de leurs relations ainsi que le climat politique de la région. L'étude relève l'intérêt manifestée par la Roumanie pour les efforts des Etats sud-est européens visant a solution et la normalisation des relations entre eux, l'appréciation de la Roumanie que c'était là un facteur important pour l'instauration d'un climat de paix et d'entente dans la zone.

L'étude fait ressortir la contribution de la Roumanie, du président Nicolae Ceaușescu pour le développement d'une collaboration complexe entre tous les Etats du sud-est de l'Europe, le fait que pendant la période qui a suivi le IXe Congrès du P.C.R., les processus politiques de cette partie du monde ont été abordés par la Roumanie à travers une expérience plus réaliste, en concordance avec l'évolution des rapports politiques et les intérêts de l'édification la paix et de la sécurité dans le sud-est européen aussi bien qu'en Europe.

PACEA ȘI RĂZBOIUL ÎN GÎNDIREA ȘI PRACTICA POLITICĂ A CLASEI MUNCITOARE, A PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

MARIN BADEA

Lupta pentru pace, pentru înțelegere și colaborare între popoare în vederea atingerii unor țeluri comune, a unor obiective care să concure la îmbogățirea patrimoniului colectiv, acela al culturii și civilizației umane, este una din trăsăturile fundamentale ale istoriei. O trăsătură ce s-a impus odată cu apariția războiului în viața societății ca expresie a unor interese înguste, de clasă, și care de-a lungul timpurilor a făcut să curgă riuri de lacrimi și sînge; să cadă pradă distrugerii opere de artă și cultură făurite tot de om; sub loviturile nimicitoare ale armei să se prăbușească inestimabile comori ale geniului creator al omului, ale popoarelor.

Poporul român însuși, victimă a numeroase acte de agresiune, de încălcare brutală a teritoriului său, de jefuire a bogățiilor naturale sau a ceea ce reușise să făurească în timpuri de răgaz, de liniște relativă, s-a văzut în situația de a-și apăra dreptul la pace, la existență liberă, de sine stătătoare, purtînd numeroase războaie, desfășurate în covârșitoarea lor majoritate pe teritoriul propriu. Este aceasta una din tradițiile istorice majore pe care clasa muncitoare și partidul ei politic au preluat-o de la înaintași, conferindu-i în timp noi dimensiuni, noi valențe. O tradiție luminoasă prin ceea ce reprezintă ca mesaj real, ca obiect de reflecție și sursă de îndemn la acțiune în zilele noastre cînd pericolul unei conflagrații mondiale este imens cînd, așa cum spunea secretarul general al Partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu la cel de al III-lea Congres al oamenilor muncii, septembrie 1986, „relațiile mondiale se caracterizează printr-o încordare deosebit de gravă ca urmare a continuării cursei înarmărilor, îndeosebi a celor nucleare, a menținerii și chiar amplificării unor conflicte, prin folosirea forței și amenințarea cu forța, prin amestecul în treburile interne ale altor state. Toate acestea fac să crească și mai mult pericolul unui nou război mondial care, în condițiile actuale, s-ar transforma inevitabil într-o catastrofă mondială ce ar duce la distrugerea a însăși condițiilor pentru existența vieții pe planeta noastră”¹.

Este aceasta o situație reală, din care totuși se poate ieși prin acțiuni energice din partea tuturor popoarelor, cum probează și experiența istorică, îndeosebi cea legată de desfășurarea ultimelor încleștări militare mondiale. Posibilitatea istorică reală de a se depăși această situație reflectată plenar, realist și convingător în conținutul inițiativelor de pace ale României socialiste, ale conducătorului partidului și statului nostru rezidă în efortul conjugat al națiunilor de a determina oprirea cursei aberante a înarmărilor, iar apoi, în timp, să se treacă la lichidarea stocurilor de armament existente, în primul rînd a celor nucleare.

De altfel, în efortul la care s-a angajat în mod constant România de a se realiza apărarea păcii, de a se preveni, cu orice preț, izbucnirea unei noi conflagrații mondiale, s-a bizuit pe o riguroasă concepție cu privire la ceea ce pot să însemne izbucnirea și desfășurarea unui război în condițiile tehnicii militare contemporane și cum poate fi apărută cu succes pacea, cum pot fi edificate structurile reale de pace, securitate și înțelegere între popoare, o concepție pe care o datorăm gândirii politice a conducătorului partidului și statului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Din multitudinea elementelor componente ale concepției președintelui României cu privire la alternativa pace sau război e de relevat întâi de toate ideea că problema fundamentală a epocii noastre este problema preîntâmpinării războiului și asigurarea păcii. Mai mult ca oricând trebuie să se facă totul pentru a se bara calea către război și confruntare, pentru a se asigura pacea, liniștea și securitatea în viața internațională.

În al doilea rând e de subliniat ideea că promovarea și consolidarea păcii presupun acțiuni concertate, cu participarea tuturor popoarelor (mari, mijlocii și mici), în vederea statornicirii între toate țările a unor relații noi, întemeiate pe încredere și respect reciproc, în deplină concordanță cu imperatiile prezente pe care le relevă acuitatea soluționării eficiente și durabile a marilor probleme ce confruntă lumea contemporană.

În al treilea rând, președintele României a demonstrat, cu rigoarea caracteristică gândirii sale novatoare, că în împrejurările specifice zilelor noastre dialogul diplomatic prezintă o importanță deosebită, că întâlnirile, contactele directe, nemijlocite între oamenii politici, care au răspunderea destinului popoarelor lor, este calea ce trebuie urmată în abordarea tuturor problemelor generate de viața internațională, că nu există problemă, ori cât ar fi de dificilă, care să nu poată fi abordată, să nu se găsească, dacă există bunăvoință, o soluționare reciproc avantajoasă pentru părțile implicate.

În al patrulea rând, e de reținut teza conform căreia securitatea, pacea și bunăstarea au un caracter indivizibil; că dezvoltarea inegală și îndeosebi sporirea decalajelor economice existente în lumea contemporană constituie deja sursa cea mai periculoasă pentru pace și înțelegere între popoare, că lichidarea decalajelor economice, accesul neîngrădit al tuturor popoarelor la cele mai noi realizări ale gândirii umane constituie o necesitate imperioasă, de rezolvarea căreia depinde soarta păcii și, implicit, a păstrării bunurilor de cultură și civilizație umană, de dezvoltare și mai accelerată a acestora.

În sfârșit, România, președintele ei, tovarășul Nicolae Ceaușescu au oferit nu numai reflecții cu privire la pace și război. România și președintele ei au desfășurat și desfășoară o susținută activitate politico-diplomatică pentru diminuarea încordării existente în relațiile internaționale și reluarea cursului spre destindere; pentru declanșarea reală a tratativilor privind oprirea cursului aberant al înarmării, trecerea la dezarmarea și în primul rând la dezarmarea nucleară, oferind și exemple concrete, semnificative prin conținutul lor, că se poate ieși în întâmpinarea dorinței reale a popoarelor de a se preveni o catastrofă nucleară. Pe aceeași linie, România în dialogul politic pe care îl poartă în Europa și în lume, direct, nemijlocit sau în organismele internaționale, europene sau mondiale, a susținut și susține necesitatea promovării unui sistem de garanții de securitate, cu sublinierea constantă că un asemenea sistem este apt în zilele noastre să contribuie la consolidarea păcii și securității internaționale. Tot așa cum,

un suport real și trainic al păcii îl constituie lărgirea și diversificarea continuă a relațiilor economice, cultural-științifice, interumane ș.a.m.d.

Revenind la conținutul și imaginea tradițiilor revoluționare de luptă ale clasei muncitoare, ale poporului român împotriva războiului, să reținem mai întâi faptul că atitudinea antirăzboinică și opțiunea fermă pentru pace și cooperare între popoare adoptate de proletariatul român au fost afirmate de timpuriu și aceasta în concordanță perfectă cu postulatele teoretice ale marxismului, cu misiunea istorică pe care clasa muncitoare o avea de îndeplinit cu înseși țelurile imediate și de perspectivă ale luptei sale și întrucât acestea au coincis întotdeauna cu interesele majore ale poporului, este de la sine înțeles că pozițiile politice și ideologice cu privire la pace și război pe care s-a situat clasa muncitoare și-au găsit reflectarea necesară în însăși conștiința politică a poporului român exprimată prin năzuințele sale de progres, libertate socială și națională. Supuse unui examen mai atent și unei analize mai profunde, punctele de vedere ale clasei muncitoare cu privire la pace și război (teoretice, tactice, strategice etc.) sînt în același timp și expresia unei doctrine, aceea a socialismului științific, parte integrantă a unui program de luptă ce viza, într-o perspectivă de timp mai apropiată sau mai îndepărtată, transformarea revoluționară a societății, edificarea unei orînduiri noi, orînduirea socialistă și comunistă.

Pacea și războiul s-au impus atenției clasei muncitoare, forțelor lor politice mai ales la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea în condițiile în care starea de pace a devenit din ce în ce mai precară, iar pericolul grav al războiului din ce în ce mai amenințător, adică pe măsură ce crizele din viața internațională au devenit din ce în ce mai frecvente, iar confruntările militare din ce în ce mai aspre, mai dure, mai mari ca dimensiuni pînă au degenerat în conflicte de proporții mondiale. În aceste condiții socialistei români, de pildă, au pus pregnant în evidență, pe baza unor analize foarte riguroase adevăratele temeuri social-economice și politice ale războiului ca produs obiectiv determinat, dar nu inevitabil, al orînduirii bazate pe relații de exploatare a omului de către om, ca expresie a intereselor de clasă ale burgheziei în epoca modernă.

Fiind contrar intereselor claselor muncitoare, ale maselor largi de oameni ai muncii și sensului însuși al dezvoltării sociale, războiul, s-a spus și s-a scris de către exponenții proletariatului român, mai întâi socialiștii, și mai apoi comuniștii, poate și trebuie evitat, iar proletariatul, ca forță socială fundamentală a societății era investit de istoria însăși să fie garantul politicii de pace și securitate între popoare. Marx notase de altfel încă în iulie 1870, referindu-se la războiul franco-prusac, că alianța muncitorilor din toate țările va stirpi în cele din urmă războiul și acest fapt, fără seamăn în istorie deschide perspectiva unui viitor luminos. El dovedește că, în opoziție cu vechea societate, cu mizeria economică și demența ei politică se naște o societate nouă, al cărei principiu internațional va fi pacea pentru că toate națiunile vor avea unul și același stăpîn — „nunca”².

Pe astfel de temeuri principale și-a întemeiat activitatea clasa muncitoare din România încă la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru și a ajuns să exprime în viața politică a țării o atitudine practică ce a reflectat cu fidelitate atît interesele sale de clasă cît și pe acelea ale întregului popor. Prin analizele teoretice referitoare la pace și război, prin atitudinile practice de combatere a războiului clasa muncitoare, mișcarea socialistă din țara noastră s-au situat în primele rînduri ale luptei pentru apărarea păcii și consolidarea în acest context, a independenței și suvera-

nității naționale ciștigate cu jertfe grele de poporul român în războiul din 1877—1878 dus împotriva Imperiului Otoman. Din aceeași perspectivă, mișcarea socialistă susținuse în deceniile ulterioare obținerii independenței toate alianțele politice promovate în planul politicii externe de guvernele burgheze pentru că erau menite să apere aceleași prerogative naționale: integritatea teritorială, independența și suveranitatea națională a patriei strămoșești și, desigur, realizarea unității naționale, devenită o realitate istorică concretă la 1 Decembrie 1918.

Nu mai puțin profundă fusese analiza cauzelor izbucnirii primului război mondial, ca rezultat al ciocnirilor de interese dintre marile puteri³. În aceste împrejurări, clasa muncitoare din țara noastră, grație consecvenței politice și ideologice a partidului său politic, s-a pronunțat cu hotărâre împotriva războiului ca fenomen social, dar se raliase ideii de înfăptuire a idealului național, dovedise nu numai că era gata să contribuie cu întreaga ei capacitate la apărarea patriei în fața agresiunii externe dar se și înrolase în lupta nemijlocită pentru înfăptuirea unui asemenea obiectiv istoric. „În cazul în care România ar fi amenințată de agresiunea străină—se consemnase într-o broșură editată de Partidul Social-Democrat în anul 1915 — noi, socialiștii, ne vom face datoria nu cu resemnare, ci cu conștiința liniștită de a nu comite nici o călcare a principiilor noastre”. Și, înti-adevăr, alături de întregul popor, clasa muncitoare făcuse dovada patriotismului său fierbinte, luptînd cu vitejia legendară a strămoșilor noștri pe fronturile de la Mărăști, Mărășești și Oituz pecetluindu-se și cu singele ei actul istoric al desăvîrșirii statului național unitar.

În virtutea acelorasi principii, clasa muncitoare din România, partidele sale politice și indeosebi Partidul Comunist Român au militat în perioada interbelică, pentru ideea menținerii și consolidării integrității teritoriale a țării, a independenței și suveranității sale naționale, ca o condiție inseparabilă a dezvoltării istorice a poporului român pe coordonatele păcii și progresului social. Trebuie precizat, însă, că în acțiunea politică subsumată apărării independenței, integrității și suveranității naționale s-a înscris și preocuparea constantă a clasei noastre muncitoare pentru preîntîmpinarea unei noi conflagrații mondiale.

Partizani ai unei păci reale și durabile pe continentul Europei și în întreaga lume, dușmani ai războiului, socialiștii și mai apoi comuniștii, ca reprezentanți fermi ai intereselor clasei muncitoare, ale maselor largi de oameni ai muncii, ale întregului popor au reținut și au comentat cu atenție, imediat după încheierea războiului și în anii care au urmat, toate ideile și proiectele politice a căror traducere în realitate ar fi fost de natură să contribuie la edificarea unei atmosfere în viața internațională de înțelegere între popoare, de conlucrare activă pentru a se înăbuși, prin eforturi conjugate, orice tentativă de confruntare militară sau de altă natură, de a se găsi soluții pentru rezolvarea echitabilă a tuturor problemelor care ar fi condus la stări de iritare a vieții internaționale, asigurîndu-se, în același timp, condițiile necesare pentru dezvoltarea de sine stătătoare, liberă, independentă și suverană a tuturor popoarelor.

Dintr-o asemenea perspectivă clasa muncitoare din România prin reprezentanții ei în cîmpul vieții politice au susținut ideea creării Societății Națiunilor, au aprobat principiile care urmau să-i prezideze activitatea și aceasta în calitate de reprezentanți ai unui popor ce fusese oprimat de-a lungul timpului, ai unui popor care era în măsură a resimți „binefacerile unei păci universale mai mult decît oricare alt popor care a trăit

și pină acum independent și liber”⁴. Și o făceau astfel pentru că, așa cum precizau Emil Isac și Enea Grapini într-o scrisoare deschisă *Către Societatea Națiunilor*, „Idealul nostru e frățietatea tuturor popoarelor, garantarea minorităților politice, legea ordinii în locul celei medievale, lupta contra tuturor tratatelor secrete și contra diplomației secrete care a împins lumea la nenorocire timp de atâtea veacuri”⁵.

Menirea Societății Națiunilor trebuia să fie în opinia mișcării muncitorești din țara noastră aceea de a oferi răspunsuri adecvate, prin întreaga ei activitate, aspirațiilor reale ale popoarelor de pace, progres și bunăstare. „Liga Națiunilor, și de noi visată, se scria în documentul amintit mai sus, trebuie să fie un contract de pace iar nu un contract de război între popoarele pe care nu numai frontierele le despărțesc ci și sentimentele. Liga Națiunilor trebuie să garanteze munca, darurile, cugetarea, devotamentul umanitar al tuturor popoarelor... Liga Națiunilor, visată și prin noi, ar putea fi realizată în orice moment dacă neamurile ar vrea ... să pună capăt luptelor lor capitaliste pentru a lăsa să apară la suprafață elementele adevărate ale Europei și să rezolve prin penel, daltă, pană și înțelepciune ceea ce pină acum se făcea prin spadă și putere”⁶.

Pentru clasa muncitoare din România, pentru organizațiile sale politice, atât P. C. R. cit și Federația Partidelor Socialiste iar mai apoi P. S. D. sau Partidul Socialist lupta împotriva tendințelor imperialiste de subminare a păcii între popoare avea să fie de-a lungul perioadei interbelice un adevărat postulat al practicii lor politice. Numeroase documente, manifeste, broșuri, articole publicate în presa proletară constituie dovada eforturilor constante depuse de comuniști în primul rînd pentru a nu se ajunge la un nou măcel între popoare, pentru dezarmare și securitate. Apare, de altfel, ca deosebit de semnificativ faptul că încă la Congresul din 8—12 mai 1921 P. C. R. s-a pronunțat pentru o luptă hotărîită în vederea asigurării unui climat de pace în relațiile dintre popoare, un climat guvernat de principiile echității și ale respectului reciproc. Iar prin unele din moțiunile adoptate Congresul s-a ridicat cu multă hotărîre împotriva războaielor provocate de statele mari capitaliste, războaiele duse „în scopuri de pradă, de jaf și subjugare a claselor muncitoare atât în afară, cit și înăuntrul acestor state”. Înaltul forum comunist s-a pronunțat cu multă vigoare pentru eliminarea conflictelor militare din viața societății și așezarea pe o bază nouă a relațiilor dintre națiuni, continuînd astfel și urmînd a ridica pe o treaptă superioară unul din filioanele deosebit de luminoase ale tradiției revoluționare făurite de clasa muncitoare respectiv lupta împotriva războiului, pentru pace, pentru posibilitatea reală ca fiecare popor să se afirme de sine stătător în viața internațională.⁷

Comuniștii români au militat cu multă consecvență în vederea unirii forțelor clasei muncitoare, ale altor clase și pătri sociale, ale întregului popor român pentru a nu mai cunoaște ororile războiului, pentru consolidarea continuă a frontului intern de susținere a independenței și suveranității patriei, cheazășie, în ultimă instanță, a succesului luptei revoluționare pe care urmau s-o desfășoare proletariatul, celelalte categorii de oameni ai muncii. Prin aceasta și justificau de fapt comuniștii și simpatizanții lor interesul deosebit pe care îl purtau pentru cunoașterea vieții politice internaționale și, implicit, a acțiunilor de politică externă ale țării. La 3 ianuarie 1926, de exemplu, în coloanele gazetei „Viața muncitoare” ei puteau să scrie că „Interesul pe care Marx îl cerea lucrătorilor la 1864 prin faimoasa lui Adresă inaugurală pentru afacerile externe ale

statelor se vedește a fi acum mai de actualitate ca oricînd: «Lucrătorii trebuie să pătrundă mișcarea politicii internaționale, să supravegheze purtarea diplomatică a guvernelor lor respective, să o combată la nevoie prin toate mijloacele în purtarea lor și, în fine, dacă nu sînt în stare să o împiedice, să se înțeleagă pentru o protestare comună»¹⁸.

Această preocupare era dictată de realitatea însăși care se prezenta atît pentru comuniști cît și pentru social-democrați ca o dovadă că războiul mondial încheiat în 1918 nu rezolvase, chiar și prin lucrările Conferinței de pace de la Paris, rivalitățile economice și politice dintre marile puteri; că pe fondul încercării de rezolvare prin forța armelor a divergențelor ce le separau, în condițiile în care și popoarele mici sau mijlocii ori cu „statut” de colonii, pe măsură ce deveniseră ori deveneau conștiente de natura intereselor lor naționale și de posibilitățile afirmării acestor interese, ajungeau să-și exprime dreptul la existență liberă și independentă, contradicțiile lumii postbelice căpătau în mod treptat o acuitate crescîndă și practic nu puteau evolua în alt sens decît tot spre o încercare de rezolvare cu ajutorul forței. Fenomene concrete ca războiul greco-turc și ocuparea Ruhrului sau criza relațiilor dintre Italia și Grecia, dintre Italia și Regatul sîrbo-croato-sloven erau și ele o manifestare a fragilității relațiilor internaționale postbelice și care determinau partidele clasei muncitoare ca în activitatea politică să revină adesea la ideea luptei împotriva războiului, pentru clădirea unei atmosfere internaționale cît mai prielnice înțelegerii și cooperării între popoare. Nu numai atît, dar într-o lume în care situația economică internațională tindea spre o anume stabilitate dar punea în evidență fie lupta Franței pentru a împiedica Germania să revină la rangul de mare putere, fie rivalitatea dintre Anglia și S.U.A. pentru supremație mondială sau preocupările altor state ca Italia, Germania, Japonia și Belgia de a lua parte la împărțirea dividendelor economice provenite din actul dominării altor popoare, pericolul obiectiv al confruntării nu putea să nu fie sesizat și cu atît mai mult nu trebuia ignoat. Iată de ce și într-un document atît de important pentru înțelegerea viziunii Partidului Comunist cu privire la problemele politicii externe așa cum a fost Programul Blocului Muncitoresc Tărănesc se cerea o „Politică de pace față de toate popoarele vecine. Încetarea cheltuielilor de înarmare, desființarea fabricilor de muniții și arme. Recunoașterea Rusiei Sovietice”¹⁹. Pe o poziție similară avea să se situeze și Partidul Social-Democrat sau Partidul Socialist, acesta dîin urmă consemnînd în coloanele gazetei „Proletarul” că se pronunță „Împotriva înarmărilor și războiului; [pentru] pace cu toate popoarele, inclusiv Rusia Sovietică, și recunoașterea ei de jure”¹⁰.

Eforturile comuniștilor, ale altor forțe politice muncitorești subsumate ideii de consolidare a păcii și securității internaționale s-au multiplicat în împrejurările post-locarniene atunci cînd tendințele revanșarde au căpătat un conținut tot mai precis, dezvoltarea lor fiind stimulată și de confruntarea de interese dintre Franța și Marea Britanie în Europa și Orientul Apropiat. Și s-au multiplicat pentru că această situație a afectat nu numai capacitatea de acțiune a Ligii Națiunilor, dar și evoluția raportului de forțe pe continentul european¹¹. Analizînd aceste fenomene, comuniștii aveau să sesizeze de pildă în 1931 cu destulă claritate conținutul și semnificația concesiilor făcute de Anglia și Franța politicii revanșarde a monopolurilor germane și care au contribuit la subminarea eficienței politicii de securitate colectivă în Europa. În ziarul „Deșteptarea” se aprecia, cu prilejul încheierii acordului vamal dintre

Austria și Germania, că obligațiile și prevederile înscrise în tratatele de pace se alterează treptat datorită în bună măsură concesiilor făcute de principalii lor garanți—Anglia și Franța—iar „diplomația germană a știut să folosească această tendință și astfel a obținut rînd pe rînd : teritoriul Renaniei a fost eliberat înaintea expirării termenului ; datorile de războiu au fost modificate și reduse de trei ori ; Germania a fost primită în Societatea Națiunilor. Rezultă de aici că așa zisul echilibru european creat de către capitaliștii țărilor învingătoare prin tratatele de pace a primit tot atîtea lovituri dînd naștere la noi contradicții între statele capitaliste. Ideea „Anschlussului”, la rîndul ei, înseamnă o adîncire și mai puternică a acestor contradicții. Modificarea unităților economice și politice—cum e cazul „Anschluss-ului” în favoarea Germaniei înseamnă cea mai mare lovitură dată țărilor învingătoare și, în special, Franței”¹².

Chiar într-o perioadă mai grea a existenței Partidului comunist, așa cum a fost aceea a anilor de după ilegalizare și pînă la eroicele lupte muncitorești din ianuarie-februarie 1933, în conștiința-i politică reală, nemistificată de indicații sau polemici sterile, și-a găsit o oglindire reală lupta pentru apărarea păcii și înțelegerii internaționale, pentru a nu găsi teren de manifestare forțele adepte ale zeului Marte. „Lupta împotriva războiului atît între imperialiști cît și antisovietic, se scria, de pildă, în coloanele gazetei „Buletinul Comitetului de acțiune împotriva războiului” din august 1932, este o chestiune care trece *peste deosebiri de ideologie și credințe politice* (subl. ns.) pentru a interesa omenirea întregă afară de un mic grup de profitori. Dacă, din nenorocire, interesele micului grup de profitori primează astăzi în cele mai multe țări din lume, majoritatea este în stare să-și impună voința dacă luptă hotărît și în front unic împotriva frontului (tot) unic al profitorilor ”¹³.

Este drept că în justificarea ideologică a pozițiilor lor antirăzboinice și de apărare a păcii, comuniștii au prezentat adesea doar considerentele de ordin general, cu sublinierea determinării obiective a războiului ca fenomen social-politic, a intereselor care se constituie ca mobiluri ale confruntărilor militare internaționale, a faptului că „războaiele—așa cum se scria, spre exemplu, în coloanele gazetei „Viața muncitoare” din 1926 sub pana militantului comunist Gh. M. Vasilescu—își au rădăcina adînc înfiptă în rărunchii societății, în vremea noastră în modul de producere capitalist de structura căruia este inseparabil legată concurența dintre state, tendința de expansiune, căutarea de noi piețe de desfacere și a noi izvoare de materii prime ca și atîtea alte rivalități între clasele stăpînitoare”¹⁴, fără a se lua în considerație și concretul istoric nemijlocit. Se plătea deja un preț considerabil înțelegerii mecanice, poate chiar dogmatice, a raportului dintre general și particular, cu accent mai mult decît preponderent pe general, corelat și cu conținutul unor indicații cominterniste? Fără îndoială că da, fiindcă, altfel, o preocupare mai atentă pentru înțelegerea riguroasă a acestei corelații dialectice, pentru regăsirea generalului în realitatea concret istorică românească ar fi obligat la a se vedea că România nu era angajată în rivalități economice cu caracter imperialist, nu era un subiect al expansiunii economice, al luptei pentru piețe, ci un obiect direct și nemijlocit al unei asemenea tendințe, o tendință căreia avea să-i și cadă victimă la începutul celui de al doilea război mondial cu toate eforturile sale politico-diplomatice de a evita o asemenea situație. Oricum, clasa muncitoare s-a constituit permanent într-o forță socială ce a luptat cu consecvență și în perioada anilor

1921—1932 pentru apărarea păcii; s-a declarat a fi un garant al păcii și al statu-quo-ului politic și a făcut-o cu conștiința limpede că „Liniștea omenirii nu va veni din visurile pacifiștilor așezați în turnurile de fildeș și cu atât mai puțin din conferințele de la Locarno, Geneva și alte orașe faimoase. Cel sortit să fie chirurgical războaielor și al orinduirii care le dospește este proletariatul... În măsura în care proletariatul va învinge în această luptă, în aceeași măsură pământul va înceta de a mai fi udat „cu lacrimi și pătat cu sînge”¹⁵. Și dacă, declarativ prin vocea comuniștilor a făcut-o uneori „sectar”, prezentîndu-se, din diverse motive, ca singurul sau aproape singurul garant consecvent al păcii, „singura forță vie, cașabilă de a se opune imperialismului”¹⁶, iar altele ca parte socială mai consecvent și mai durabil atașată ideii de pace, cum și era în realitate, în practica social-politică de zi cu zi clasa muncitoare a fost un punct de sprijin esențial în cadrul eforturilor poporului român de a contribui la apărarea tratatelor prin care se pusese capăt primului război mondial.

Că a fost așa o demonstrează elocvent consecvența cu care clasa muncitoare, partidele ei politice s-au pronunțat pentru *realizarea unei dezarmări reale, autentice*, o garanție certă că, fără instrumentele distrugerii, războiul nu se mai poate desfășura. Încă în ajunul Conferinței de la Genova (aprilie—mai 1922) comuniștii români formulau opinia că înțilnirea diplomatică ce se apropia putea și trebuia să fie un for de dezbateri nu numai a problemelor economice, agravate, după cum îndeobște se aprecia, de confruntarea militară pe atunci recent încheiată, dar și prea delicata chestiune a înarmărilor, întrucît războiul nu poate fi înlăturat „prin întreținerea păcii armate” iar ca fapt concret nu poate constitui o metodă efecace prin care „se vor soluționa problemele care frământă omenirea”¹⁷. Din aceeași considerente comuniștii români aprobau cu entuziasm propunerea ministrului de externe sovietice Gh. V. Cicerin de a se aborda problema dezarmării¹⁸.

Pe o poziție similară s-au situat și social-democrații sau socialiștii. Ei au condamnat efectiv tergiversările diplomaților, ale reprezentanților marilor puteri care erau mai degrabă, fie în cadrul Ligii Națiunilor, fie al forurilor constituite pentru a discuta și a hotărî în această spinoasă chestiune, „apărătoii acolo ai marilor industriași care au nevoie de colonii pentru plasarea produselor lor industriale..., care au nevoie de comenzi de miliarde pentru modelarea oțelului lor în tunuri sau crucișătoare, sau care reclamă permanent un regim îngăduitor pentru că ei conduc întreprinderi de apărare națională”¹⁹. Aceasta și era cauza că Societatea Națiunilor, făurită ca un pact și un garant al păcii, practic era neputincioasă în abordarea eficientă a unei chestiuni atât de importante cum era dezarmarea. Din acest punct de vedere și comuniștii și socialiștii sau social-democrații, reprezentanții altor forțe social-politice românești au avut de formulat numeroase critici deși „A acuza Liga, cum pe drept se scria în coloanele ziarului muncitoresc „Socialismul”, este un fel de a vorbi, doar Liga nu-i o entitate aparte, o față mare cu păcate mari. Vinovate sînt componentele ei imperialiste, puterile care o stăpînesc. „Liga” nu va fi niciodată decît ceea ce vor fi și guvernele statelor și structura organismului lor. Și cîtă vreme aceste guverne sînt expresia marilor industriași și Liga Națiunilor în lupta ei va oglindi lupta intereselor lor opuse”²⁰.

Din nefericire în chestiunea dezarmării atât comuniștii, cît și social-democrații au lăsat ca în activitatea lor politică și ideologică să-și

tacă apariția și unele accente cu caracter demobilizator. Și unii și alții au prezentat nu odată eforturile statelor imperialiste pentru înarmare ca o tendință de neoprit, greu chiar de frinat. Așa, de pildă, la începutul anului 1929 în coloanele „Luptei de clasă” se scria: „Războiul, declară comunistii, este o consecință inevitabilă a sistemului capitalist, războiul imperialist este produsul firesc al imperialismului... De aceea dezarmarea în societatea capitalistă este o iluzie și lozinca dezarmării este o înșelătorie dacă nu este legată de condițiunea nimicirii societății capitaliste, de condițiunea doborârii stăpînirii și puterii imperialiștilor”²¹. Este drept, contextul politic pe care îl punea în evidență viața internațională și mai ales eșecurile de-a dreptul răsunătoare ale inițiativelor subsumate ideii de dezarmare, inițiative pe care diplomația românească le-a susținut cu multă convingere²² au justificat într-un fel optimismul mai puțin robust cu privire la posibilitatea înfăptuirii unei dezarmări reale de care au făcut dovadă forțele politice ale clasei muncitoare. Cu toate acestea reacția forțelor revoluționare din România în fața tendințelor de subminare a păcii între popoare, care au început a căpăta un contur concret o dată cu primii ani ai deceniului patru (declanșarea agresiunii japoneze împotriva Chinei în 1931), a fost deosebit de vie. Din ce în ce mai puternică a devenit și preocuparea pentru a susține orice inițiativă politică menită a fortifica conviețuirea pașnică dintre națiuni sau de a chema clasa muncitoare, masele largi populare la acțiuni ferme pentru a nu se ajunge, într-o perspectivă mai apropiată sau mai depărtată, la o nouă conflagrație mondială, demascîndu-se cu vigoare faptul că în spatele preocupărilor unora dintre marile puteri de a organiza dezarmarea și a evita pe această cale agravarea pericolului de război, se ascundeau totuși pregătiri reale de revanșă, se mascau contradicții ireductibile între diferitele monopoli capitaliste, ale căror interese determinau, în ultimă instanță, cursul politicii externe a statelor. „Lupta de clasă” din ianuarie 1931 sesiza că o serie de încercări și manevre diplomatice ale statelor europene de a afișa un interes sporit pentru dezarmare și distindere internațională n-au putut estompa „antagonismele dintre țările capitaliste... Vechile antagonisme au izbucnit cu și mai mare putere—acțiunea Germaniei și a ungarilor pentru revizuirea tratatelor de pace, conflictul italo-francez etc. Conferința „dezarmării navale” a stîrnit atîtea dușmăanii între statele mari imperialiste, încît un participant la această conferință a zis, după o ședință, ziariștilor: „Încă o conferință de dezarmare și va izbucni războiul”²³. Cu toate acestea, clasa muncitoare, militanții ei politici au continuat să acționeze pentru ca un element sau altul, de care se poate sluji forța în relațiile internaționale pînă la a deveni instrument al războiului și cu precădere înarmarea trebuie să fie estompat. Prin dezarmare să se acționeze în vederea creerii condițiilor necesare pentru prevenirea războiului și biruința dreptății în relațiile internaționale, a egalității depline între toate statele. Cu deplin temei Lothar Rădăceanu spunea în Camera deputaților cu prilejul ratificării Pactului Micii Înțelegeri din februarie 1933, că „fără dezarmare niciodată nu va fi siguranță. Nesiguranța este creată prin faptul că există militarism, prin faptul că Europa este astăzi înarmată pînă în dinți. La pacea veșnică pe care o visează popoarele nu se poate ajunge decît prin soluționarea tuturor conflictelor sub auspiciile autorității internaționale, care să se bazeze nu pe forța brutală, ci pe recunoașterea liberă a tuturor popoarelor”²⁴.

În virtutea acestor idei și concepții aplicate în practica socială, clasa muncitoare din România, Partidul Comunist, organizațiile de masă de sub conducerea și influența sa politică, celelalte partide și organizații muncitorești au susținut politica de pace și cooperare între popoare promovată de România de la tribuna Ligii Națiunilor prin glasul marelui patriot și om politic de stat care a fost Nicolae Titulescu, eforturile sale de apropiere și de colaborare cu Uniunea Sovietică, cu celelalte state pacifice și antifasciste.

Programul de acțiune al Partidului Comunist Român în perioada anilor de luptă împotriva primejdiei fasciste, împotriva pericolului de război, în același timp de apărare a independenței și suveranității naționale, includea, ca element fundamental, organizarea temeinică a apărării țării împotriva oricărei agresiuni străine, apărare bazată pe înarmarea maselor populare, a întregului popor. Găsim coerent elaborată o asemenea teză în documentele Plenarei C.C. al P. C. R. din iulie 1936, care subliniau necesitatea organizării forțelor interne ale țării, înarmarea lor adecvată pentru ca țara să fie capabilă să se opună eficient oricărei tentative de agresiune din partea statelor fasciste și revizioniste. „În cazul când Germania hitleristă, dezlănțuind războiul în Europa, va ataca România cu ajutorul Ungariei horthyste—se preciza în rezoluția plenei—comuniștii vor considera necesară apărarea fiecărei palme de pământ a țării noastre. Noi, comuniștii, vom intra în primele rânduri ale luptătorilor pentru respingerea agresiunii fasciste și vom duce războiul până la capăt”¹⁵.

În același sens, în anul 1938, în condițiile complexe și agravante pentru soarta păcii și a securității popoarelor, determinate de politica concesivă promovată de democrațiile burgheze occidentale față de politica agresivă a statelor fasciste, P. C. R. a adresat poporului român vibrante apeluri la consolidarea unității rîndurilor sale, la efectuarea unei pregătiri morale, materiale și militare care să-i sporească capacitatea de luptă pentru apărarea fruntariilor țării. „În fața poporului român—se arăta într-un asemenea apel—stă astăzi sarcina apărării pînii, păcii, libertății, vieții și a viitorului amenințate de atacurile pe care le pregătește Germania hitleristă cu bunăvoința conservatorilor și a reacțiunii mondiale... Poporul român, care a știut să lupte contra stăpînirii seculare a turcilor, contra atotputerniciei boierilor, contra monarhiilor absolute din Austria—Ungaria și Rusia, din sinul căruia au ieșit eroi legendari ca: Horea, Cloșca, Crișan, Avram Iancu, Doja, Ștefan Gheorghiu și alte mii de eroi necunoscuți, nu se va lăsa sacrificat. Astăzi când planurile de cucerire ale Germaniei sînt clare și cunoscute nu trebuie să fie nici un patriot în adevăratul sens al cuvîntului, care să nu vadă acest mare pericol ce amenință poporul român”.

În toamna anului următor, odată cu izbucnirea celui de al doilea război mondial, consecvent politicii sale de pace și de apărare a integrității teritoriale a țării, Partidul Comunist Român a militat consecvent pentru realizarea unui front comun de luptă antifascistă și antirăzboinică a popoarelor din Balcani. În același timp, comuniștii făceau cunoscut întregului popor, prin intermediul unui manifest editat de partid, hotărîrea lor de a se situa în primele rînduri ale luptei contra războiului, pentru apărarea patriei în fața agresiunii externe. „Partidul Comunist din România—se arăta în manifest—luptă în primele rînduri contra incendiatorilor de război fasciști, contra Germaniei hitleriste și declară că

va mobiliza masele populare din România pentru zdrobirea fascismului german în acest război și pentru eliberarea popoarelor ocupate de Germania național-socialistă”.

Pătrunși de sentimentele celui mai autentic patriotism, de credința că un partid politic nu-și poate face un titlu de mândrie din patriotism decât dacă își slujește cu pasiune poporul, comuniștii și-au pus în valoare întreaga capacitate organizatorică și de acțiune pentru creșterea potențialului de luptă al poporului român. În fața presiunilor externe ale statelor fasciste și revizioniste, apărarea țării, a independenței și suveranității era un imperativ major al istoriei, o condiție prealabilă esențială pentru asigurarea evoluției societății românești în epoca contemporană.

Un alt mijloc important prin care clasa muncitoare din România, partidul său conducător și-au dovedit consecvența poziției pacifice, antirăzboinice și antifasciste a fost în această epocă solidaritatea internațională. Sint cunoscute atitudinile de sprijin și solidaritate manifestate de clasa noastră muncitoare, de întregul popor român față de drama popoarelor austriac, abisinian, cehoslovac, cotropite rind pe rind de statele fasciste, sprijinul acordat de poporul român luptei antifasciste a republicanilor spanioli împotriva fascismului intern și a intervenționiștilor străini. În ajunul celui de al doilea război mondial, clasa noastră muncitoare, întregul popor, la chemarea forțelor politice marxiste, în primul rind a P. C. R., dar și a celor progresiste, cu vederi democratice, s-au aflat în primele rinduri ale luptei desfășurate pe plan internațional pentru salvagardarea păcii. Iar unul din momentele cu adevărat semnificative, o adevărată culme a luptei contra războiului pentru epoca respectivă, a fost marea demonstrație de la 1 Mai 1939 în viltoarea căreia s-a făcut bine auzită vocea unui tânăr comunist a cărui viață a însemnat încă de atunci, înseamnă și azi, o luptă susținută pentru binele poporului său, pentru pace în Europa și în lume, pentru făurirea cu eforturile conjugate ale tuturor națiunilor, a unei lumi mai drepte și mai bune²⁶.

În condițiile tragice din vara anului 1940, ale izolării treptate și complete a României pe plan internațional, patriotismul fierbinte al comuniștilor s-a evidențiat din nou în organizarea și desfășurarea unor mari acțiuni de masă împotriva Dictatului fascist de la Viena, pentru salvarea intereselor naționale ale poporului român.

Confruntat cu o realitate istorică foarte complexă, călit însă necontenit la flacăra vie a practicii politice, simțind pulsul gândurilor și aspirațiilor și clasei muncitoare, ale poporului român, în pofida unor condiții deosebit de vitrege, ale terorii fasciste, Partidul comunist a reușit, la scurtă vreme după instaurarea dictaturii militaro-fasciste, să prezinte clasei muncitoare, poporului român un program concret și realist de luptă pentru doborârea regimului antonescian, pentru alungarea trupelor naziste de pe teritoriul patriei și colaborarea armată cu Națiunile Unite împotriva Reichului hitlerist și a partenerilor săi revizionști.

În dezvoltarea continuă a activității sale politice pentru organizarea luptei de rezistență antifascistă, Partidul comunist a formulat cu grijă punctele programatice apte a ralia în jurul lor cele mai diverse conștiințe ale poporului român, sensibile și vital interesate în lupta pentru recâștigarea independenței și suveranității naționale.

Actul arestării conducătorilor regimului antonescian la 23 august 1944, a marcat doar începutul unor noi lupte militare și al unor acțiuni politice de anvergură ce au conferit realitate istorică concretă evenimen-

tului plin de măreție care a fost revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944 și care a marcat începutul unei ere noi în istoria poporului român.

Trecut prin vîltoarea a numeroase războaie și care au semănat din belșug moarte și distrugere pe teritoriul patriei sale, poporul român știe prea bine că pacea se apără acționînd, că aceasta trebuie păstrată ca un bun de preț, că înțelegerea și colaborarea între națiuni reprezintă singura alternativă fericită la o nouă conflagrație mondială, că este absolut necesară alcătuirea unei lumi fără arme, o lume a dreptei așezări, o lume guvernată de relații democratice, de respect pentru independența și suveranitatea națională ale fiecărui popor. Și acestea cu atît mai mult, cu cit „evoluția vicții mondiale demonstrează, așa cum aprecia președintele Romîniei, tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvîntarea rostită la aniversarea a 65 de ani de la fîurirea Partidului Comunist Român, că în lume există forța și posibilitatea de a schimba cursul evenimentelor, de a opri drumul spre catastrofa nucleară, spre distrugerea lumii și de a tece, în mod real, la destîndere, la colaborare, la dezarmare și în primul rînd la dezarmarea nucleară, la realizarea unei lumi fără arme și fără războaie”²⁷.

N O T E

¹ „Scînteia” din 5 septembrie 1986.

² Marx, Engels, *Opere*, vol. 17, Edit. politică, București, 1963, p. 7.

³ Cf. Dr. Augustin Deac, *Caracterul participării Romîniei la primul război mondial*, Edit. politică, București, 1973, p. 20—21.

⁴ „Adevărul” din 25 mai 1919.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ „Socialismul” din 11 mai 1921; *Documente din istoria mișcării muncitorești din Romînia. 1916—1921*, Editura politică, București, 1966, p. 683.

⁸ „Viața muncitoare” din 3 ianuarie 1926.

⁹ „Dezrobirea” din 22 aprilie 1926.

¹⁰ „Proletarul” din 1 iulie 1928.

¹¹ Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Edit. științifică, București, 1966, p. 156.

¹² „Deșteptarea” din 29 martie 1931.

¹³ „Buletinul Comitetului de acțiune împotriva războiului”, an. I, nr. 2, din 28 august 1932.

¹⁴ „Viața muncitoare” din 3 mai 1926.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Idem din 1 noiembrie 1925.

¹⁷ „Socialismul” din 22 februarie 1922.

¹⁸ Idem din 1 mai 1922.

¹⁹ „Socialismul” din 18 septembrie 1927.

²⁰ Ibidem.

²¹ „Lupta de clasă” nr. 10—11 din ianuarie—martie 1929, p. 40.

²² Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea Romîniei (1919—1934)* Edit. Academiei, București, 1971.

²³ „Lupta de clasă”, nr. 1, din ianuarie 1931, p. 71.

²⁴ „Lumea nouă” din 26 martie 1933.

²⁵ Arh. I.S.I.S.P., cota Ab XX—3; A se vedea și Viorica Moisuț, Florea Nedelcu, *Problemele politicii externe a Romîniei reflectate în documentele plenarelor a V-a și a VI-a ale C.C. al P.C.R. (1936—1939)* în „Anale de istorie” an XVIII (1971), nr. 6.

²⁶ Cf. Marin Badea, *Sub cerul deschis al lunii mai*, Edit. Albatros, București, 1985.

²⁷ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Adunarea solemnă organizată cu prilejul aniversării a 65 de ani de la fîurirea Partidului Comunist Român*, 8 mai 1986, Edit. politică, București, 1986, p. 35.

LA PAIX ET LA GUERRE DANS LA PENSÉE ET LA PRATIQUE POLITIQUE DE LA CLASSE OUVRIÈRE, DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN

Résumé

L'examen des traditions de lutte de la classe ouvrière de Roumanie pour la paix, contre la guerre implique un approche scientifique à partir de plusieurs points de vue : (1) La signification historique de la lutte du peuple roumain pour défendre la terre ancestrale s'est amplement reflétée dans la conscience politique de la classe ouvrière ; 2) Les raisons théoriques par le prisme à travers desquelles le parti politique de la classe ouvrière a analysé les phénomènes de la paix et de la guerre ; 3) La préoccupation unanime du peuple roumain de défendre son intégrité territoriale, son indépendance et sa souveraineté après l'accomplissement du grandiose acte de l'unité nationale pleine et entière du 1-er décembre 1918.

Suivant ces coordonnées, l'on reconstitue des données et faits historiques concrets qui mettent en évidence la lutte de la classe ouvrière de Roumanie, sous la direction des communistes, pour la paix et la sécurité internationale, contre le danger de guerre, des tendances de revanche, d'annexion et d'oppression d'autres peuples, notamment après l'installation du fascisme au pouvoir en Allemagne. En conclusion on souligne l'apport actuel de la Roumanie, de son président, à la défense de la paix, à la lutte générale pour éliminer la guerre de la vie de la société.

CONCEPȚIA ROMÂNIEI ȘI CEHOSLOVACIEI ASUPRA SECURITĂȚII COLECTIVE EUROPENE ȘI COLABORAREA LOR ÎMPOTRIVA FASCISMULUI (1930—1939) (I)

ION M. OPREA

Tendința de a menține legături prietenești cu toate popoarele lumii, a fost și a rămas o componentă fundamentală a spiritualității poporului român. Ea a intrat de multă vreme în cîmpul de observație al istoricilor și al oamenilor politici români și străini. Marele istoric Nicolae Iorga considera, de pildă, că poporul român nu poate să trăiască rupînd unele legături pentru a păstra pe altele, căci natura sa pașnică și tendința sa umanitaristă îl aduc în rîndul aceluia care „nu-și pot servi propriile interese decît ținînd seama și de interesele altora”¹.

Fără îndoială că legăturile poporului român cu alte popoare mai apropiate sau mai îndepărtate, n-au avut aceeași amploare și trăinicie în toate epocile istorice. Poruncile geografiei și ale istoriei l-au determinat să întrețină raporturi mai strînse cu acele popoare de care-l apropiiau, fie originea sa, fie numai comunitatea de interese.

Nevoia salvagădării acestor interese a împins poporul român de-a lungul timpurilor, pe calea unor strînse raporturi cu popoarele din centrul și sud-estul Europei². Printre mărturiile care atestă o asemenea tendință, se numără și legăturile româno-ceho-slovace ale căror începuturi datează încă din secolul al XV-lea cînd voievodul român Iancu de Hunedoara acorda sprijin cehilor și slovacilor în lupta lor pentru libertate, cînd Alexandru cel Bun a oferit ospitalitate refugiaților cehi și slovaci după înăbușirea mișcării husite³, cînd Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, a susținut proiectul celui mai vestit rege al Boemiei din perioada medievală George de Podebrady⁴, privind crearea unei asociații a domnitorilor creștini împotriva invaziilor otomane⁵ și cînd același voievod moldovean a chemat meșteri cehi ca să sculpteze pietrele funerare de pe mormintele strămoșilor săi, din biserica de la Rădăuți⁶.

„Cele trei legături, literare, artistice și militare care au unit pe români și pe cehi—spune istoricul Nicolae Iorga—au fost mai puternice decît hazardul relațiilor dinastice care în mod necesar erau schimbătoare”⁷.

Firul acestor legături a continuat să unească și alte momente din istoria celor două țări, printre care se remarcă: întîlnirea domnitorului român Mihai Viteazul cu regele Boemiei Rudolf al II-lea, la Praga, în anul 1600, precum și alte contacte diplomatice care au brăzdat secolele XIX și XX⁸.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea relațiile româno-ceho-slovace cunosc o tot mai vizibilă cristalizare. În toată epoca modernă, aceste relații, după observația istoricului Traian Ionescu-Nișcov, se caracterizează prin continuitate și trăinicie⁹. Continuitatea lor s-a păstrat

mai ales între slovaci și românii transilvăneni. Nicolae Iorga sublinia că „Transilvănenii n-au avut aliați mai fideli decât reprezentanții poporului slovac a cărui soartă era și mai crudă decât a lor”¹⁰.

Deși remarcabile, raporturile prietenești româno-cehoslovace n-au luat amploarea pe care o doreau cele trei popoare și nu s-au impus lumii diplomatice europene decât în timpul și după încheierea primului război mondial. Legăturile dintre români și cehoslovaci s-au intensificat în momentul când se apropia eliberarea lor națională de sub dominația austro-ungară. În peisagiul acestor legături se distinge vizita pe care Masaryk a făcut-o în luna octombrie 1918 la Iași unde a luat contact cu primul ministru Ion I. I. C. Brătianu și cu generalii Eremia Grigorescu și Alexandru Averescu, vestiți prin conducerea armatei române în luptele de la Mărășești, Mărăști și Oituz împotriva trupelor germane-austriece¹¹. Pentru apropierea dintre cele trei popoare a fost la fel de semnificativă și solidarizarea ostașilor români aflați la Praga în anul 1918, cu lupta cehilor și slovacilor pentru eliberarea lor națională și întemeierea unui stat independent¹². Odată cu sfârșitul marelui război, care a creat cehilor și slovacilor posibilitatea să-și întemeieze un stat suveran, iar românilor condițiile necesare pentru a desăvârși unificarea statului lor național, raporturile româno-cehoslovace au intrat pe făgașul unei dezvoltări sistematice. Catalizatorul apropierii româno-cehoslovace din perioada interbelică trebuie căutat în adinca nevoie pe care o resimțeau cele două state de a participa la crearea unui sistem de securitate colectivă europeană. Această preocupare a diplomației celor două țări se explică, înainte de toate, prin importanța deosebită pe care securitatea colectivă o dobândise în viața popoarelor după încheierea primului război mondial.

Acțiunile diplomatice ale statelor antirevizioniste demonstrează că în epoca interbelică problema organizării unui sistem de securitate colectivă a dominat cu o forță neobișnuită relațiile internaționale, a devenit principalul obiect de analiză al cercurilor politice de pretutindeni, a reprezentat idealul de luptă al forțelor democratice și în sfârșit a întruchipat speranța întregii lumi în posibilitatea excluderii războaielor din viața societății.

Mai amplă și mai stăruitoare a devenit acțiunea diplomației românești și cehoslovace pentru securitate colectivă în al patrulea deceniu al veacului nostru, când forțele revizioniste au pornit o înverșunată ofensivă împotriva ordinii internaționale postbelice. În această perioadă, când contradicțiile dintre marile puteri pentru hegemonie în vasta regiune a centrului și sud-estului Europei, devin tot mai ascuțite și când Germania declarase oficial că în ultimă instanță sabia va rezolva totul¹³, România și Cehoslovacia și-au reafirmat cu o hotărâre crescândă adeziunea la măsurile pentru crearea unui sistem de securitate colectivă. Hotărârea lor se întemeie pe o atitudine comună față de scopurile care se urmăreau prin organizarea securității colective europene. Pentru ministrul de externe al României, Nicolae Titulescu, o asemenea atitudine reprezenta „cea mai desăvârșită comunitate de idealuri, de raționamente și de metode”¹⁴. Dar comunitatea acestei concepții se oglindea nu numai în atitudinea cercurilor conducătoare române și cehoslovace față de organizarea securității colective, ci și în modul lor de a trata întregul complex al problemelor internaționale. Unul dintre reprezentanții diplomației cehoslovace Kamil Krofta constata cu satisfacție că în cursul reuniunilor comune ale membrilor Micii Antante „vederile noastre asupra chestiunilor generale și particulare ale politicii internaționale sînt identice”¹⁵.

Viabilitatea concepției comune a românilor, cehilor și slovacilor asupra securității colective rezidă, așadar, și în hotărîrea lor de a urmări nu numai satisfacerea intereselor naționale, ci și satisfacerea intereselor generale. Cei mai de seamă diplomați ai României și Cehoslovaciei din epoca interbelică, au formulat cu o limpezime desăvîrșită acest crez deosebit de generos. Nicolae Titulescu declara de pildă : „Politica noastră consistă, în adevăr, în a insera activitatea țărilor noastre într-o vastă rețea de state animate de același ideal, în așa fel, încît fără a sacrifica nimic din interesele noastre naționale, acțiunea noastră să fie în mod constant subordonată interesului general”¹⁶. Promovînd același spirit universal în relațiile internaționale, ministrul de externe al Cehoslovaciei, Eduard Beneš, scrie la rîndul său : „Cea mai bună formă a patriotismului și a egoismului național este aceea care izbuteste să confunde interesele naționale cu interesele generale”¹⁷. Printr-un asemenea deziderat, comun tuturor țărilor pașnice, România și Cehoslovacia își integrau aspirațiile diplomației lor în țesătura principiilor și țelurilor securității colective europene.

Primul și poate cel mai important dintre aceste țeluri era menținerea status-quo-ului teritorial prevăzut în sistemul tratatelor de la Versailles. Este adevărat că unele prevederi ale acestor tratate și anume acelea care consemnează acapararea coloniilor, repartizarea volumului reparațiilor de război în detrimentul statelor mici învingătoare și pretenția marilor puteri de a se amesteca în treburile interne ale unor state mici, purtînd un caracter imperialist, nu au întrunit adeziunea fără rezerve, a României și Cehoslovaciei. În schimb, alte prevederi care consemnează dezmembrarea imperiului austro-ungar, întemeierea unor state naționale noi și desăvîrșirea unificării naționale a altor state, avînd un caracter înaintat, corespunzător năzuinței legitime a popoarelor au devenit obiectul celei mai ferme și mai loiale adeziuni româno-cehoslovace. Dar, deși au făcut distincție netă între caracterul acestor prevederi, România și Cehoslovacia au apărut intangibilitatea tratatelor de pace în ansamblul lor, căci ea însemna, implicit, intangibilitatea propriilor lor frontiere naționale.

Din acea perioadă România a ridicat menținerea integrității teritoriale la rangul de principiu fundamental al politicii sale externe¹⁸, iar Cehoslovacia, promovînd aceeași concepție și-a făcut nu odată cunoscută fermitatea de a lupta pentru apărarea hotarelor sale¹⁹ cu aceeași intransigență cu care și-a reafirmat angajamentul de a nu lua nimic de la nimeni²⁰. Așezat la temelie orientării comune a celor două țări, în politica internațională, principiul intangibilității frontierelor naționale a devenit obiectul unei intense propagande românești și cehoslovace. Propagarea lui a fost considerată permanent în cercurile conducătoare ale Micii Antante un adevărat imperativ politic și național, de vreme ce ministrul de externe al României I.G. Duca declara în 1925 corespondenților de presă din țările aliate : „Sînt încredințat că veți ști să explicați opiniei publice mondiale că ceea ce unește Cehoslovacia, Iugoslavia și România este apărarea integrității teritoriale bazată pe tratatele existente”²¹. Mai mult, cercurile conducătoare ale celor două state, împărtășind convingerea că nu există pe lume nici o țară „dispusă să cedeze nici un milimetru din teritoriul său altfel decît constrînsă prin forță”, au transformat principiul „Intangibilității frontierelor” într-o condiție primă a înțelegerii internaționale”²². În concepția lor, asigurarea acestei condiții pe calea securității colective, implica și asigurarea independenței naționale a României și Cehoslovaciei. Ca orice altă țară, mică sau mijlocie aceste două state au participat la efortul

comun pentru închegarea unui sistem de securitate colectivă, mult mai hotărât decît statele mari deoarece independența și integritatea lor teritorială erau mult mai expuse acțiunilor revizioniste.

Potrivit punctului de vedere al cercurilor conducătoare cehoslovace „un popor sau un stat care, în apărarea independenței și teritoriului său. . . nu ar lupta pînă la ultima suflare, ar putea fi foarte ușor sacrificat”²³. În deplină concordanță cu punctul de vedere cehoslovac, diplomația românească susținea că orice încercare de a lovi în independența și suveranitatea națională a unui stat este echivalentă cu tentativa de a abolii sentimentul național, iar această abolire ar fi o imposibilitate, căci ea ar însemna „a răpi omului baza esențială a individualității sale”²⁴.

Pentru a demonstra ce rol imens joacă independența națională în viața unui stat, și cît de mari sînt binefacerile acesteia, ministrul de externe al României, N. Titulescu, invoca progresul general pe care l-a dobîndit Slovacia în perioada care a urmat primului război mondial. „Slovacia — spunea el — a realizat în 20 de ani de independență, atîtea progrese în domeniul material, științific, literar și artistic, încît s-a putut spune pe bună dreptate că pe aripile ei cultura slovacă poartă victorios întregul geniu național către un nou și splendid viitor”²⁵.

Constatarea lui Titulescu asupra rolului binefăcător al independenței naționale, ilustrat prin exemplul grăitor al Slovaciei are, desigur, o valabilitate generală, căci ea însuma experiența tuturor țărilor care se bucurau de acest atribut inalienabil. O atare experiență arăta, de asemenea, că independența națională nu-și produce integral efectele sale binefăcătoare, decît în condițiile unei păci drepte și durabile, a cărei salvagardare devenea posibilă numai pe calea securității colective. România și Cehoslovacia aveau o concepție comună despre importanța păcii în care vedeau pe de o parte, unul din scopurile securității colective, iar pe de alta, o condiție sinequa-non a menținerii independenței naționale și integrității teritoriale. Cercurile diplomatice românești și cehoslovace, au conceput, ca și întreaga lume diplomatică antirevizionistă, organizarea păcii într-o legătură indestructibilă cu lupta pentru crearea sistemului de securitate colectivă. Ministrul de externe al României declara în anul 1934 că „pacea nu este decît un cuvînt zadarnic, dacă nu este clădită pe unica temelie ce poate susține o pace durabilă și al cărui nume este securitatea”²⁶. Ambele state s-au dedicat cu ardoarea păcii sau, cum spunea Eduard Beneš, au dorit sincer să se găsească „în grupul unic al apărătorilor și făuritorilor păcii europene”²⁷. Integrarea lor în acest grup de state era cu atît mai fermă cu cît ele nu cunoscuseră după război adevărata pace, căci nu putea fi numită pace, aceea stare de lucruri, în care se vorbea în orice clipă de mutilarea României, Cehoslovaciei și altor țări mici sau mari „sub simpla condiție de a da asigurarea că nu se va proceda la aceasta decît pe căi pacifice”²⁸.

Dar cauza dinamizării luptei diplomatice a României și Cehoslovaciei pentru menținerea păcii, nu trebuie căutată exclusiv în teama acestor țări de a-și vedea independența încălcată și frontierele revizuite. Contribuția lor la înfăptuirea păcii europene, s-a înălțat, sub raport calitativ, pînă la nivelul Marilor Puteri, ilustrînd în chip grăitor principiul care arată că „dacă țările mici nu sînt egale în putere și experiență, oamenii politici pot fi egali în dragostea și grija lor de pace”²⁹. Potrivit acestui punct de vedere oamenii politici români și cehoslovaci au promovat doctrina pacifică în rîndul maselor de pretutîndeni, căci pentru ei, nu se putea clădi edificiul păcii decît cu sprijinul maselor³⁰. Căutînd să convingă masele de ne-

cesitatea luptei pentru a instaura pacea în întreaga lume, ei tindeau să propage ideea că pacea este un deziderat universal. Așa se explică adeziunea cercurilor conducătoare românești și cehoslovace la principiul indivizibilității păcii. Ministrul de externe al Cehoslovaciei, sublinia într-un discurs ținut în 1935 că „statele depind unele de altele pînă la un punct, care face ca pacea Europei să fie într-adevăr indivizibilă”³¹.

În concepția diplomaților români și cehoslovaci, pacea indivizibilă nu era sinonimă cu o pace universală, foarte greu de realizat, ci cu o pace continentală. Ministrul de externe al României atrăgea în anul 1934 atenția asupra modului de a concepe indivizibilitatea păcii, declarînd : „Dar nu trebuie să se uite că cel puțin în interiorul continentelor există un mare principiu care se numește principiul indivizibilității păcii. Aceasta nu înseamnă că indivizibilitatea trebuie să fie alta, de la continent la continent, dar că nu trebuie nici să se renunțe la acest principiu, pentru că există riscul de a grăbi izbucnirea războiului, dîndu-se eventualului agresor speranța că el nu va găsi, poate, la un moment dat, în fața lui, toate forțele capabile să-i țină piept”³².

Cercurile diplomatice românești și cehoslovace, erau convinse că numai acționînd în acest spirit se putea transforma securitatea colectivă într-o adevărată coloană de susținere a templului păcii³³. Pentru a îndeplini acest rol, securitatea colectivă trebuia să se constituie într-un sistem de forțe diplomatice, economice și militare capabile să acționeze coordonat împotriva unui eventual agresor. Problema organizării forțelor și mijloacelor chemate să alcătuiască sistemul securității colective deși a reținut atenția diplomației europene încă din momentul încheierii primului război mondial, n-a găsit decît soluții teoretice. Șansele acestor soluții de a fi aplicate în viața practică internațională vor apare în deceniul 4 al secolului nostru, însă ele n-au putut fi valorificate.

Printre componentele juridice și moral-politice ale sistemului de securitate colectivă, elaborate în acest deceniu, se remarcă definiția agresorului, care sintetiza unele dintre cele mai eficiente eforturi ale diplomației geneveze. Înfățișată forurilor Societății Națiunilor, la începutul anului 1933, cînd se profila deja eșecul conferinței mondiale a dezarmării, definiția agresorului a constituit un document care deschidea noi posibilități de realizare a securității colective.

Rod al preocupărilor delegației sovietice la conferința dezarmării, definiția agresorului ținînd seama de lacunele existente pînă atunci în instrumentele juridice ale securității colective, preciza : „. . . va fi recunoscut agresor într-un conflict internațional sub rezerva acordurilor în vigoare între părțile în conflict, statul, care cel dintîi va fi comis una din acțiunile următoare : declarație de război unui alt stat ; invaziune prin forțele sale armate, chiar fără declarație de război a teritoriului unui alt stat ; atac prin forțele sale terestre, navale sau aeriene, chiar fără declarație de război a teritoriului, navelor sau aeronavelor unui alt stat ; blocus naval al coastelor sau porturilor unui alt stat ; sprijin dat bandelor armate, care, formate pe teritoriul său vor fi invadat teritoriul unui alt stat sau refuzul, cu toată cererea statului invadat, de a lua pe propriul său teritoriu, toate măsurile în puterea lui pentru a lipsi zisele bande de orice ajutor și protecțiune”³⁴. Definiția se încheia prin stipulația care nu mai lăsa eventualului agresor, nici o posibilitate de a-și justifica invazia și care arăta că : „nici o considerațiune de ordin politic, militar, economic sau alta nu va putea servi drept scuză sau justificare a agresiunii”³⁵. Definiția agresiunii, dar mai

cu seamă definiția teritoriului care nu trebuie să devină obiectul unei invazii au întrunit adevărată entuziasmă a multor țări membre și nemembre ale Societății Națiunilor.

În numele statelor care alcătuiau Mica Înțelegere, ministrul de externe al României exprima astfel acest entuziasm: „A defini cu precizie agresiunea ca fapt pur și simplu independent de orice considerație teoretică, a preciza cu grijă noțiunea teritoriului asupra căruia agresiunea nu s-ar putea exercita, a se angaja cu fermitate de a nu face operă de agresor, oricare ar fi rațiunile de ordin internațional sau intern care ar putea-o justifica, însemnează a substitui vâgurilor aspirațiuni de ideal care au stăpinit până astăzi eforturile națiunilor și ale conducătorilor lor o bază practică și solidă, care constituie punctul de plecare al unei întregi vieți noi”³⁶. România, Cehoslovacia ca și alte țări din centrul și sud-estul Europei au aderat cu atît mai ferm la definiția teritoriului, care nu trebuie să devină obiectul agresiunii, cu cît această definiție, propusă de N. Titulescu preciza fără echivoc, „Prin teritoriu trebuie să se înțeleagă teritoriul asupra căruia un stat își exercită de fapt autoritatea”³⁷.

Completată astfel, definiția agresiunii și-a sporit valoarea juridică și moral-politică, iar prin aceasta a inspirat și mai multă încredere statelor semnatare și nesemnatare. În consecință, cercurile guvernante române și cehoslovace au atribuit o atît de mare importanță acestui instrument de securitate colectivă, încît l-au considerat capabil să pună teritoriul lor național în afara pericolului de a fi încălcat chiar și sub pretextul unei revizuiri pașnice care, în acea perioadă tindea să se realizeze, fie pe calea negocierilor cu cuțitul la git, fie pe calea dictatului înveșmîntat în haina arbitrajului „imparțial”, fie în sfîrșit, pe calea mai fățișă dar nu mai puțin dureroasă a ultimatumurilor. De aceea președintele Cehoslovaciei Jan Masaryk și ministrul de externe al României, Nicolae Titulescu, fiind convinși că revizuirea teritorială, indiferent de formele pe care le îmbrăca, putea găsi în orice componentă a sistemului securității colective un vîguros obstacol juridic și moral-politic au semnat la 4 iulie 1933 convenția de definire a agresorului³⁸. Prezentarea acestei definiții în cadrul conferinței mondiale a dezarmării își găsește explicația în legătura nemijlocită dintre principalii factori de menținere a păcii. Această legătură a fost pe larg analizată în cadrul dezbaterilor diplomatice asupra menținerii păcii. Cercurile conducătoare românești și cehoslovace au promovat pe cele mai diferite căi punctul de vedere potrivit căruia între problema dezarmării și problema securității colective exista un raport de dependență reciprocă. Mai mult, reprezentantul cel mai autorizat al diplomației românești din perioada interbelică afirma în anul 1930 că „securitatea este un element esențial al problemei dezarmării”³⁹ și că între acești factori de menținere a păcii există o întrepătrundere organică.

Bizuinđu-se pe această interdependență România și Cehoslovacia au intervenit activ în discuțiile asupra dezarmării pe care statele acceptau s-o realizeze, dar numai în condițiile unei depline securități. Ele și-au afirmat punctul de vedere mai întii cu prilejul faimoasei controversă născută pe terenul nehotăririi care domnea atunci în lumea diplomatică, și care se reducea la întrebarea dacă securitatea trebuia să precedă dezarmarea sau dacă dezarmarea trebuia să se realizeze înainte de a se garanta securitatea statelor. În cadrul acestor dezbateri, diplomații români și cehoslovaci plecau de la convingerea că „dezarmarea odată efectuată constituie securitatea”⁴⁰. Pentru a depăși această controversă, reprezentantul Româ-

niei la Liga Națiunilor de comun acord cu reprezentanții cehoslovaci și iugoslavi au sugerat o soluție după care, atît cei ce susțineau că dezarmarea trebuie să precedă securitatea cît și cei ce susțineau că securitatea trebuie să precedă dezarmarea, să-și „păstreze punctul de vedere. . .” și să facă „o propunere de limitare a armamentelor în interesul păcii”⁴¹. Astfel ieșind din „domeniul principiilor” și intrînd, în domeniul faptelor concrete” se putea găsi un „mijloc pentru a se ajunge la un acord”⁴². Sugestia, deși ingenioasă, n-a găsit ecoul așteptat în rîndul reprezentanților la conferința dezarmării și mai ales în rîndul celor ce reprezentau Marile Puteri, care la adăpostul discuțiilor despre dezarmare, căutau și-și sporească armamentele.

Din dorința de a nu vedea eșuînd conferința dezarmării, România și Cehoslovacia și-au exprimat acordul cu toate planurile de reducere a armamentelor. Ele și-au dat adeziunea și la principiul egalității în drepturi în domeniul înarmării între statele învingătoare și cele învinse în primul război mondial, dar au pretins ca această egalitate (Gleichberechtigung) „să fie realizată prin etape și în condiții de securitate pentru toate națiunile”⁴³. În concepția lor, principiul dezarmării pe etape, alături de principiul controlului internațional al armamentelor constituiau elemente inseparabile ale dezarmării. Reprezentantul României la conferința dezarmării declara : „Nu există dezarmare posibilă fără control. Cu cît e mai puternic controlul, cu atît e mai realizabilă dezarmarea. Controlul trebuie să fie internațional. Trebuie să știm în orice clipă ce se petrece pretutindeni”⁴⁴.

După eșecul conferinței mondiale a dezarmării, din cauza neînțelegerilor dintre Marile Puteri, atît statele învinse cît și statele învingătoare, au continuat să se înarmeze. Ministrul de externe al Cehoslovaciei constata cu regret în anul 1935 că nu s-a putut realiza un acord asupra dezarmării și că „statele sînt din nou constrînse, fiecare pe contul său, să consacre mari eforturi și puternice mijloace financiare pentru organizarea propriilor armate”⁴⁵.

În același timp Nicolae Titulescu socotea că e imoral să ceară Micii Înțelegeri acordul pentru egalitatea de drepturi în materie de înarmare pentru statele învinse, „în schimbul unei diminuări de securitate”⁴⁶. În condițiile cînd Germania, Ungaria, Austria și Bulgaria se înarmau fără ca lumea europeană să primească noi garanții de securitate statele învingătoare, deși nu renunțau la principiul dezarmării, au recurs totuși la metoda securității în stil vechi, cum o numea Titulescu, adică la sporirea securității pe calea înarmării și deci, la reactualizarea dictonului latin „Si vis pacem parabellum” (Dacă vrei pace pregătește-te de război).

Ca state învingătoare România și Cehoslovacia au rămas partizanele acestei metode, atîta vreme cît nu se realiza un acord asupra dezarmării și nu se oferea un plus de securitate împotriva pericolului pe care-l reprezenta înarmarea statelor învinse în primul război mondial. Așadar, ele au continuat să considere înarmarea învingătorilor ca un element al securității colective europene.

Ideea aceasta o găsim foarte limpede formulată într-o cuvîntare a lui Nicolae Titulescu ținută în anul 1936, unde se spune : „Știm că spre a menține pacea nu este mijloc mai sigur decît pregătirea pentru război și afirmarea la timp util că dacă va fi nevoie nu ne e frică să-l facem”⁴⁷. Cu aceeași limpezime diplomații cehoslovaci afirmau că statele membre ale Micii Înțelegeri nu-și puteau fortifica fundamentul lor firesc decît prin sporirea propriilor forțe militare⁴⁸. Ei n-au încetat, să afirme că prima condiție

care asigură eficacitatea unui sistem de securitate colectivă rămâne crearea unei puternice forțe militare a statelor cuprinse în acest sistem⁴⁹.

Aplicind metoda securității în stil vechi, România și Cehoslovacia nu au conceput să se înarmeze decât pînă la o limită compatibilă cu apărarea suveranității naționale și integrității lor teritoriale. Scopul acesta a făcut obiectul unor declarații publice ale cercurilor conducătoare românești încă din primii ani care au urmat încheierii războiului. Așa de pildă, în declarațiile sale din anul 1921, ministrul de finanțe al României sublinia că reforma sa financiară supusă în acest an dezbaterii parlamentului a fost făcută și „cu scopul de a înzestra armata cu cele necesare pentru împlinirea înaltei ei misiuni”⁵⁰. El justifică reorganizarea finanțelor țării și creșterea impozitelor directe nu numai prin nevoia unei modernizări a economiei românești, ci și prin nevoia de a întări armata ca instrument de apărare a unității naționale a României⁵¹. Dar, deși liberă să cheltuiască, atît cît voia pentru înzestrarea forțelor sale armate, România își limita această libertate „pe baza nevoilor ei reale”, pe care nici nu le-a subestimat, dar nici nu le-a exagerat. Prin programul ei de investiții militare, România tindea să-și înzestreze armata cu o tehnică de luptă superioară și nu concepea ca soldații ei „să fie mai puțin bine hrăniți și mai puțin bine îmbrăcați decât orice soldat de pe lume”⁵².

La rîndul ei Cehoslovacia făcuse numai în primii ani ai celui de al patrulea deceniu al secolului nostru, așa mari progrese sub raportul pregătirii sale militare, încît ea putea să conteze pe deplin pe propriile ei forțe materiale⁵³, exclusiv pentru a se apăra și nicidecum pentru a amenința pe cineva, căci prin politica promovată în cadrul Micii Antante se angajase ferm să nu intre niciodată în rîndul agresorilor⁵⁴.

Pentru stadiul la care ajunsese înzestrarea armatelor române și cehoslovace, în această etapă sînt edificatoare cifrele privind cheltuielile militare din bugetele acestor țări, pe anul 1931. În primul an al celui de-al patrulea deceniu al secolului nostru, România a cheltuit pentru înzestrarea forțelor sale armate 1 341 000 000 franci francezi, iar Cehoslovacia a cheltuit în același an 1 280 000 000 franci francezi⁵⁵. Asemenea cheltuieli erau desigur o povară pe umerii popoarelor romîn, ceh și slovac. De aceea ministrul de externe al României considera că e nedrept să se așeze pe spatele statelor mici cheltuieli militare atît de mari, căci de pe urma acestora nu beneficiau numai interesele naționale ale micilor țări, ci și interesele general-europene⁵⁶. În același timp, cercurile guvernante cehoslovace, deși nu justificau aceste cheltuieli explicau totuși creșterea lor prin „incertitudinea și obscuritățile care dominau raporturile dintre marile puteri”⁵⁷.

Paralel cu înzestrarea armatelor naționale, cele două țări iau și alte măsuri necesare atît pentru consolidarea propriei lor securități cît și pentru consolidarea securității europene⁵⁸. Rezultate prețioase au dobîndit România și Cehoslovacia în domeniul perfecționării și unificării armamentului de care dispuneau forțele lor armate⁵⁹. Mai mult, cele două țări, de comun acord cu Iugoslavia, au organizat cooperarea propriilor forțe militare în diverse ipoteze, mergînd pînă la constituirea unui comandament unic⁶⁰, pentru conducerea operațiunilor împotriva unui eventual agresor.

În concepția cercurilor diplomatice românești și cehoslovace, organizarea acestor forțe împotriva agresiunii constituie o nouă componentă a sistemului de securitate colectivă și a păcii europene. Procedînd astfel, cercurile guvernante românești și cehoslovace acceptau constatarea lui Nicolae Titulescu după care „pacea nu e un simplu cuvînt” și totodată

urmau îndemnul lui de a nu încerca să dobândească pacea numai afirmînd-o, ci organizînd-o⁶¹.

Însuși modul de a concepe organizarea păcii și a defini sensul acestei noțiuni, era același la diplomații români și cehoslovaci. Ministrul de externe al României, considera că „a organiza pacea, înseamnă a fi întotdeauna stăpînul unei forțe militare de așa natură încît cei ce ar vrea să o tulbure, să nu îndrăznească nici măcar să se gîndească la aceasta”⁶². Și unii și alții își dădeau seama că statele mici nu pot conta întotdeauna numai pe propriile lor forțe militare, pentru a se apăra. Unul dintre cei mai autorizați reprezentanți ai diplomației cehoslovace sublinia adesea în cuvîntările sale că securitatea fiecărui stat în parte, ca și funcționarea complexă a mecanismului genevez, puteau fi asigurate numai „luînd măsuri practice de protecție, contînd atît pe propria noastră forță, cît și pe forța aliaților noștri”⁶³.

Nevoia asocierii propriilor forțe armate, cu armatele statelor aliate în vederea creării unui sistem de securitate colectivă, revine și în declarațiile unor diplomați români. Într-una dintre aceste declarații se precizează, de pildă, că „atunci cînd datorită întinderii sale geografice și populației sale, un stat nu poate organiza singur o astfel de forță militară (pentru a preveni sau reprimă o agresiune — I.O), rațiunea și instinctul îi comandă să se asocieze statelor ce se găsesc în aceeași situație cu el”⁶⁴.

Odată cu ideea asocierii se precizau și fazele care duceau la desăvîrșirea înțelegerii între statele mari și mici cu interese apropiate sau identice. Concepția organizării pe etape a sistemului securității colective, pe care o promovau cercurile guvernante românești și cehoslovace, presupunea mai întîi o înțelegere „între aliați asupra unor subiecte cu totul altele decît securitatea națională”, apoi o înțelegere „cu vecinii care nu sînt aliați” și, în sfîrșit, „o înțelegere cu statele ce nu sînt vecine deloc”⁶⁵.

Asocierea statelor în vederea securității colective, indiferent de formele pe care le îmbracă, trebuia, după concepția generală a diplomației învingătorilor, să se realizeze în cadrul și sub egida Societății Națiunilor. Sprijinind activ această concepție, România și Cehoslovacia sprijineau implicit și rolul Societății Națiunilor în organizarea vieții internaționale. Alături de Marile Puteri învingătoare, ele au recunoscut că politica Societății Națiunilor era justă și necesară⁶⁶ și în consecință, au susținut-o prin toate mijloacele de care au dispus⁶⁷, căci înainte de toate, o considerau capabilă să organizeze pacea prin crearea unui sistem de securitate colectivă⁶⁸.

Participarea țărilor mici și mijlocii, la organizarea păcii și securității colective, în condiții de egalitate cu Marile Puteri, oglindea, așa cum observau diplomații cehoslovaci⁶⁹, nu numai rolul crescînd al acestor țări, dar și democratismul politic al Societății Națiunilor. Reluînd aceeași idee, Nicolae Titulescu arăta că România, Cehoslovacia, ca și alte țări mici și mijlocii, încearcă o mare satisfacție văzînd cît de eficient se manifestă cooperarea internațională în cadrul Societății Națiunilor⁷⁰. De aceea, fără să-i subestimeze forța materială și moral-politică, dar și fără să-i ceară mai mult decît puteau oferi popoarelor, diplomații români și cehoslovaci, au rămas pe deplin fideli Societății Națiunilor.

Rațiunile acestei fidelități nu erau numai de ordin ideologic, ci și de ordin practic, realist⁷¹.

Bizuindu-se pe democratismul relațiilor internaționale inaugurat de Liga Națiunilor, și temîndu-se că înarmarea statelor învinse va diminua în mod corespunzător forța alianței lor politice și militare, cele trei țări din Mica Înțelegere au căutat să-și sporească securitatea națională, pe calea

încheierii unor tratate cu Marile Puteri Occidentale. România și Cehoslovacia au înțeles că legăturile lor cu Marile Puteri în vederea creării unui sistem de securitate colectivă puteau să slujească și unora și altora. Mai, mult, speranța lor în posibilitatea de a promova o politică externă proprie în însăși orbita Marilor Puteri occidentale n-a rămas zadarnică. Într-adevăr, Marile democrații occidentale au demonstrat că pentru ele era mult mai folositor ca în cadrul acestor legături statele mici să le fie aliați independenți, dar fideli, decît aliați supuși, dar dușmani disimulați.

Firește că pornind pe calea unei asemenea colaborări, Marile Puteri au căutat să polarizeze puterea în jurul lor deoarece ele aveau cuvîntul hotărîtor în cele mai importante și controversate probleme ale războiului și ale păcii. Observînd acest fenomen, diplomații români și cehoslovaci n-au ezitat să arate că, întrucît marile puteri prin jocul lor de interese hotărîsc soarta păcii și a războiului, tot ale trebuie să poarte și răspunderea principală pentru linia de conduită pe care o preconizau în vederea creării unui sistem de securitate colectivă.

Activitatea diplomatică și militară consacrată creării acestui sistem, urmărirea atît consolidarea vechilor alianțe, cît și încheierea unor noi alianțe bilaterale și multilaterale. La baza activității lor menite să ducă la înfăptuirea unor asemenea alianțe România și Cehoslovacia au pus respectul desăvîrșit față de condițiile Pactului Micii Antante, la care se adăugau condițiile convenției militare româno-cehoslovace, semnată în septembrie 1923, prelungită în anul 1926 și înlocuită în 1929 printr-un protocol urmat de o nouă convenție încheiată în anul 1931⁷². După încheierea acestei convenții interesul celor trei țări ale Micii Antante pentru consolidarea alianțelor care le uneau s-a adîncit tot mai mult⁷³. În cursul eforturilor diplomatice pe care le-a reclamat încheierea alianțelor politice și militare dintre învingători, România și Cehoslovacia și-au definit scopurile și mijloacele politicii lor externe cu o sinceritate desăvîrșită. Aceste țări, declara ministrul de externe al României, „au considerat echivocul drept un dușman, claritatea drept cea mai bună metodă și fermitatea drept o datorie”⁷⁴. Într-o manieră la fel de tranșantă, diplomații cehoslovaci reafirmau principiile de bază ale activității lor, declarînd : „în teorie, ca și în practică, noi ne-am pronunțat pentru respectul cuvîntului dat, am respectat și respectăm conștiincios toate obligațiile asumate și idealurile”⁷⁵ de pace comune tuturor popoarelor.

O atare conduită moral-politică a străbătut în egală măsură și teoria și practica diplomatică a celor două țări, dar înosebi efortul lor destinat încheierii unor pacte regionale de asistență mutuală.

Într-adevăr, după eșecul pe care l-au înregistrat în anii 1923 și 1924, încercările diplomației geneveze de a preveni războiul prin tratate generale de asistență mutuală, pe cît de grandioase, pe atît de ineficace, România și Cehoslovacia s-au alăturat sincer marii concepții europene privind organizarea păcii pe calea încheierii unor acorduri regionale, care, legate între ele, sub forma unui sistem mai restrîns și mai modest, să devină aplicabile și deci, utile. Preocupați de valoarea practică a acestei noi concepții, diplomații cehoslovaci au afirmat nu odată că „principiul înțelegerilor regionale se dovedește mai puternic decît cel universal, pînă acum irealizabil”⁷⁶. De aceea, ei au preconizat în anumite expuneri ideea înțelegerilor regionale, sugerînd ca acestea să se realizeze „între state aproximativ egale, care să prezinte interese generale concordante și care unindu-se, să poată diminua dependența lor față de Marile Puteri”⁷⁷.

Prin adoptarea acestui punct de vedere, statele Micii Înțelegeri erau hotărâte, după cum declara în 1934 ministrul de externe al României „să sprijine cu toate forțele organizarea securității și să participe la convențiile regionale de asistență mutuală care se afla în discuție”⁷⁸. El mai arăta că numai călăuzindu-se de această concepție, care preconiza făurirea unor înțelegeri cu caracter regional „se poate facilita opera de organizare a continentului european”⁷⁹.

Diplomații celor două țări aveau desigur, interesul să vadă un sistem de pacte regionale militare, capabil să asigure securitatea popoarelor, dar voiau ca înfăptuirea lui să aibă loc pe baza pactului Societății Națiunilor și deci în spiritul lui⁸⁰. Încheiate pe această bază juridică și politică, pactele regionale de asistență mutuală deveneau, după concepția acelorași diplomați, un complement util și necesar al Pactului Societății Națiunilor⁸¹.

Unele dintre aceste pacte, care asociau țări cu interese comune din diferite zone geografice, fuseseră încheiate imediat după primul război mondial, în timp ce altele au luat ființă ori au fost numai proiectate în cursul celui de-al patrulea deceniu al secolului nostru. Un adevărat model de pact regional încheiat după primul război mondial l-a constituit Mica Antantă, care, după observația lui N. Titulescu a însemnat „unirea a trei țări indisolubil legate în scopul de a cruța Europa de groaznicul flagel al războiului”⁸². Legăturile acestea au fost desăvârșite în februarie 1933, când miniștrii de externe ai României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei au adoptat pactul de reorganizare al Micii Înțelegeri. Noul statut prevedea că „orice tratat politic al fiecărui stat al Micii Înțelegeri orice act unilateral schimbând situația politică actuală a unui stat al Micii Înțelegeri față de un stat terț, precum și orice acord economic cu consecințe politice importante vor necesita de acum înainte consimțământul unanim al Consiliului Micii Înțelegeri”⁸³.

Astfel, în fața pericolului revizionist, mereu mai amenințător, statele Micii Înțelegeri și-au unificat politica lor generală și încredințând apărarea punctului lor de vedere „unui singur delegat sau delegației unui singur stat”⁸⁴ au făcut un pas mai departe pe drumul organizării securității colective europene⁸⁵. Prin efortul depus pentru reorganizarea Micii Înțelegeri, România, Cehoslovacia și Iugoslavia, și-au fixat mai precis obligațiile lor mutuale pentru cazul când securitatea le-ar fi fost amenințată.

Ca urmare a coeziunii interne pe care o dobândise după reorganizare, Mica Înțelegere deveni un adevărat instrument diplomatic al securității europene.

NOTE

¹ N. Iorga, *Dezvoltarea politicii externe a poporului român*, Cultura Neamului Românesc, 1920, p. 22.

² „Revue des Etudes Slaves”, Paris, LIV/3/1982, p. 277.

³ N. Iorga, *Roumains et Tchecoslovaques*, Praha Orbis, 1924, p. 11

⁴ *Ibidem*, p. 13.

⁵ *Discours échangés à Prague la 28 octombrie 1936*, Prague Orbis, p. 3.

⁶ N. Iorga, *Roumains et Tchecoslovaques*, p. 13.

⁷ *Ibidem*, p. 15.

⁸ *Discours échangés à Prague le 28 octobre 1936*, p. 3.

⁹ Traian Ionescu-Nișcov, *Relații ceho-române în cursul primului război mondial*, „Romano-slavica”, XVIII, București, 1972, p. 494.

¹⁰ N. Iorga, *Roumains et Tchecoslovaques* p. 27.

¹¹ J. G. Masaryk, *Le resurrection d'un etat. Souvenirs et reflexions*. (1914—1918), Plon, Paris, 1930, p. 205.

¹² *Unirea Transilvaniei cu România. 1918*. ed. III-a, Edit. politică, București, p. 466.

¹³ Titu Georgescu, *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internațională*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 188.

- 14 N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Edit. politică, București, 1967, p. 821.
- 15 Kamil Krofta, *La Tchécoslovaquie et la crise de la sécurité collective*, Prague Orbis, 1936, p. 28
- 16 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 564.
- 17 Edouard Beneš. *La lutte pour la sécurité collective en Europe et la guerre italo-abysine*, Orbis Prague, 1935, p. 55.
- 18 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 837.
- 19 Kamil Krofta, *op. cit.*, p. 57.
- 20 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 51.
- 21 „Neamul Românesc” din 18 august 1925.
- 22 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 817.
- 23 Kamil Krofta, *op. cit.*, p. 57.
- 24 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 845.
- 25 *Ibidem*, p. 821.
- 26 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 563.
- 27 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 42.
- 28 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 645.
- 29 *Ibidem*, p. 342.
- 30 *Ibidem*, p. 339.
- 31 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 43.
- 32 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 786.
- 33 *Ibidem*, p. 547.
- 34 *Ibidem*, p. 509.
- 35 *Ibidem*.
- 36 *Ibidem*, p. 554
- 37 Arhivele Statului București, fond Casa regală dosar 99/1933, p. 10.
- 38 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 514.
- 39 „Adevărul”, 16 decembrie 1930.
- 40 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 348.
- 41 *Ibidem*, p. 348
- 42 *Ibidem*
- 43 „Dimineața” 1 iunie 1933.
- 44 „Lupta” 7 februarie 1933
- 45 „Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 7.
- 46 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 633.
- 47 *Ibidem*, p. 77.
- 48 Kamil Krofta, *La Tchécoslovaquie en face de la tension internationale*, Orbis Prague, 1937, p. 34.
- 49 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 53.
- 50 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 800.
- 51 *Ibidem*
- 52 N. Titulescu, p. 465.
- 53 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 58.
- 54 *Ibidem*, p. 52.
- 55 Acad. V. Malinschi, *Economia. Dreptul. Diplomația în viziunea lui N. Titulescu*. Edit. Acad. R. S. R., București, 1985, p. 159.
- 56 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 349.
- 57 Kamil Krofta, *La Tchécoslovaquie en face de la tension internationale*, p. 30.
- 58 *Probleme de politique externe a Roumanie 1918—1940*. Edit. militară, București, 1977.
- p. 117.
- 59 Kamil Krofta, *La Tchécoslovaquie en face de la tension internationale*. p. 34.
- 60 „Revue des Etudes Slaves” Paris, LIV/3/1982, p. 283.
- 61 „N. Titulescu, *op. cit.*, p. 581.
- 62 *Ibidem*, p. 581.
- 63 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 53.
- 64 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 581.
- 65 *Ibidem*
- 66 Edouard Beneš. p. 28.
- 67 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 675.
- 68 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 28.
- 69 *Ibidem*, p. 56.
- 70 N. Titulescu, *op. cit.*, p. 341.
- 71 Edouard Beneš, *op. cit.*, p. 51.
- 72 Arh. M.A.N., fond M.St.M. secția a III-a operațiuni vol. 1024 (Convențiile militare ale Micii Antante), p. 282.

⁷³ Gheorghe Vasile, *Relațiile politico-diplomatice, economice și culturale dintre România și Cehoslovacia*, Teză de doctorat, 1980, p. 10.

⁷⁴ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 831.

⁷⁵ Kamil Krofta, *La Tchécoslovaquie en face de la tension internationale*, p. 12.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 14.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ N. Titulescu, *op. cit.*, p. 561.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 467.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 830.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, p. 767.

⁸³ *Ibidem*, p. 473.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 479.

⁸⁵ Kamil Krofta, *La Tchécoslovaquie et la crise de la sécurité collective*, p. 30.

LA CONCEPTION DE LA ROUMANIE ET DE LA TCHÉCOSLOVAQUIE CONCERNANT LA SÉCURITÉ COLLECTIVE EUROPÉENNE ET LEUR COLLABORATION CONTRE LE FASCISME (1930—1939) (I)

Résumé

La nécessité de sauvegarder ses intérêts nationaux a déterminé le peuple roumain à entretenir le long du temps d'étroits rapports d'amitié avec de nombreux peuples, notamment avec ceux du centre et du sud-est de l'Europe. Les relations du peuple roumain avec les peuples tchèque et slovaque datent des le XVe siècle, mais elles ne se sont développées systématiquement qu'après la première guerre mondiale. Le catalyseur du rapprochement roumano-tchécoslovaque pendant la période de l'entre-deux-guerre doit être cherché dans la profonde nécessité que ressentaient les deux Etats de participer à la créations d'un système de sécurité collective européenne. L'action de la diplomatie roumaine et tchécoslovaque a gagné en ampleur et intensité au cours de sa quatrième décennie de notre siècle. Cette action reposait sur leur attitude commune envers les buts poursuivis par l'organisation de la sécurité collective, à savoir la satisfaction des intérêts nationaux de chaque pays ainsi que de ceux de la communauté internationale.

Sur le plan de la sécurité collective, les deux pays visaient particulièrement à contribuer au maintien du statu-quo territorial, à défendre leur souveraineté nationale et à organiser une paix durable en Europe. Dans ce but, la Roumanie et la Tchécoslovaquie ont soutenu le principe de l'indivisibilité de la paix, en vertu duquel les forces diplomatiques, économiques et militaires de chaque continent devaient s'opposer, „suivant un plan coordonné, a chaque agresseur”. En s'appuyant sur cette conception, elles ont adhéré à tous les moyens capables de constituer le système de la sécurité collective, à savoir la définition de l'agression, le désarmement de tous les Etats, l'organisation de l'armement dans les conditions d'une agression imminente, la coopération des forces armées des Etats antirévionnistes, la conclusion d'alliances bilatérales et de pactes d'assistance mutuelle régionale sous l'égide de la Société des Nations.

En suivant une telle ligne d'orientation, la Roumanie et la Tchécoslovaquie se sont efforcées de consolider la Petite Entente, de l'associer à l'Entente Balkanique et de contribuer à la lutte diplomatique pour la conclusion d'alliances politico-militaires entre différents pays européens.

PACEA ȘI COLABORAREA INTERNAȚIONALĂ — IDEAL AL SOCIALIȘTILOR ROMÂNI (1877—1914)

GEORGETA TUDORAN

Deosebita încordare ce caracterizează viața internațională în perioada actuală impune elucidarea gândirii fiecărei națiuni privind poziția lor față de politica de dominație a unor state, de încercările de încălcare a dreptului pe care numeroasele națiuni îl au, dreptul la libertate și suveranitate, de înlăturare a pericolului unei grave conflagrații mondiale. Pe această linie se înscrie politica externă actuală a țării noastre, a președintelui Nicolae Ceaușescu, privind lichidarea tensiunii ce se manifestă între state, pentru unirea și conlucrarea comună a tuturor popoarelor lumii, în vederea stăvilirii pericolului ce amenință viața internațională, pentru menținerea și dezvoltarea colaborării între statele lumii, pentru apărarea independenței și păcii fiecărui popor. La sesiunea a 37-a a Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite care a avut loc în septembrie 1982, ministrul de externe al țării noastre sublinia sprijinul ce era acordat de către România acestor cerințe majore ale lumii contemporane, de președintele Nicolae Ceaușescu, care „acționează cu perseverență pentru îmbunătățirea climatului internațional, soluționarea politică, în interesul tuturor popoarelor, a marilor probleme cu care este confruntată omenirea, pentru așezarea raporturilor dintre state pe principii noi, democratice și echitabile”¹.

Pentru aceasta țara noastră desfășoară o amplă și hotărîtă politică externă în vederea menținerii și promovării păcii și securității internaționale, pentru dezvoltarea, în acest sens, a sistemului de relații internaționale contemporane. Această linie constată poate fi urmărită, în întreaga desfășurare a evenimentelor din istoria țării noastre, în gândirea și practica partidului proletariatului din țara noastră.

Lupta împotriva oricăror dominații străine, pentru independență și unitate națională, a reprezentat o trăsătură permanentă a existenței poporului român. De aceea, mișcarea socialistă din țara noastră încă de la apariția sa a fost nevoită să ia atitudinea corespunzătoare menținerii și dezvoltării permanente a patriei. Secole de-a rândul s-au purtat bătălii grele pe plan militar sau diplomatic, împotriva tendinței marilor imperii vecine care-și disputau dominația asupra unor provincii ale țării, pentru afirmarea suverană a statului român în viața internațională. Evoluția istoriei României demonstrează cu putere adevărul pe care Programul partidului nostru îl subliniază în privința înfăptuirii dezideratului secular al independenței, atunci când menționează că „jugul asupririi străine poate frîna sau întîrzia pentru un timp evoluția unui popor, dar nu poate împiedica realizarea aspirațiilor sale legitime—cucerirea libertății și unității, asigurarea progresului social—dacă el este hotărît să lupte pînă la capăt cu fermitate și eroism”².

În cadrul desfășurării evenimentelor istorice, un moment deosebit l-a constituit proclamarea independenței țării noastre, a acțiunii ce s-a cerut realizată prin războiul din anii 1877—1878. Majoritatea populației țării, masele muncitoare de la orașe și sate—după cum menționa presa vremii—urmăreau realizarea țelului lor comun ca „țara lor, România, apărată cu pieptul lor, este și va rămâne pururea un stat de sine stătător...”³.

Alături de clasele dominante, masele populare au înțeles că războiul împotriva jugului otoman făcea parte din idealul lor de libertate națională. Așa se explică largă și entuziasta participare la luptă, atitudinea lor patriotică și jertfele închinare victoriei în luptele care s-au desfășurat în timpul războiului. Un mare număr de cetățeni, tineri și vîrstnici, au luat parte la marile bătălii, fie mobilizați, fie voluntari, atât din Principatele unite cit și din Transilvania. Cei rămași în țară, s-au aflat de asemenea alături de forțele de luptă, desfășurînd o campanie susținută pentru sprijinirea lor morală și materială, pentru susținerea înarmării lor prin subscripții, rechiziții, transporturi, donații de bani și ofrande.

Presa vremii salutînd actul istoric de la 9 mai 1877, sublinia rolul important al solidarității tuturor categoriilor sociale din țara noastră în vederea realizării țelului de veacuri al unității și independenței. Independența României „este fructul a sutimi de ani de luptă—menționa gazeta „Telegraful” — copt la căldura a șiroaie de sînge vărsat de martirii românismului, este opera acelor domni care au luptat ani întregi pentru libertatea țării de sub orice influență musulmană, este opera timpului și a națiunii întregi, care întotdeauna au voit să fie neatîrnată, să fie de-sine-stătătoare”⁴. Rolul important ce i-a revenit fiecărui locuitor, fiecărui cetățean al patriei în acest război nu era trecut cu vederea de documentele vremii. „Voim ca românii să-și datorească lor înșile independența absolută a patriei, o dorim pentru că credem că ea va contribui la mărirea și ridicarea patriei”⁵, menționa în acel an gazeta „Românul”.

Pe această linie se înscrie poziția socialistilor români, a clasei muncitoare din țara noastră față de acest război, manifestînd o atitudine de înțelegere patriotică și afirmîndu-se ca susținători activi ai luptei pentru cucerirea deplinei independențe a statului român.

În același timp, mișcarea socialistă din România, din acei ani, milita pentru o societate în care să nu mai existe exploatare, desfășurîndu-și activitatea în vederea apărării intereselor maselor largi muncitoare. Cercurile socialiste din București și Iași organizau o intensă acțiune pentru atragerea a cit mai mulți militanți în activitatea revoluționară. Pentru realizarea acestui țel ei acționau în vederea grupării lor într-o organizație largă, la nivelul întregii țări, pentru editarea de ziare socialiste, activitate care avea în vedere cadrul necesar al dezvoltării mișcării muncitorești și socialiste într-un stat independent.

Socialiștii români au explicat în rîndurile organizațiilor socialiste internaționale țelul urmărit de România prin participarea la război, în materiale pe care le-au publicat la unele reviste socialiste din străinătate, ca: „Travailleur”, „Obscina” sau „Journal du Nord”. În articolul „România”, publicat în revista „Obscina”, nr. 3—4 din martie-aprilie 1878, Nicolae Codreanu sublinia efortul României care a mobilizat pentru război aproape 60 000 de oameni, că numai la Plevna au fost trimiși 40 000. Țelul războiului era—după cum afirma el—„spre a asigura mai mult independența țării față de Turcia”, că această independență „forma

obiectul unor nădejdi vechi, fierbinți..., iar noi, socialiștii români—arăta Codreanu—nu vom uita să amintim mereu poporului, atunci cînd propovăduim revoluția socială, acest an de neuitat... an care este însemnat prin recunoașterea independenței României...”⁶.

Modul cum s-a desfășurat mișcarea socialistă în perioada războiului demonstra profunzimea cu care fruntașii acestei mișcări erau capabili să aplice în practică ideile de bază ale socialismului științific, la condițiile concrete politice și sociale ale țării noastre, ale etapei istorice respective. Pe această linie se înscrie și poziția lor față de problema războaielor în general, pentru promovarea ideilor de pace și înțelegere între popoare.

În primăvara anului 1877, vedea lumina tiparului în București ziarul „Socialistul”, organul de presă al cercului socialist, expresie energetică și hotărîtă a activității socialiștilor din țara noastră față de război.

Un amplu și convingător articol intitulat sugestiv, „Rezbelul”, era dedicat în întregime evenimentului care concentrase în acele zile atenția opiniei publice din toată țara. Ținînd seama de importanța momentului înfăptuirii idealului românilor, de cucerire a dreptului de a fi deplin independenți, socialiștii români subliniau că în general războaiele au apărut o dată cu clasele sociale, iar statele puternice le-au folosit întotdeauna în scopul asupririi altor popoare. Articolul se transforma într-o caldă pledoanie în favoarea păcii, a înțelegerii între popoare, conform gândirii socialiștilor din lumea întreagă. În articol erau subliniate sarcinile mișcării socialiste : „... să spunem acestor inșetați de singe : Domnia voastră a încetat. Preoți cu fanatismul vostru, regi cu lanțurile voastre, rezbelatori cu armele voastre în lături ! E timpul păcii ! Lăsați pacea să treacă ! Trebuie ca bardul să nu-și mai modeleze cîntul după bubuitura bombelor. Trebuie ca omul de orice rasă, în orice parte a continentelor să nu mai fie decît cetățean al lumii pașnice și egalitare”⁷. Față de aceste aprecieri, care exprimau opinia tinerilor socialiști români față de războaie, se remarcă capacitatea de a discerne, încă la acea dată caracterul războiului pe care îl purta România.

Marele eveniment însă a reliefat în același timp pregnant, conștiința reală a întregului popor român, a solidarității sale permanente, în pofida granițelor străine care îl despărțea. Ei și-au manifestat permanent aspirația comună spre înfăptuirea u ui stat național unitar și independent. „Cauza ostașului român este o cauză generală română — menționă „Gazeta Transilvaniei” —, victoria lui e a întregii națiuni, fie aceea risipită în oricare parte a lumii”⁸.

În anii următori, militanți de frunte ai proletariatului din țara noastră au fost conștienți de rolul istoric important ce-i revenea partidului său de clasă în susținerea ideii de renaștere politică și națională a României, după războiul de importanță istorică din anul 1877. „Vremea a trecut această idee, mereu vie, în evoluția societăților—subliniau ei— asupra partidelor democratice și socialiste de azi”⁹.

Ținînd seama de împrejurările specifice ale acelor ani, ei s-au manifestat, în același timp, ca apărători convinși ai păcii, ai unei depline înțelegeri între popoarele diferitelor țări. Războiul avea, după opinia lor, nu numai un caracter de apărare ci era determinat, de nenumărate ori, de tendințele de cotropire ale statelor capitaliste. Astfel, un articol redacțional publicat de gazeta muncitorească „Lampa”, era intitulat sugestiv *Cauza războaielor*. Subliniind cauzele care determinau izbucnirea acestor conflicte, era exprimat punctul de vedere socialist al proletariatului, de con-

damnare, în general, a războaielor. Dacă aceste conflicte între statele capitaliste n-ar exista, „din timp în timp să izbucnească cu mai multă furie, n-am avea războaie”. Se desprinde astfel cu claritate atitudinea lor față de războaie în general, pentru asigurarea unei păci trainice între popoare, pentru respectarea integrității lor teritoriale și a neamestecului în treburile lor interne. „A nu se amesteca nimeni în treburile altora pentru a impune voința lor acelora este, după noi, mijlocul de a avea o pace durabilă și a evita nenorocirile și sarcinile ce apasă asupra popoarelor...”¹⁰, era convingerea în care credeau și pentru care își declarau poziția socialiştilor din țara noastră. Ion Nădejde sublinia în paginile gazetei „Contemporanul” cât de lucid gîndeau socialiștii contemporani, dar mai ales cît era de necesar ca generațiile viitoare să stabilească, practic chiar, modul de înțelegere între oameni, evitînd conflictele armate. Atunci cînd își aminteau socialiștii, „cît sînge omenesc s-a vărsat și cîte chinuri nu au suferit oamenii unii de la alții”, nu puteau să nu găsească calea cea mai bună care să ducă spre o civilizație reală, fără vărsare de sînge. De aceea se străduiau ei „să așeze pe pămînt *pacea, fericirea și dreptatea*”¹¹. Și în întreaga lor activitate, de-a lungul anilor, socialiștii au apărut și susținut cauza generală a unității statale, a progresului general al țării prin menținerea și apărarea păcii. Pentru aceasta își desfășurau ei adevărata luptă, încă din acei ani. „Intrăm în luptă ca simpli soldați ai viitorului, vom lupta fără preget pentru progres, bazați pe dreptate și pe interesul social...”¹², arătau ei în acei ani.

O expresie lucidă a poziției lor față de problemele desfășurării unei vieții și a unei colaborări pașnice între statele vecine se desprinde din articolul închinat în întregime acestei probleme de gazeta „Emanciparea”. Pledau astfel pentru organizarea unei vieți liniștite, pentru dezvoltarea muncii, căci „producțiunea este peste putință fără muncă”. Iată de ce socialiștii susțineau ideea „de a trăi fără a lovi în existența altuia”, fără a susține ideile unor conflicte armate ci stabilirea unor raporturi bune de vecinătate între statele Europei. Dacă ar exista astfel de relații, dacă „n-ar aștepta de la națiunile vecine decît schimb de idei, de mărfuri și de servicii, ce progres, ce armonie n-ar exista!”—se arăta în articolul intitulat „Proprietate, război, justiție”¹³.

Chiar și în „Manifestul partidei muncitorilor”, publicat de gazeta „Muncitorul” din Iași, în campania electorală din anul 1888 era subliniată convingerea socialiștilor privind locul și rolul pe care îl avea clasa muncitoare în întreaga desfășurare a viitorului țării. Iată de ce—menționau ei— „noi sîntem numărul și puterea țării, noi sîntem izvorul bogăției și viața României; noi sîntem viitorul bun, drept și mîndru”¹⁴. Deci ei erau cei mai în măsură să stabilească drumul corect și drept al politicii interne și externe a țării.

În raportul prezentat de delegația Partidului muncitorilor din România, la Congresul internațional muncitor socialist din Bruxelles, care s-a desfășurat între 16—23 august 1888, se menționau tradițiile luptei socialiste din țara noastră subliniindu-se că, în perioada aceea „e tot așa de necontestat că, din punct de vedere al tacticii, socialismul român trebuie să aibă armele sale proprii, condițiile economice și cîmpul economic pe care va trebui să lucreze fiindu-i proprii”, ...că va păstra strînsa legătură cu socialismul european, căci „amîndouă părțile au aceleași convingeri”¹⁵, același scop final, societatea viitoare.

Întreaga desfășurare a evenimentelor din acei ani au înscris pagini memorabile în istoria luptei proletariatului din țara noastră, a partidului său de clasă. Era o expresie elocventă a programului său politic care urmărea dezvoltarea majoră a țării din punct de vedere social, economic și politic, progresul general al întregului popor în condiții internaționale armonioase, pașnice. După întiiul Congres al P.S.D.M.R din anul 1893, Consiliul general al partidului își expunea punctul de vedere față de progresul general al omenirii, pentru pace, în manifestul elaborat cu prilejul zilei de 1 Mai. Această zi pe care o caracterizau ca „cea dintii zi de pace a popoarelor”, avea menirea să strângă proletariatul din toată lumea pe calea înțelegerii care a cunoscut destulă „luptă între frați, destulă ură, destulă singe, destule suferințe ! Noi muncitorii nu avem de ce să fim vrăjmași ; de orice națiune, de orice naționalitate am fi, frați sintem”. Pentru aceasta erau chemați să lupte pentru liniștea omenirii, întinzându-și mina frățește „și pacea și liniștea va domni peste pământul întreg”¹⁶. Pentru realizarea acestei acțiuni, era subliniată importanța solidarității internaționale a proletariatului care își întindea mâinile frățește peste granițele țărilor.

Ținând seama de modul general al înțelegerii problemei internaționalismului mișcării socialiste, Congresul al V-lea al partidului a adoptat, în unanimitate, o moțiune prin care „afirmă încă o dată caracterul internațional al mișcării muncitorilor”¹⁷. Partidul clasei muncitoare chema la luptă politică generală proletariatul din întreaga țară în vederea realizării sarcinilor istorice ce-i reveneau. În acest sens erau subliniate trăsăturile comune ale acțiunilor sociale generale ale acestei clase, a forței de atracție pe care le exercitau acestea în cadrul luptei de clasă. Așa cum interesele capitaliste atrăseseră clasele dominante care căutau „să-și însușească toate drepturile”, arătau socialiștii din țara noastră, „muncitorii trebuie să lupte uniți, nimic nu trebuie să-i răzlețească, îndepărtându-i astfel de la ținta către care neapărat trebuie să tindă”. Iată de ce muncitorii din toate țările legați de interese sociale comune, se ajutau reciproc în lupta împotriva capitalului. Aceasta constituia trăsătura fundamentală a internaționalismului proletar — după opinia lor —, care însă nu-i putea opri de a exista și a se dezvolta în țările lor, „de a vorbi fiecare în limba lui, de a crede fiecare cum înțelege mai bine, de a-și păstra fiecare obiceiurile și datinele...”¹⁸. Într-un articol publicat de gazeta „Mișcarea socială”, era explicat modul de înțelegere a sentimentului internaționalismului de către mișcarea socialistă din țara noastră. „În numele grupării noastre avem de prezentat congresului internațional din Londra solidaritatea cea mai întinsă cu toată lumea muncitoare”, arătau ei, subliniind necesitatea stabilirii unor raporturi de colaborare, de sprijin al luptei pentru o viață mai bună a proletariatului din întreaga lume. Căci — menționau ei referindu-se la relațiile de colaborare dintre state — „solidaritatea, schimbul cel mai întins de servicii, trece și îmbunătățește viața de la om la om”¹⁹. Pe această linie era înscrisă și sărbătorirea zilei de 1 Mai, cînd proletariatul serba „ziua înfrățirii popoarelor”²⁰.

Întreaga evoluție istorică a evenimentelor, de la începutul secolului al XX-lea, marchează nu numai continuarea dezvoltării clasei sociale care avea rolul hotărîtor în evoluția economică a țării, ci și progresele pe care le înregistra modul de gîndire al reprezentanților săi politici, ai fruntașilor socialiști.

Încă din acea perioadă se desprinde modul lucid, clarvăzător, al socialiștilor din țara noastră de a-și organiza lupta, de a-și realiza obiectivele politice, caracteristice fiecărei etape istorice. Ținând seama de progresul și dezvoltarea generală a țării, a viitoarei societăți a oamenilor muncii, a întregului popor care avea menirea să preia forma de organizare și de conducere a statului pe plan politic și economic, ei se pronunțau cu hotărâre și cu maturitate în problemele majore ale țării. Și printre acestea se afla și aceea privind lupta armată între clasele sociale, între statele capitaliste chiar. „Revista ideii” publica în anul 1900, în primul său număr, un articol în care se pronunța împotriva războaielor pe care le socotea cele mai singeroase și inumane mijloace prin care clasele dominante încercau să-și rezolve problemele sociale și economice. Panait Mușoiu, mărturisirea deschisă că nu aproba războiul, „cea mai uriașă inconștiență și cea mai crudă barbarie”. „Eu — mărturisirea el — nu-l aprob nici de la om la om, nici de la neam la neam”²¹. Pe aceeași linie, a combaterii războaielor, se înscriu numeroasele pagini publicate în acei ani de socialiști, sub formă de dispute politice sau chiar sub forme literare²². Și această opinie era o expresie a manifestării solidarității internaționale de clasă a proletariatului de pe toate meridianele globului, a protestului său comun, împotriva masacrelor singeroase armate.

Din întreaga desfășurare a activității socialiste, se desprinde cu claritate ideea neadmiterii formei de luptă între state, pe calea armelor, fenomen care era caracterizat a fi din an în an, tot mai primejdios pentru populația omenirii, pe măsura creșterii conflictelor capitaliste și, în același timp, a dezvoltării armelor de luptă. În același timp, însă, socialiștii români, ținând seama de împrejurările specifice ale țărilor mici, asuprite de marile puteri imperialiste, printre care se afla și țara noastră, nu negau necesitatea luptei pe care aceste popoare o desfășurau pentru independență și unitate. Căci — menționau ei — nimeni „nu are dreptul absolut de a stăpîni pe alții”²³. Și aceasta, pentru că socialiștii doreau „ca dreptatea să guverneze relațiile dintre națiuni și națiuni, neacceptîndu-se zdrobirea statelor slabe de către cele mai tari. Pe această linie se înscrie și articolul lui M.Gh. Bujor, „Pacea”, în care sublinia existența unei trăsături specifice a statelor capitaliste, conflictele războinice. Pentru aceasta — menționa el — clasa muncitoare, întregul proletariat se ridică la luptă împotriva claselor dominante, din statele capitaliste pentru instaurarea unei noi orinduirii sociale cînd „se va putea gîndi omenirea la o pace durabilă”²⁴. De aceea, pînă atunci, proletariatul era chemat să protesteze împotriva războaielor care erau de fapt o manifestare a luptei dintre diferitele naționalități, ca urmare a dezvoltării capitalismului. În aceste condiții — orice conflict războinic va fi distrugător și nimicitor pentru întreaga civilizație a anilor respectivi. Numai prin solidaritatea sa internațională proletariatul va putea împiedica aceste conflicte, iar miinile care se vor întinde peste graniță o vor face nu pentru a ucide, ci „ca să strîngă miini de frați”. Proletariatul era chemat să răspundă apelului lansat la conferința biroului socialist internațional de la Bruxelles din anul 1906, pentru a reuși să împiedice războaiele, „iar învingătorul va fi: *Pacea!*”²⁵. Presa socialistă publica în acei ani articole mobilizatoare, anchete chiar privind războaiele care au avut loc în întreaga omenire, care au fost suportate de toate popoarele simple dar care serveau intereselor de clasă ale burgheziei. Numai clasa muncitoare putea să le împiedice „prin voința ei și prin alcătuirea unei noi așezări a societății unde să nu mai fie domnia celor puțini”²⁶.

Din întreaga desfășurare a evenimentelor, se desprind cu pregnanță trăsăturile specifice ale activității socialiștilor români față de problemele majore privind evoluția societății și a țării noastre, dezvoltarea sa economică. Ținând seama de specificul geografic deosebit al țării noastre, determinat de existența unor mari puteri capitaliste în preajma sa, de stadiul de dezvoltare economic și de țelurile pe care le urmăreau prin lupta lor, socialiștii în general, figurile reprezentative ale partidului politic al proletariatului din țara noastră au ținut seama, în permanență, de modul deosebit în care trebuiau să-și organizeze și să-și desfășoare lupta.

Pentru a explica conținutul științific al idealului lor, frunțașii partidului proletariatului abordau cu seriozitate necesitatea menținerii înțelegerii între state, a evitării războaielor căci atât efortul fizic pentru apărarea patriilor, precum și lipsurile materiale grave determinate de războaiele le suportau masele largi muncitoare din orașe și sate. De aceea, idealul luptei lor era lipsit de orice tendință de atac împotriva altor națiuni. Căci patriotismul proletariatului nu se limita numai la dorința de pace care — nu numai că într-o anumită măsură era comună cu cea a burgheziei — dar o depășea chiar, o ridica pe o treaptă superioară. Prin solidaritatea lor internațională socialiștii urmăreau deci progresul propriului lor stat național și o armonioasă conlucrare a tuturor națiunilor, pentru a determina dezvoltarea tehnicii, a economiei universale. Iată pentru ce se pronunțau socialiștii din lumea întreagă, pentru înarmarea poporului, pentru apărarea națiunii întregi. „Că țara trebuie apărată — menționau socialiștii români — acesta era un lucru astfel de elementar, că e aproape de prisos a-l pomeni”, căci, „independența popoarelor — deci și apărarea acestei independențe” făcea parte din programul socialiștilor²⁷.

Sînt fapte concrete, declarații deschise care subliniază realele convingeri ale socialiștilor din țara noastră față de problema majoră a patriei, unirea sa, dezvoltarea și progresul său general. Aceasta se desprinde și din dezbaterile care au avut loc la congresul partidului muncitorilor din anul 1910. În raportul privind programul partidului se sublinia tocmai marele rol politic ce-i revenea acestui partid în privința dezvoltării țării în domeniul economic, al progresului general. „Dar rolul nostru este în același timp profund național — se menționa în document. Cînd cerem deci îmbunătățiri și reforme, lumină și bunăstare, noi luptăm nu numai pentru realizarea intereselor unei clase, ci luptăm pentru țara întreagă, *pentru întărirea națională*”. De aceea luptau socialiștii „pentru asigurarea păcii între popoare, căci numai această pace este cheazășia progresului național” și chemau la luptă *pentru* eliberarea celor exploatați din această țară, „pentru poporul întreg de la orașe și de la sate, pentru poporul țării românești și pentru viitorul ei”²⁸. „Nu în rîndurile social-democrației se găsește antipatriotismul, trădarea de țară și de neam — răspundea cu tărie M.Gh. Bujor la unele injurii ale burgheziei — ci în mijlocul claselor stăpînitoare, care . . . prin politica lor de pradă și de împilare țin popoarele în neștiință și sărăcie și le duc, prin fumul lor războinic și prin lăcomia lor de profituri. . . ”²⁹. Ei scoteau în evidență faptul că se declarau împotriva războaielor nu pentru că nu înțelegeau necesitatea înfăptuirii unirii țării ci pentru că împrejurările acelor ani nu asigurau satisfacerea acestui deziderat. Marile țări dezvoltate, atât timp cît nu erau încă înlăturate de luptele proletariatului, nu renunțau la micile state subjugate, trăsături specifice ale regimului capitalist împotriva căruia lupta proletariatul din lumea întreagă.

Solidaritatea internațională a socialiștilor români se inscrie pe linia politică pe care o aplica partidul socialist încă din acei ani în întreaga sa

activitate. Pentru că, întotdeauna, după cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — „partidul nostru a văzut între îndatoririle naționale și internaționale o strinsă unitate dialectică. . . Așa cum noi nu am neglijat niciodată îndatoririle internaționale, pentru că a neglija aceste îndatoriri internaționale, de solidaritate cu oamenii muncii cu revoluționarii din alte state, înseamnă a slăbi și lupta din propria țară”³⁰. Încă din primii ani ai secolului al XX-lea mișcarea socialistă din țara noastră a continuat să mențină o strinsă colaborare internațională profesională și politică, conform principiilor socialiste. Pe linia explicării și a popularizării idealului internaționalismului proletar și-a desfășurat activitatea mișcarea socialistă din țara noastră prin partidul său politic, prin organizațiile profesionale muncitorești, prin paginile presei sale.

În vederea sprijinirii acestui aspect al activității partidului de clasă al proletariatului, s-au desfășurat acțiuni muncitorești, s-a popularizat mișcarea muncitorească internațională. Și aceasta avea ca prim scop, înțelegerea deplină între partidele socialiste din toate țările, colaborarea lor socialistă în vederea apărării și impunerii păcii în lume. Presa socialistă semnală, într-o rubrică specială, *Viața internațională*, modul de organizare și de desfășurare a mișcării socialiste din Franța, Anglia, Italia, Belgia, Germania, Rusia, Spania, Austro-Ungaria, Norvegia, Danemarca, Serbia, Grecia, Statele Unite ale Americii, Australia și altele. Pentru a imprima acestor acțiuni un caracter real, erau publicate nu numai știri privind desfășurarea mișcărilor de clasă ale muncitorilor ci și articole ale unor reprezentanți socialiști din diferite țări, comunicări și hotărâri adoptate de membri Biroului Socialist Internațional.

Problema poziției mișcării socialiste internaționale, față de război, fusese abordată încă din secolul trecut atît în cadrul dezbaterilor congreselor internaționale, cit și în documentele lansate de teoreticienii Karl Marx și Friedrich Engels. Mișcarea muncitorească se manifesta încă de atunci ca o susținătoare a păcii fie și pentru crearea condițiilor necesare în vederea realizării țelurilor sale de clasă. Încă din anul 1869, K. Marx, într-o notă a Consiliului General al Internaționalei I-a, chema muncitorii din America să protesteze împotriva unor planuri privind posibilitatea unui război americano-englez care ar fi afectat mișcarea muncitorească ce avea nevoie de pace pentru a se putea dezvolta. „Este sarcina voastră glorioasă de a demonstra lumii că de pe acum clasa muncitoare nu mai pășește în arena istoriei ca o suită servilă ci, dimpotrivă, ca o putere independentă, conștientă de responsabilitatea sa, în stare să poruncească pace acolo unde acei care vor să fie domnii ei, strigă război”³¹.

Pe această linie au continuat să se desfășoare relațiile internaționaliste ale socialiștilor din țara noastră, în perioada următoare. Este simbolică telegrama expedită congresului socialist bulgar, care avea loc la Plevna, în numele Uniunii Socialiste din România. Salutînd „frățește” pe tovarășii lor de luptă din țara vecină, Bulgaria, telegrama se încheia cu chemarea : „Trăiască pacea și înfrățirea popoarelor !”³². În cadrul acestei colaborări internaționale, partidul clasei muncitoare din țara noastră ținea seama de marele rol ce-i revenea în cadrul dezvoltării propriei patrii, „că de el depinde toată viața economică a țării” — după cum sublinia presa socialistă a vremii. Cu multă claritate, Cr. Racovski menționa că „rolul proletariatului român devine astfel un rol național. El reprezintă astfel nu numai interesele sale de clasă ci și interesele și viitorul întregii țări”³³. Satisfacerea dezideratelor majore ale țării s-a înscris în activitatea politică, inițiată și organizată de partidul socialist de-a lungul anilor. Întrucît

datoria socialiștilor era de „a pregăti poporul în general și proletariatul în special”, ei socoteau necesar să se lupte pentru a impune îmbunătățirea vieții acestuia căci „lumină și sănătate îi trebuie mai întâi poporului, nu război”, menționa „România muncitoare”. Și pentru aceasta erau tot mai frecvent lansate chemări la organizarea unor acțiuni de protest, care se încheiau cu „Jos războiul, trăiască pacea”³⁴. Paginile gazetelor socialiste din alte țări, ca : „Vorwärts, ”organ central al Partidului socialist din Germania, „L’Humanité” și „Le Socialisme”, din Franța, publicau articole referitoare la mișcarea proletariatului din țara noastră, ca o manifestare grăitoare a relațiilor frățești de colaborare socialistă constantă. Charles Dumas, într-un articol, publicat în „Le Socialisme”, dezvăluia măsurile severe pe care autoritățile guvernamentale din țara noastră le lua împotriva reprezentanților partidului proletariatului³⁵.

Pe această linie se înscrie largă campanie care s-a desfășurat în anii următori pentru stabilirea colaborării, pe plan politic și național, între statele balcanice, aplicând în practică ideea socialistă : „pace între popoare și luptă între clase”³⁶. Chiar dacă nu se stabilise o denumire oficială a acestei alianțe socialiste, la ea se refereau socialiștii din întreaga Europă atunci când vorbeau de *federație balcanică*, sau *confederație balcanică*. Din documentele vremii se desprinde ideea că socialiștii români militau pentru o formă de colaborare care să consolideze și să întărească statele din această zonă a Europei, să creeze condiții în vederea luptei pentru apărarea existenței lor naționale, a victoriei socialismului. Popoarele balcanice erau chemate să se unească, de ele depindea pacea europeană — arăta Ottoi Călin. De aceea socoteau că aveau datoria „să pregătim toate spiritele pentru o frăție între popoarele balcanice, singura ghezășie a liniștitei noastre dezvoltări ca popor neatirnat, și a păcii Europei”³⁷.

Atunci când, în unele țări se desfășurau conflictele armate, socialiștii din țara noastră nu evitau să transmită salutările lor oamenilor simpli, muncitorilor din aceste țări, fie celor din Spania și Maroc, în timpul războiului din aceste state, fie muncitorilor din Suedia, atunci când patronii declaraseră un lockout. La o întrunire muncitorească, I.C. Frimu saluta „în numele muncitorilor conștiinți din România... acțiunea întreprinsă de restul muncitorilor din alte țări”³⁸. Era o formă de manifestare a solidarității internaționale a proletariatului, în acțiunea pentru pace. La *Cronica externă*, rubrică a gazetelor socialiste, erau publicate știri despre formele de manifestare ale proletariatului internațional în vederea impunerii păcii în lume. Pe această linie se înscriu lucrările Conferinței internaționale a sindicatelor care a avut loc la Paris, între 28—31 august 1909, la care a participat delegatul socialiștilor români și unde a fost abordată și problema luptei împotriva războiului. Mărea manifestație muncitorească, expunerile delegaților din Statele Unite ale Americii, Italia, Spania și altele, precum și moțiunea adoptată împotriva războiului, erau forme de manifestare a acțiunii solidară a proletariatului din întreaga lume, unde „toate popoarele sînt surori”. „Mitingul din Paris — menționa presa vremii — a fost o măreață manifestație a întregii lumi proletare care știe să înfiereze cum se cuvine pe dușmanii săi de moarte”³⁹. O asemenea manifestație — sublinia Panait Istrati într-un articol al său — face „să încrețească frunțile tuturor acelor care nu văd înaintea ochilor decît Krupp, Manlicher și valuri de sînge”⁴⁰. Un an mai tîrziu era prezentată „Grandioasa manifestație din Londra. Pentru pacea universală”, care a avut loc în cea mai mare sală din Capitala Angliei, Alberthall, și la care au participat peste 15 000 de oameni. Delegați din diferite țări, Belgia, Franța, Statele Unite, Anglia, Ger-

mania, și-au exprimat hotărârea de a nu înceta acțiunile lor împotriva războaielor. Secretarul general al Partidului Socialist german, deputat în Reichstag, declara că vorbește „în numele celor patru milioane de socialiști germani, să afirme voința lor de a lupta contra războiului”, iar Jaurès, în numele socialiștilor francezi, mărturisea că nici chiar emanciparea proletariatului „nu o vom prin lupte sîngeroase. Vrem ca muncitorimea să se libereze în pace...”⁴¹.

Evoluția mișcării revoluționare a proletariatului din țara noastră era urmărită — la rîndul său — cu atenție și cu căldură de către socialiștii din alte țări, mai ales de cei din țările vecine. Astfel, adunarea muncitorilor bulgari din Rusciuc a expediat o telegramă prin care saluta „pe muncitorii români care luptă și ei. . . Trăiască Internaționala ! Trăiască socialiștii români !”⁴². Tot așa, un grup de muncitori socialiști din America expediau, în cursul anului 1910, o scrisoare de simpatie și aprobare a mișcării muncitorești din țara noastră, organizată împotriva asuprașirii claselor dominante. „Noi avem încredere deplină în vitalitatea clasei muncitoare din România și sintem convinși că aceste piedici vor fi înlăturate cît mai curînd de forța conștientă a proletariatului român”, se menționa în documentul semnat de „Cercul muncitorilor socialiști din America”⁴³. Pe această linie a afirmării solidarității internaționale a partidului socialist din țara noastră, se înscrie modul de prezentare a lucrărilor congresului partidului socialist englez, care a avut loc la Cauning Town, în anul 1910, și care chema la o solidaritate comună întregul proletariat împotriva „oricărei politici de provocare de război” care „amenință pacea universală și primejduiește interesele clasei muncitoare”⁴⁴. În paginile presei socialiste erau publicate știri și relatări ale unor delegați români, despre acțiunile organizate împotriva războiului de proletariatul diferitelor țări. Astfel, Spiridon Georgescu scria din Florența despre „Revolta muncitorimii italiene contra războiului”, iar Const. C. Petrescu, din Milano, despre unitatea partidului socialist italian. Erau semnalate întrunirile muncitorești „contra războiului și pentru pace”, din Franța, Anglia, Austria, Ungaria, Belgia, Olanda ; în Balcani, la Belgrad, Sofia, Varna, la Salonic. La București a fost organizată o întrunire la care fuseseră invitați delegați ai tuturor organizațiilor din țară pentru „a-și uni glasul lor cu glasul muncitorilor din întreaga lume”⁴⁵. Era un răspuns la nota pe care o primiseră din partea Biroului Socialist Internațional. În cuvîntul lor, reprezentanții partidului socialist din țara noastră au subliniat cît de necesară și reală era lupta românilor pentru unitate națională, dar că aceasta nu putea fi realizată în împrejurările din acei ani. Prin moțiunea votată, cereau guvernului să ducă tratative cu guvernele statelor balcanice pentru stabilirea unei înțelegeri, care să asigure apărarea independenței acestor țări.

În anii următori, colaborarea socialistă internațională a continuat să se desfășoare îmbrăcînd forme variate. Pe lîngă organizațiile politice, uniunile lucrătorilor de diferite bresle stabileau, la rîndul lor, legături cu organizațiile muncitorești din alte țări „avînd aceleași interese cu toții”⁴⁶. Această solidaritate s-a manifestat pregnant în cursul anului 1912, în cadrul lucrărilor congresului partidului din țara noastră, precum și la congresul Internaționalei Socialiste care și-a desfășurat lucrările la Basel. La congresul care a avut loc la București, socialiștii români au primit delegați din diferite țări, care le-au transmis, în numele organizațiilor lor socialiste, saluturile și adeziunea lor față de activitatea socialiștilor din România. Din toate documentele vremii, din moțiunile congreselor — sublinia presa vremii — se desprindea astfel ideea marelui rol ce-i revenea proletariatului

din toate țările ca printr-o colaborare solidară, să împiedice declanșarea războaielor imperialiste crotopitoare. Prin unirea sa internațională, proletariatul era „singurul în stare să asigure pacea și să se realizeze adevărata frăție între popoare”⁴⁷. În acei ani, se remarcă astfel desfășurarea unei mișcări socialiste intense, o solidaritate internațională constantă ce urmărea condamnarea și înlăturarea războaielor care îmbrăcau un caracter imperialist. Pronunțându-se pentru pace și bună înțelegere între popoare ei scontau pe un progres continuu și puternic al societății fiecărei țări care va trece în viitor într-o orinduire socialistă. Și această nouă formă a societății va asigura independența și unitatea țărilor din întreaga lume, într-o pace permanentă, într-o colaborare frățească.

Era o manifestare fățișă și fermă a poziției socialiștilor din țara noastră față de problemele politice majore ale țării, ale colaborării internaționale, în vederea apărării țărilor naționale, a impunerii păcii în lume. Chiar manifestul electoral al Partidului socialist din anul 1912, adresat către „Alegători, Cetățeni”, după ce făcea o analiză lucidă a tacticii politice a partidelor de guvernământ ale claselor dominante arăta poporului că în România „se ridică o nouă forță, Partidul social-democrat, care este speranța și viitorul acestei țări”, că acest partid milita și lupta pentru dezvoltarea și independența a țării, pe cale pașnică. „Noi voim să trăim în frăție cu toate popoarele și, atit timp cât propria noastră independență și teritoriul nostru nu este amenințat, orice război din partea noastră va fi o crimă și o infamie”⁴⁸. Aceste momente deosebite au înscris pagini memorabile în istoria activității partidului proletariatului din țara noastră, îmbrăcînd, în zilele noastre, forme noi, superioare. Așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, chiar și acum este necesar să se acționeze cu fermitate, „pentru așezarea relațiilor internaționale pe principiile egalității, respectului independenței și suveranității naționale, neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc, ale respectării neabătute a dreptului fiecărui popor de a-și hotărî singur calea dezvoltării economico-sociale. . .”. Și—in același timp — „să se asigure relații de bună vecinătate bazate pe respectul independenței, integrității și suveranității fiecărui stat. . . De aceea, este mai necesar ca oricînd să acționăm cu toate forțele pentru încetarea războaielor și conflictelor militare externe. . .”. Singura alternativă la politica de război — sublinia secretarul general al partidului—fiind tratativele „care asigură pacea și colaborarea internațională”⁴⁹.

Din desfășurarea evenimentelor din acei ani, se desprinde adevărul istoric asupra poziției socialiștilor din țara noastră de condamnare a războaielor imperialiste, de apărare și impunere a păcii în lume. Pericolul primului război mondial ce plana, mai ales în acei ani, asupra Europei, ca urmare a ascuțirii conflictelor dintre marile puteri imperialiste, a stat în permanență în atenția partidului proletariatului din țara noastră, ținînd seama de consecințele care puteau să fie dezastruoase pentru populația muncitoare, pentru întregul popor. În întreaga țară au fost organizate întruniri muncitorești, adunări populare. În articolele publicate de reprezentanți de seamă ai partidului, în presa socialistă a vremii, a fost abordată frecvent această problemă, ținînd seama atit de programul politic al partidului, de hotărîrile sale, precum și de linia respectării solidarității socialiste comune, menționate în hotărîrile congreselor internaționale la care au participat reprezentanții socialiștilor români. Legăturile care au continuat să se dezvolte pe plan mondial cu toate partidele socialiste, erau o manifestare a convingerilor lor privind posibilitatea împiedicării acestei

conflagrații. Pe această linie se înscrie larga colaborare a socialiștilor români cu publicațiile socialiste din diferite țări ca „Népszava” din Ungaria, „Vorwärts” din Germania, „Avanti” din Italia, „Borba” din Bulgaria, „Radnicke Novine” din Serbia, „Kievskaja Misl” din Rusia, „Frankfurter Zeitung”. Chiar lucrările congresului Partidului socialist de la noi, din anul 1914, fuseseră salutate, de socialiștii din Anglia, Franța, Germania, Italia, Austria, Ungaria, Rusia, Belgia, Norvegia, Suedia, Croația, Boemia, Bulgaria, prin telegramele expediate, semn de frățescă colaborare pentru menținerea unor condiții de viață pașnice. Această acțiune, organizată pe plan internațional de mișcarea socialistă, avea în vedere asigurarea condițiilor normale pentru dezvoltarea și progresul real al omenirii. Socialiștii nu socoteau posibilă evoluția vieții pe pământ prin organizarea unor masacre, ci numai prin înțelegeri lucide stabilite între statele puternice, care să urmărească de fapt respectul și neamestecul în treburile nici unei țări, recunoașterea dreptului lor național. Iată de ce, în manifestul elaborat de Comitetul Executiv al partidului, în anul 1914, față de război, se menționa cit de mult are nevoie poporul român „să se înalțe în pace”, subliniind că „avuția națională ce s-ar nimici în câteva clipe trebuie folosită pentru ridicarea economică, morală și intelectuală a poporului. . . pentru prefacerea țării. . . într-o țară de libertate, de bunăstare, de egalitate și de dreptate pentru toți”⁵⁰. Fără să conteste necesitatea obținerii eliberării provinciilor subjugate de puterile străine, ei socoteau necesară impunerea acesteia fără război. Căci — menționau ei referindu-se la acest aspect al activității lor — „socialiștii sînt cei dintii care se luptă cu înverșunare pentru respectarea principiului naționalității, pentru dreptul pe care îl au grupările etnice dintr-un stat ca să se dezvolte în limba lor maternă . . . să-și păstreze datinele lor”⁵¹.

În anii care au trecut, partidul proletariatului din țara noastră și-a păstrat demnitatea și consecvența revoluționară în lupta pe care a continuat-o împotriva pericolelor armate. Atunci cînd însă țara a trecut prin momente grele, proletariatul organizat, întregul popor, a constituit forța principală în lupta pentru apărarea și consolidarea existenței și independenței patriei, continuîndu-și apoi acțiunea energică în vederea impunerii păcii în lume. „Noi, socialiștii, comuniștii, revoluționarii — menționa secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, într-o cuvîntare a sa rostită în fața armatei în anul 1985, — ne-am pronunțat întotdeauna pentru o lume fără războaie, a prieteniei și colaborării egale între toate națiunile lumii. Cu atît mai mult astăzi, cînd arma atomică a schimbat fundamental caracterul războiului, cînd este în pericol. . . însăși viața pe planeta noastră”⁵². De aceea, întreaga noastră țară, se simte obligată să-și depună eforturile pentru a asigura omenirii dreptul la viață și la existență, unindu-și forțele, pe plan internațional pentru a împiedica războaiele. „Iată de ce — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — trebuie să facem totul pentru a contribui la promovarea politicii de pace și colaborare cu toate popoarele lumii, să acționăm cu toată fermitatea pentru oprirea cursei înarmărilor, în primul rînd a celor nucleare, pentru dezarmare, pentru apărarea dreptului suprem al popoarelor, al oamenilor — la existență, la libertate și independență, la viață și la pace”⁵³. În acest sens își desfășură politica externă România socialistă intensificîndu-și lupta pentru pace, pentru colaborarea cu toate popoarele lumii în acest domeniu, ca o expresie grăitoare a voinței unanime a națiunii noastre care, păstrîndu-și aceeași conștiință matură ce se desprinde din întreaga desfășurare a evenimentelor istorice face tot ce depinde de ea pentru a împiedica pericolul ce amenință întreaga planetă.

- ¹ „Scintea” din 30 septembrie 1982, p. 6.
- ² *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 30.
- ³ „Românul” din 4/16 mai 1877.
- ⁴ „Telegraful” din 12 iulie 1877.
- ⁵ „Românul” din 14 mai 1877.
- ⁶ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I-a, Edit. Academiei, București, 1952, p. 566.
- ⁷ „Socialistul”, anul I, nr. 1 din 26 mai 1877.
- ⁸ „Gazeta de Transilvania” din 2 iunie 1877.
- ⁹ „Lumea nouă”, an III, nr. 770 din 5 februarie 1897.
- ¹⁰ „Lampa” din 14 februarie 1887.
- ¹¹ „Contemporanul” nr. 2 din 1881, p. 36—41.
- ¹² „Dacia viitoare”, nr. 1 din 1883.
- ¹³ „Emanciparea” nr. 6 din 1883.
- ¹⁴ „Muncitorul” din 31 ianuarie 1888.
- ¹⁵ „Munca” din 18 august 1891.
- ¹⁶ Idem, din 11 aprilie 1893.
- ¹⁷ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1893—1900*, Edit. politică, București, 1960, p. 584—585.
- ¹⁸ „Lumina” din 1 ianuarie 1897.
- ¹⁹ „Mișcarea socială” din 13 aprilie 1897.
- ²⁰ „Revoluția socială” din 29 martie 1898.
- ²¹ „Revista ideei”, nr. 1 din noiembrie 1900, p. 5.
- ²² Vezi în acest sens în „Revista ideei” nr. 1 din noiembrie 1900, p. 12, articolul: „Războiu”; în nr. 7 din mai 1901, p. 147: „Să fie oare războiul trebuitor?”; în nr. 4 din februarie 1902, p. 58; „Războiul”: în nr. 6 din aprilie 1902, p. 87; „Războiul și omul”; în nr. 7 din mai 1902, p. 101: „Jos armele”; în nr. 4 din iunie 1903, p. 57; „Războiul și dreptul la existență”; în nr. 7 din septembrie 1903, p. 98: „Combaterea războiului”, în nr. 5 din iulie 1904, p. 66: „Războiul”, și altele.
- ²³ „Revista ideei”, nr. 7 din mai 1902, p. 110, nr. 7 din septembrie 1903, p. 98.
- ²⁴ „România muncitoare” din 4 septembrie 1905.
- ²⁵ Idem, din 5—12 martie 1906.
- ²⁶ Idem, din 7—14 mai 1906.
- ²⁷ „Viitorul social”, nr. 10 din mai 1908, p. 317, nr. 8 din martie 1908, p. 86—88.
- ²⁸ *Dezbaterea Congresului de constituire a Partidului Social Democrat și ale congresului sindical în zilele de 31 ianuarie, 1 și 2 febr., 1910 la București*, București, Cercul de editură socialistă, 1910, p. 11—19; 26—29.
- ²⁹ Calendarul muncii pe anul 1916, „București”, Cercul de editură socialistă, 1915, p. 57.
- ³⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, Edit. politică, București, 1972, p. 439—440.
- ³¹ K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 16, Berlin, 1962, p. 356.
- ³² „Viitorul social”, nr. 7 din februarie 1908, p. 36—37.
- ³³ Ibidem.
- ³⁴ „România muncitoare” din 21 septembrie 1908.
- ³⁵ Idem, din 9 octombrie 1908.
- ³⁶ Idem, din 16 aprilie 1909.
- ³⁷ Idem, din 26 septembrie 1910.
- ³⁸ „România muncitoare” din 30 iulie 1909.
- ³⁹ Idem, din 3 septembrie, 24 septembrie 1909.
- ⁴⁰ Idem, din 10 septembrie 1909.
- ⁴¹ Idem, din 9 decembrie 1910.
- ⁴² Idem, din 28 ianuarie 1910.
- ⁴³ Idem, din 31 ianuarie 1910.
- ⁴⁴ „Viitorul social”, nr. 4, din mai 1910, p. 321.
- ⁴⁵ „România muncitoare” din 26 octombrie 1911.
- ⁴⁶ „Fier și metal” din 1 septembrie 1912.
- ⁴⁷ „Viitorul social” nr. 5—7 din noiembrie 1913, p. 325; nr. 8—9 din martie 1913, p. 431—432.
- ⁴⁸ Documente... 1910—1915, p. 425—432.
- ⁴⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 25, București, Edit. Politică, 1984, p. 257—258.

⁵⁰ „România muncitoare” din 22 iulie 1914.

⁵¹ „Viitorul social” nr. 8—9 din martie 1914, p. 400.

⁵² „Scinteia” din 18 decembrie 1985, p. 3.

⁵³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 28, 1985, p. 506.

LA PAIX ET LA COLLABORATION INTERNATIONALE — IDÉAL DES SOCIALISTES ROUMAINS (1877—1914)

Résumé

L'article porte sur la position des socialistes roumains dès leur affirmation dans la vie politique du pays, dans les années de la guerre pour l'indépendance de la Roumanie, envers les problèmes majeurs de la paix et des relations internationales socialistes. Organisé dans un parti unique ils ont consacré leur lutte au progrès général du pays, à la défense de son unité et de son indépendance par la sauvegarde de la paix, des bons rapports d'amitié avec les pays voisins. On souligne les principaux moments de l'affirmation et de la consolidation de la coopération des partis socialistes de différents points du globe, depuis le siècle passé jusqu'en 1914. Les socialistes roumains interprétaient et appliquaient dans la pratique les principes du socialisme scientifique envers le problème des guerres impérialistes d'invasion et de destruction, en tenant compte des conditions spécifiques, économiques et géographiques par lesquelles passait la Roumanie. Ils militaient activement en vue de la collaboration unitaire du prolétariat mondial, pour la paix universelle, pour l'établissement des rapports d'amitié constante avec les partis socialistes des pays balkaniques, en vue d'assurer le déroulement normal de la vie, le progrès social général dans tous les pays du monde.

RĂZBOI ȘI PACE ÎN EUROPA SECOLULUI AL XVIII-LEA : O TIPOLOGIE POSIBILĂ

FLORIN CONSTANTINIU

În anul universitar 1943—1944, într-un moment, deci, cînd cel de al doilea război mondial trecuse de punctul de cotitură, reprezentat de bătăliile de la Moscova, Midway, Stalingrad și Kursk, Gh. Brătianu inaugura cursul său de istorie generală cu o lecție privind formulele de organizare a păcii în istoria universală ; o dezvoltare a ideilor de bază din această prelegere inaugurală avea să dea naștere studiului său publicat sub același titlu în două numere din revista condusă de el însuși „Revue historique de sud-est européen” pe anii 1945—1946¹.

Erudit de mare clasă, analist de răbdare și finețe, dar stăpînit de o anume timiditate în formularea încheierilor — de aici nevoia invocării îndelungi a unor autorități în materie — Gh. Brătianu² a fost, alături de N. Iorga, istoricul cel mai „angajat” în contemporaneitate. Nu atît în sensul dublării istoricului de omul politic (și alți mulți istorici români din perioada interbelică au desfășurat o susținută activitate politică, ocupînd, unii din ei, chiar demnități ministeriale), ci în corelarea strînsă dintre actualitatea politică și orientarea preocupărilor sale de cercetător. Gh. Brătianu n-a fost un istoric de cabinet, ci a încercat să răspundă prin investigațiile sale la un șir de probleme pe care desfășurările interne și internaționale le ridicau în fața comunității naționale căreia îi aparținea. Poate că formularea noastră, prea răspicată într-o privință, ar justifica acuza de prezentism, ceea ce ar fi cu totul eronat. Istoricul român nu a subordonat niciodată demersul său unui comandament care să-i falsifice concluziile³.

Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle oferă, în această privință, un excelent exemplu. Alegînd această temă pentru lecția de deschidere a cursului său universitar, și dîndu-i apoi dimensiunile unui studiu, Gh. Brătianu era stăpînit de gîndul păcii care avea să pună capăt celui de al doilea război mondial, de pacea pe care trebuia să o încheie, în cele mai grele condiții, propria lui țară.

Preocuparea pentru principiile pe care avea să se întemeieze noua pace apare cu forță în recenzia făcută de Gh. Brătianu lucrării profesorului englez Edward Hallet Carr, *Conditions of Peace* (ed. a 4-a, Londra, 1943) și tipărită tot în „Revue historique de sud-est européen” (1944). Ceea ce se desprinde cu limpezime din această recenzie, care trebuia să țină seamă, de contextul politic, este ostilitatea față de orice formulă de pace care s-ar fi întemeiat pe încălcarea suveranității naționale : „nu s-ar putea stabili nimic durabil — conchidea istoricul român —, fără să se țină seama de realități, și una din aceste realități este încă — și va rămîne poate pentru mult timp — entitatea națională, care nu poate fi suprimată fără a se cădea într-o confuzie universală, care a găsit cîndva simbolul ei în Turnul Babel. Există o limită pe care organizarea păcii nu trebuie să o depășească, dar pe care are interesul să o mențină în cadrul unei reconstrucții rațio-

nale și obiective”⁴. Este foarte probabil că lectura cărții lui Carr să fi precipitat decizia lui Gh. Brătianu de a studia formulele de pace în istoria universală. Raportul dintre opera istoricului și actualitatea politică se desemnează aproape de la sine.

Istoricul român distinge două formule de organizare a păcii : *ierarhică*, impusă de supremația unei puteri sau a unui grup de puteri, și *federativă*, fondată pe înțelegerea, pe bază de egalitate, dintre mai multe state, ca expresie a aplicării unui regim democratic în raporturile internaționale.

Cu propriile-i cuvinte aceste tipuri de pace sînt astfel definite : *formula ierarhică* „impusă prin supremația mai mult sau mai puțin accentuată, mai mult sau mai puțin absolută a unei singure puteri și a unui singur stat ; spre această hegemonie unică tinde în chip necesar ideea de imperiu, generatoare a imperialismului antic și modern. Ea comportă uneori o variantă, aceea a unei directorat al mai multor mari puteri care își delimitează între ele zone de influență și de expansiune imperială”⁵. În ceea ce privește formula federativă ea „se întemeiază pe înțelegerea mai multor state și încearcă să organizeze viața pașnică a popoarelor, potrivit unui principiu de egalitate în conducerea lumii ; ea reprezintă implicit aplicarea unui regim democratic în domeniul raporturilor internaționale”⁶. Pornind de la aceste două concepte, Gh. Brătianu a urmărit chipul în care pacea ierarhică și pacea federativă și-au găsit întruchiparea în istorie din antichitatea greco-romană pînă la întemeierea Societății Națiunilor, după primul război mondial. Studiul lui oferă o privire sintetică asupra păcii în istoria universală, fără să aibă pretenția unei examinări exhaustive a problemei. Orizontul larg al informației dă istoricului posibilitatea de a urmări numeroasele variante ale celor două tipuri de pace, care trebuie înțelese mai degrabă ca niște „Idealtypus” în sens weberian. Autorul stăruie asupra principiului echilibrului de putere și a impactului său asupra modalităților de organizare a păcii. Oprită intenționat la primii ani de după cel dintîi război mondial, lucrarea se încheie cu o notă care îi subliniază deopotrivă valoarea istoriografică și politică : „Avem temei să sperăm că revenirea păcii, dacă ea va aduce calmul și seninătatea în spirite, ne va permite să încheiem publicarea acestei lucrări, fără nici un fel de atingere a obiectivității care trebuie să rămînă caracterul ei esențial”⁷.

Studiul lui Gh. Brătianu era una dintre puținele lucrări dedicate formulelor de organizare a păcii în istoria universală. Acesta nu înseamnă însă că problemele privind reglementarea raporturilor interstatale și modalitățile de evitare a conflictelor internaționale, astfel cum ele au fost concepute de-a lungul istoriei nu făcuseră pînă atunci obiectul unei investigații istoriografice. Gh. Brătianu are desigur meritul de a fi sistematizat problema abordată, dar sub aspectul culegerii faptelor, el însuși a folosit contribuțiile anterioare⁸.

Nu este locul a analiza aici concepția istorică a lui Gh. Brătianu ; ajunge să spunem că studiul dedicat formulelor de organizare a păcii nu ia în considerație raportul dintre război și pace, natura economică și socială a factorilor beligeni, pe scurt determinarea istorică a conflictelor militare care au dus la încheierea unei anumite păci. Cercetarea condițiilor de loc și timp, determinante pentru abordarea dialectică a unui fenomen istoric — în cazul de față a păcii — , revelarea conținutului social-politic al formulei de pace sînt exigențe ale anchetei, întemeiate pe concepție materialist-istorică, neîmpărățșită de istoricul român.

La data elaborării studiului lui Gh. Brătianu, istoria diplomatică era încă în totala captivitate a orientării evenimentiale, expresie a concep-

ției pozitivismului istoriografic. Strivit de documente, istoricul își propunea drept scop să reconstituie negocierile de pace, rezumînd — uneori reproducînd — instrucțiuni ale miniștrilor de externe și rapoarte de ambasadori ; cercetarea urmărea astfel cu precădere meandrele tratativelor și calitățile personale ale negociatorilor. Această istorie diplomatică zisă „tradițională”⁹ făcea din oamenii de stat factori decisivi ai desfășurărilor politice-diplomatice, atît de minuțios reconstituite.

Fără a contesta rolul personalităților, Pierre Renouvin a subliniat necesitatea descoperirii impactului pe care „forțele profunde” îl au asupra conduitei oamenilor politici. Ce reprezintă aceste „forțe profunde”? Ele pot fi grupate în două categorii : prima de caracter material „condițiile vieții materiale, structurile economice și schimbările lor” (Fernand Braudel) ; a doua de natură spirituală „sentimentele, pasiunile colective” (Federico Chabod)¹⁰. Oamenii de stat — miniștri și diplomați etc. — nu sînt călăuziți, deci exclusiv, de capacitatea lor de a percepe evenimentele și de a căuta o soluție potrivit intereselor statelor lor, ci acțiunea lor se integrează unui cadru istoricește determinat, generat de realități obiective și de mentalități și reprezentări colective.

Cum lesne se poate observa concepția lui Pierre Renouvin se apropie de abordarea materialist-istorică a fenomenelor război—pace, dar ceea ce o deosebește calitativ de concepția marxistă — și constituie principala ei deficiență — este eclecticismul ei sau mai exact absența oricărei ierarhizări în analiza factorilor determinanți ai relațiilor internaționale, ceea ce o înrudește cu concepția „sintezei istorice” a lui Henri Berr și cercetarea pluri-factorială a școlii de la „Annales”.

Paralel cu deschiderea istoriei diplomatice spre orizonturi noi ignorate de domeniul tradițional, studiul păcii a beneficiat în anii următori celui de al doilea război mondial de apariția unei discipline speciale (irenologia, Peace Research, Friedensforschung). Ea a apărut ca o „reacție”, am spune, față de polemologie) — disciplină creată de sociologul francez Gaston Bouthoul (termenul a fost utilizat pentru prima dată de fondator în 1946 în lucrarea *Cent millions de morts*¹¹) — care își propune să studieze războiul ca fenomen social ; atenția deosebită acordată războiului, care lasă în umbră studiul păcii, a provocat reacția de care vorbeam mai sus. G. Bouthoul însuși a justificat primatul acordat războiului în preocupările sale prin imposibilitatea de a da o definiție a păcii, orice încercare în această direcție avînd drept criteriu de referință războiul. Definiția dată de el păcii nu poate fi considerată drept satisfăcătoare : „pacea este starea unui grup uman suveran, adică dotat cu autonomie politică, a cărei modalitate nu comportă o parte de homicid colectiv organizat și dirijat”¹², întrucît altfel spus ea se reduce la starea de „non-război”¹³. Oricum, polemologia tinde să abandoneze prioritatea acordată războiului pentru a studia” războiul, pacea și conflictele, trilogia inseparabilă a vieții societăților”¹⁴, astfel că îndepărtîndu-se de definiția ei etimologică ea apare unui cercetător marxist român „drept cea mai adecvată denumire pentru cercetarea interdisciplinară a cauzelor războiului și condițiilor păcii”¹⁵.

Polemologia — ca și irenologia — își îndreaptă eforturile în direcția eliminării violenței din societatea contemporană, astfel că demersul ei investigator se concentrează cu precădere, dacă nu în exclusivitate spre realitățile timpului de astăzi ; trecutul nu reprezintă decît o „introducere”, tratată sumar, mai mult pentru a culege episoade exemplificatoare. Folosul acestor cercetări ni se pare a rezida în altă parte : anumite concepte sau analize pot fi extrapolate — credem — și folosite în studiul altor epoci.

Un exemplu lămuritor pentru cercetarea încercată aici îl constituie conceptul de *mediu internațional*, care include „o anumită structură internațională și o anumită poziție deținută în cadrul său asupra acțiunilor unui stat în raport cu celelalte. În acest caz, subiectele predilecte privesc tipologia sistemelor internaționale, distribuția puterii și rolul său în legătură cu determinarea ratei violenței, caracteristicile comunicării între state...”¹⁶.

Folosul ce se poate desprinde din utilizarea acestui concept și a acestui mod de tratare a relațiilor internaționale pentru analiza formulelor de pace ni se pare evident. Spre exemplu, sistemul european al relațiilor interstatale a fost întemeiat în secolul al XVIII-lea pe ideea de echilibru¹⁷, care excludea în principiu, exercitarea de către o mare putere a hegemoniei continentale; ori de câte ori s-a profilat o atare perspectivă, o nouă configurație a alianților a zădărnicit tentativa, „amatorul” de hegemonie fiind confruntat cu o coaliție ce făcea, dacă nu îndoielnică realizarea obiectivului dorit, cel puțin „nerentabilă” prin efortul demo-economic și militar pe care ea o implica. Mediul internațional se dovedește astfel un concept indispensabil analizei formulelor de pace.

În afara polemologiei — dar desigur nu fără anumite legături cu ea — s-au manifestat diverse orientări ale politologiei, care are a se ocupa și ea de război ca situație conflictuală. Fără a intra aici într-o prezentare care ne-ar duce prea departe de tema urmărită de noi, este însă de amintit și stăruit asupra vederilor lui Raymond Aron, ale cărui studii consacrate războiului și păcii în epoca contemporană conțin și incursiuni istorice ca și clasificări ce pot fi valorificate de istorici¹⁸.

Sociologul francez a încercat o tipologie ternară a păcii: a) *pacea de echilibru* este concretizată prin egalitatea aproximativă a forțelor diverselor unități politice dintr-o anumită zonă; b) *pacea de hegemonie* generată de dominația uneia dintre forțe și c) *pacea imperială*, impusă de o unitate politică (stat), care își subordonează toate celelalte unități, subordonare putînd merge pînă la dispariția individualității lor politice. Este evident că pacea de hegemonie și cea imperială aparțin aceleași categorii a cărei esență este dată de inegalitatea raportului de forță între parteneri; deosebirea apare în ceea ce privește capacitatea — sau voința — de a încorpora unitățile subordonate. Dacă ele sînt absorbite de unitatea victorioasă, încorporate, deci, structurilor sale politice și administrative, alcătuiind astfel un singur organism, atunci pacea imperială devine sau se confundă cu pacea civilă. (Este cazul păcii romane). Pentru a ilustra aceste situații, exemplul dat de R. Aron — Reichul german după 1871 — este concludent: în cadrul Imperiului, Prusia deține hegemonia față de celelalte state germane, care își păstrează propria lor individualitate; pe continent, opoziția Angliei, ostilă violării principiului echilibrului de putere, a făcut imposibilă exercitarea unei hegemonii germane, astfel că Reichul a trebuit să se mulțumească cu o *preponderență* de felul celei pe care pe o deținuse Spania lui Filip al II-lea sau Franța lui Ludovic al XIV-lea.

Numai formal corespunzătoare acestei clasificări ternare a păcii este clasificarea ternară a războaielor, propusă de sociologul francez.

Războiul „perfect” — dar adjectivul nu ni se pare fericit ales din nici un punct de vedere — ar fi cel *interstatal* care opune „unități politice ce își recunosc reciproc existența și legitimitatea; războiul *suprastatal* sau *imperial* are „drept obiectiv, origine sau consecință eliminarea anumitor beligeranți și formarea unei unități politice superior” în sfîrșit răz-

boiul *infrastatal* sau *infraimperial* care urmărește „menținerea sau destrămarea unei unități politice, naționale sau imperiale”¹⁹.

Clasificarea păcii a lui R. Aron este destul de apropiată de cea a lui Gh. Brătianu; pacea ierarhică a celui din urmă include pacea de hegemonie și cea imperială a celui dintâi. Este discutabilă—credem—de-limitarea marcată între păcile imperiale și cele de hegemonie; în fond esența realității politice rămîne în ambele cazuri aceeași; puterea victorioasă deține o forță ce devine un element determinant—regulator am spune—al relațiilor interstatale din cadrul unei mari arii geografice. Statutul politic al țărilor subordonate—păstrarea sau nu a unei individualități politice—nu ni se pare atît de important; deosebirea dintre hegemonie și autoritate imperială este numai cantitativă, nu calitativă.

În privința tipologiei războaielor, criteriul clasificării nu este unitar: războiul *interstatal* se definește în funcție de caracterul protagoniștilor (state suverane) pe cînd războiul *suprastatal*, care este și el un război interstatal—fiind purtat de state suverane—are drept trăsătură caracteristică obiectivul, ca de altfel și cel *infrastatal*, care însă poate număra printre participanți și forțe lipsite de statutul independenței (cazul mișcărilor de eliberare națională din Imperiul otoman, a celor din colonii din zilele noastre etc.). R. Aron însuși atrage atenția că războiul interstatal se poate transforma în imperial, cînd una din părțile angajate în conflict vizează instaurarea propriii hegemonii asupra celorlalți. Sociologul francez admite și alte clasificări ale războaielor—de pildă în feudale, dinastice, naționale și coloniale—, dar toate suferă de o gravă carență de metodă, care determină caracterul formal al clasificării lor: ignorarea determinării economico-sociale a politicii care duce la un anumit tip de război sau la o anumită formă de pace.

Utilizarea conceptelor lui R. Aron, care ni se par preferabile celor ale lui Gh. Brătianu, permite—credem—o mai corectă aprofundare a problemelor păcii și războiului cu condiția, firește, de a le integra concepției materialist-istorice despre geneza și caracterul conflictelor militare. Este posibil și legitim un astfel de procedeu? Credem că da, atît cît conceptele sociologului francez reflectă realități supuse investigației, iar nu relații sau esențe ale fenomenelor desprinse dintr-o investigație fundamentată pe altă concepție decît cea materialist-istorică.

Secolul al XVIII-lea este caracterizat în istoria militară a continentului european drept secolul „*războaielor limitate*” (de fapt numai pînă la Revoluția franceză care aduce un nou tip de război, cel al „națiunii armate”). Sintetizînd rezultatele cercetărilor consacrate istoriei militare a secolului al XVIII-lea, Béla Király, acceptînd punctul de vedere al cunoscutului istoric militar britanic J. F. C. Fuller despre armatele permanente ale suveranilor absoluți, scrie: „Războaiele purtate de aceste armate trebuiau să fie, și au fost, limitate în obiective, proporții și efecte finale. Aceste războaie erau, de fapt, unicul tip compatibil cu echilibrul de putere, sistemul predominant al relațiilor internaționale”²⁰. Caracterul limitat al războaielor din secolul al XVIII-lea a fost determinat de condițiile materiale ale unor societăți preindustriale. „Nimic nu depind de atît de mult—scrie F. Engels—de condițiile economice decît tocmai armata și flota. Înzestrarea cu armament, efectivele, organizarea, tactica și strategia depind înainte de toate de treapta la care a ajuns în momentul respectiv producția și mijloacele de comunicații”²¹.

Structurile economice și social politice înseși ale societății europene de pînă la Revoluția franceză au imprimat un caracter „limitat” războiului.

Constituirea monarhiilor centralizate fusese însoțită de abandonarea sistemului cetelor particulare ale seniorilor și constituirea armatelor permanente ale regiilor absoluți. Într-o societate în care „capitalul uman” nu era abundent, recrutarea soldaților puneă numeroase probleme autorității regale. Dubla ipostază — de contribuabil și de soldat — altfel spus de izvor de venituri și de factor de forță militară explică „demofilia” despoților luminați. A proteja această populație de rînd care, prin munca ei umple visteria țării și care, prin bărbații ei, alcătuieste armatele combatante devine principala preocupare a suveranului.

Bătăliile, cînd erau angajate, provocau pierderi foarte mari. În bătălia de la Torgau, Frederic II a pierdut 30 % din efectiv, iar în cea de la Zorndorf, armata rusă 42 % „record mondial pentru o armată în campanie într-o singură zi de luptă, în cursul căreia partea bătută a fost zdrobită sau masacrată fără a opune rezistență”²². În cursul războiului de șapte ani, media pierderilor a variat între 15 și 20 %²³. Frederic II evalua la 853.000 numărul soldaților căzuți în cursul acestei conflagrații²⁴.

Cu o rată atît de mare de pierderi, bătălia devenea un adevărat lux pe care o armată nu și-l putea permite prea des.

Obiectivul principal al strategiei războiului limitat a fost în primul rînd uzarea inamicului și numai în al doilea rînd nimicirea lui. J. F. C. Fuller, ilustrul teoretician și istoric militar britanic, a caracterizat excelent aceste războaie limitate: „...uzura era principiul dominant. Banii nu abundau decît rareori, iar armatele permanente, spre deosebire de miliții, trebuiau plătite în tot cursul anului. Era deci limpede, pentru soldații luminați, ai acestei epoci, că a epuiza inamicul era un mijloc de a cîștiga războiul la fel de puternic și de obicei mai puțin costisitor decît încercarea de a-i distruge armata într-o bătălie. Banii și nu singele erau factorul decisiv. Cînd, în urma unor manevre constante cerînd o mare abilitate și o judecată sigură, visteria inamicului începea să se epuizeze, acesta, mai degrabă decît să fie adus la faliment, lua în considerație o pace negociată cu adversarul său”²⁵.

Așadar, un război de uzură, prin manevre, care nu urmărește bătălia, dar nici nu o evită, cînd prilejul se ivește. Militarii înșiși, de la soldat la comandant, sînt unanimi în a face economie de ciocniri sîngeroase: soldații pentru a-și cruța propria existență, comandantul pentru a nu risipi capitalul uman ce i-a fost încredințat. De almiteri, acești comandanți care aparțin cu toții mării aristocrații, preferă delicia vieții de castel, cu tot ce acest secol al XVIII-lea a adus în materie de rafinament, cîmpurilor de luptă.

Combatanții războiului limitat erau departe, deci, de viziunea lui Clausewitz a escaladării violenței „bis zum ausersten” (pînă la ultima extremitate), iar mării comandanți nu erau obsedați de acea „Vernichtungsschlacht” (bătălie de nimicire), devenit scopul suprem al doctrinei lui Clausewitz. Repetăm, pierderile erau mari dar ele nu rezultau din efortul deliberat al părților combatante de a ajunge la „o bătălie de nimicire”, dimpotrivă o astfel de bătălie era evitată.

Sistemul logistic al timpului contribuia și el la caracterul limitat al războiului. Aprovizionarea trupelor nu se putea face decît fie pe seama jefuirii locuitorilor din regiunile ocupate — ceea ce în Europa centrală și apuseană era, cel puțin în principiu, oprit — fie prin crearea unor depozite proprii de provizii adăpostite în cetăți sau orașe fortificate. „Principalul inconvenient al sistemului acestor magazii era că o armată tre-

buia, pentru a fi suficient aprovizionată, să-și limiteze înaintarea la șapte etape de cea mai apropiată fortăreață și la două zile de brutăria de compania cea mai apropiată. Numai când sistemul de aprovizionare nu funcționa se recurgea la rechiziții forțate”²⁶. Viitorul autor al lui Robinson Crusoe, Daniel Defoe înfățișa în termeni ca aceștia imaginea acestui război cu bătălii rare : „Este obișnuit acum ca armata cu un efectiv de cincizeci de mii de oameni să staționeze una în fața celeilalte, să petreacă întreaga campanie în a se eschiva sau, cum este acum la modă să se spună, să se observe reciproc și să se îndrepte apoi cartuirile de iarnă”²⁷.

Revoluția franceză — și, pe continentul american, războiul de independență al Statelor Unite — avea să modifice radical sistemul de purtare a războiului. Proclamând ridicarea în masă, formulând principiul „națiunii armate”, aducând masele pe cîmpul de luptă, Revoluția franceză a încheiat epoca războaielor limitate, deși, evident, ele nu au dispărut²⁸. În același timp odată cu reapariția războiului ideologic — folosim termenul de reapariție avînd în vedere războaiele religioase — strategia de uzură a cedat locul strategiei de nimicire : într-un conflict dinastic, combatanții pot „coexista”, indiferent de rezultatul războiului, într-un conflict ideologic, adversarul este convertit sau nimicit. Expresia tuturor acestor mutații survenite în sfera gândirii și artei militare a fost opera lui Clausewitz *Despre război* ²⁹.

Pentru a conchide, să subliniem că războiul limitat din secolul al XVIII-lea a fost consecința structurilor economice și social-politice ale epocii, care excludeau posibilitatea unui război total. Singeros, luat în desfășurare, dînd defensivei prioritate în raport cu ofensiva, astfel încît bătălia era rezultatul unui acord reciproc, războiul limitat a fost „un mijloc de presiune în serviciul politicii” ³⁰.

Condiționarea economică și social-politică a războiului limitat, n-ar fi completă dacă nu s-ar adăuga și *mediul internațional* (conceptul de care s-a amintit mai înainte). În terminologia — care credem că trebuie acceptată — a lui P. Papaligouras, preluată de R. Aron, sistemul internațional (definit el însuși drept „ansamblul constituit de unități politice care întrețin unele cu altele relații regulate și care sînt toate susceptibile de a fi implicate într-un război general”³¹) sînt împărțite în omogene și heterogene cele dintîi reunind state aparținînd „aceluiași tip” și „călăuzindu-se după aceeași concepție politică” celelalte alcătuite din state „organizate pe principii diferite” și întemeiate pe „valori contradictorii”³².

În lumina acestor definiții sistemul internațional al secolului al XVIII-lea pare ca un sistem omogen, a cărui imagine este perfect înfățișată de Emmerich de Vattel : ”Europa alcătuieste un sistem politic, un corp unde totul este legat prin relațiile și diversele interese ale națiunilor care locuiesc această parte a lumii. Ea nu mai este, ca altădată o îngrămădire confuză de bucăți izolate, fiecare crezîndu-se puțin interesat de soarta celorlalți și dîndu-și rare ori osteneala pentru ceea ce nu-l atîngea imediat. Atenția continuă a suveranilor pentru tot ceea ce se petrece, miniștrii cu rezidența permanentă, invitațiile perpetue fac din Europa modernă un fel de Republică, ai cărei membrii independenți, dar legați prin interesul comun, se reuniau pentru a menține aici ordine și libertatea”³³.

Întrebuințarea conceptelor lui R. Aron este justificată, credem, de realitățile europene. Mărturiile contemporane relevă toate o „prise de conscience”. — cel puțin în mediile politice și savante — a unei entități spirituale europene. Imperiul otoman însuși, pătruns de influențe euro-

pene și, mai ales, integrat sistemului politic european, nu afectează omogenitatea sistemului.

La caracterizarea de sistem internațional omogen, un alt calificativ mai este de adăugat pentru ca ea să fie completă: acela de pluripolar. Mai întâi definiția termenului, împrumutat și de astă dată de la R. Aron, care utilizează perechea multipolar și bipolar pentru a desemna configurația raportului de forțe în cadrul unei politici de echilibru (despre care va fi vorba îndată): „sau actorii principali, ale căror forțe nu sînt prea inegale, sînt relativ numeroși; sau dimpotrivă, doi actori domină pînă într-atît pe rivalii lor încît ei devin centrul unei coaliții, iar actorii secundari sînt constrînși să se situeze în raport cu cele două „blocuri”, alăturindu-se unuia sau altuia, dacă nu au șansa de a se abține”³⁴.

Secolul al XVIII-lea constituie o perioadă de puternică afirmare a politicii de echilibru, după falimentul încercărilor lui Ludovic al XIV-lea de a asigura Franței, dacă nu o hegemonie, cel puțin o preponderență pe continent. Diplomația franceză însăși invocă principiul echilibrului — e drept pentru a-i acuza pe Habsburgi că îl violează frecvent — ca un fundament al relațiilor interstatale pe continent: „Este știut de toată lumea cum Casa de Austria abuzează de mult timp de gradul exorbitant de putere pe care ea s-a ridicat... Împăratul (Carol al VI-lea, n.n.) și-a realizat planurile sale, care nu urmăresc decît să înlăture toate limitele puterii Casei de dincoace și dincolo să răstoarne din ce în ce mai mult acest echilibru *atît de dorit și de necesar*”³⁵ (subl. n.). Mai categoric este afirmat acest principiu în 1750: „Echilibru de putere în Europa este cuvîntul de ordine care reunește în același concert de măsuri, deși din motive diferite, curțile de la Viena și Londra, Statele generale ale Provinciilor Unite, și cea mai mare parte a prinților germani. Deși acest echilibru pare să fie o simplă opinie, pe care fiecare îl interpretează potrivit vederilor și intereselor sale particulare, el a servit întotdeauna de pretext și de mobil ligilor care de aproape optzeci de ani, s-au format și reinnoit împotriva Franței.”³⁶ Frederic al II-lea, ca tînăr prinț moștenitor, nota în 1738: „De îndată ce politica și prudența prinților din Europa pierd din vedere menținerea unei juste balanțe între puterile dominante, alcătuirea întregului corp politic se resimte”³⁷, opinie pe care o reafirmă și după urcarea pe tron: „Un prinț trebuie să-și aprere aliații, cînd sînt atacați. Propria sa conservare îl obligă să mențină prin arme echilibrul de putere între puterile Europei”³⁸.

Firește exemplele de mai sus nu înseamnă că în toate împrejurările, factorii de decizie ai statelor europene s-au lăsat călăuziți de principiile politicii de echilibru. Nu se poate contesta însă că ansamblul relațiilor internaționale de pe continent a fost condus de politica lui *balance of power*, înțeleasă nu ca un principiu abstract, ci ca o necesitate impusă de practica raporturilor interstatale.

În secolul al XVIII-lea, dar mai ales după efortul costisitor și demografic, și pecuniar al războiului de șapte ani, Europa apare mai mult ca oricînd o întruchipare a echilibrului de putere³⁹. Continentul este mai mult o Europă a dinastiilor, decît o Europă a națiunilor și realitatea își găsește explicația în înseși condițiile economice și sociale ale timpului. Feudalismul păstrează încă structuri puternice, iar capitalismul nu-și poate încă proclama victoria, or afirmarea națiunii este indisolubil legată de triumful societății burgheze.

Într-o Europă, guvernată de principiul echilibrului și ale cărei conflicte militare îmbracă forma războiului limitat, pacea însă nu poate

fi decît o pace de echilibru. Războiul, să o spunem iarăși, nu este decît continuarea politicii cu mijloace violente, iar pacea transcrierea diplomatică a unui raport de forțe. Europa nu dispune — tocmai pentru că revoluția industrială este încă în faza debutului — de mijloacele tehnice pentru a duce un război de anihilare, dar acest tip de război nici nu intră în vederile suveranilor și ale cabinetelor lor. Strategia anihilării ar fi însemnat eliminarea sau subordonarea unuia din actorii sistemului internațional european, or, acesta ar fi adus ruperea echilibrului care asigura stabilitatea continentului. O extindere teritorială de proporții modeste, un succes de prestigiu pentru dinastie puteau genera un război, în care părțile combatante se gîndeau, în timp ce armatele se confruntau pe cîmpul de luptă, la relațiile de după încheierea păcii. Echilibru — război limitat — pace de echilibru au constituit o triadă care definește sistemul internațional al Europei secolului al XVIII-lea, ale cărui coordonate sint omogenitatea și multipolaritatea.

N O T E

¹ „Revue historique du sud-est européen”, XXII (1945), p. 67—104; XXIII (1946), p. 31—56.

² Pentru concepția și opera lui Gheorghe Brătianu, vezi Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p. 334—339; idem, *Gheorghe I. Brătianu (1898—1953)*, în „Studii și articole de istorie”, XXXVII—XXXVIII, 1978, p. 169—173; Studiul introductiv al lui Valeriu Ripcanu la reeditarea lucrării lui Gh. I. Brătianu, *Tradiție istorică, despre întemeierea statelor române*, București, 1980.

³ Nu e mai puțin însă adevărat că atunci cînd a încercat să pună istoria în serviciul politicii pe care o preconiza, rezultatele au fost, din punctul de vedere al înaintării cunoașterii istorice, quasi-nule. Se știe, astfel că Gh. Brătianu a crezut că, în fața revizionismului ungar care amenința integritatea teritorială a României, țara sa trebuie să-și asigure o atitudine neutră, dacă nu hînevoitoare din partea celui mai revizionist forțe de pe continent care era ccl de-al III-lea Reich. Conferința ținută de el în Germania în 1936, anul înlăturării din guvern a lui N. Titulescu, al cărui adversar hotărît a fost — și publicată apoi în „Revista istorică română”, V—VI (1935—1936), p. 86—103, sub titlul „Bismarck și Ion Brătianu” — apare ca mai puțin izvorită dintr-un interes de ordin istoric, cît din unul de ordin politic și, deși în economia și conținutul lucrării acest raport nu apare de la prima vedere, ni se pare de netăgăduit că, în acest caz, politicul a răpus istoricul.

⁴ „Revue historique du sud-est européen”, XXI (1944), p. 306.

⁵ *Ibidem*, XXII, (1945), p. 69.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, XXIII (1946), p. 56.

⁸ Mihai Manea, *Despre proiectele de pace universală din secolul al XVIII-lea*, în „Revista de istorie”, t. 38 (1985), nr. 9. p. 892—900 citează și cele mai importante lucrări apărute în lume pînă la studiul lui Gh. Brătianu.

⁹ În prezentarea orientărilor din cadrul istoriografiei occidentale a relațiilor internaționale urmăm pe Pierre Renouvin, *Introduction générale la Histoire des relations internationales*, în F.—L. Ganshof, *Le Moyen Age*, Paris, 1953, p. IX—XVIII.

¹⁰ J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, Paris, 1967, p. 226. Amplă expunere la Pierre Renouvin — J. B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*. Paris, 1966.

¹¹ Gaston Bouthoul, *La Guerre*, Paris, 1963, p. 5.

¹² Idem, *Définition et délimitation de la paix*, în „Etudes polémologiques”, 1974, nr. 11, p. 50.

¹³ Vezi pe larg discuția la Vasile Secăreș, *Polemologia și problemele păcii*, București, 1976, p. 42—43.

¹⁴ G. Bouthoul, *op. cit.*, p. 45.

¹⁵ V. Secăreș, *op. cit.*, p. 64—65.

¹⁶ *Ibidem*, p. 40.

¹⁷ Gaston Zeller, *Le principe d'équilibre dans la politique internationale avant 1789*, în în „Revue historique”, t. CCXV (1956), f. 1, p. 25 și urm.

¹⁸ Precizăm în Europa, pentru că dacă părăsim scena continentului pentru a păși în domeniul istoriei universale, limita cronologică este oferită de Războiul de independență al coloniilor americane.

¹⁹ Raymond Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Paris, 1962, p. 157 și urm.

²⁰ Béla K. Király, *War and Society in Western and East Central Europe during the Eighteenth and Nineteenth Centuries: Similarities and Contrasts in War and Society in East Central Europe*, vol. I, New York, 1979, p. 2.

²¹ F. Engels, *Opere militare alese*, vol. I, București, 1962, p. 12.

²² J.F.C. Fuller, *La conduite de la guerre*, Paris, 1963, p. 17.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Norman Hampson, *The Enlightenment*, New York, 1976, p. 174.

²⁵ J.F.C. Fuller, *op. cit.*, p. 19.

²⁶ *Ibidem*, p. 18.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Astăzi prin război limitat se înțelege un conflict armat în cadrul căruia se fac eforturi de a se evita escaladarea pînă la războiul nuclear total, vezi *Lexicon militar*, București, 1980, p. 567—568.

²⁹ Pentru cotitura adusă de Revoluția franceză și de introducerea conscripției vezi F. Engels, *op. cit.*, vol. II, p. 327—328. Engels atrage atenția și asupra perfecționărilor survenite în armamentul infanteric (patul de pușcă îndoit) și în artilerie (afetul lui Gribeauval); pentru condițiile apariției și valoarea operei lui Clausewitz, lucrarea de bază este cea a lui R. Aron, *Penser la guerre, Clausewitz*, 2 vol., Paris, 1976. O analiză pertinentă a mutațiilor survenite în urma revoluției franceze și la J.F.C. Fuller, *op. cit.*, p. 21.

³⁰ Yves Gras, *Les guerres „limitées” du XVIIIe siècle*, în „Revue historique de l’armée”, XXVI(1970), 1, p. 22—36. Autorul relevă însă și idile inuotoare ale lui Folard, Guibert, Mauriciu de Saxa și Frederic al II-lea.

³¹ R. Aron *op. cit.*, p. 102.

³² P. Papaligouras, *Théorie de la société internationale*, tcză la Universitatea din Genova (1941), utilizată de R. Aron, *op. cit.*, p. 108.

³³ Emmerich de Vattel, *Le Droit des Gens ou Principes de la Loi Naturelle appliquée à la conduite des Affaires des Nations et des Souverains*, 1820.

³⁴ R. Aron, *op. cit.*, p. 137.

³⁵ G. Zeller, *op. cit.*, p. 34—35.

³⁶ *Ibidem*, p. 35.

³⁷ *Considérations sur l’état présent du corps politique de L’Europe* apud G. Zeller, *op. cit.*, p. 36.

³⁸ *Ibidem*; cf. și considerațiile lui David Hume în eseuul său *On the balance of power*, analizate de R. Aron, *op. cit.*, p. 133—136.

³⁹ Într-o lucrare apărută la Frankfurt în 1753, Europa e definită ca „un sistem politic, un corp unde totul stă în legătură cu relațiile și diversele interese ale națiunilor, care locuiesc această parte a globului... cu acea faimoasă idee a balanței politice și a echilibrului puterilor”. Vezi F. Chabod, *Storia dell’idea d’Europa*, Bari, 1967, p. 56.

GUERRE ET PAIX EN EUROPE PENDANT LE XVIIIe SIÈCLE: UNE TYPOLOGIE POSSIBLE

Résumé

L’auteur débat les typologies des formules de paix proposées par Gheorghe Brătianu et Raymond Aron: *paix hiérarchique* et *paix fédérative* chez l’historien roumain; *paix d’équilibre*, *paix d’hégémonie* et *paix impériale* chez le philosophe et politologue français et tente leur application aux réalités politiques du XVIIIe siècle. Analysant les structures économiques et socio-politiques de l’Europe à l’époque, l’auteur conclut que sur un continent gouverné par le principe de l’équilibre, où les conflits militaires revêtent la forme de la guerre limitée, la formule de paix caractéristique est celle de la *paix d’équilibre*.

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

PREZAN MEMORIALISTUL (II)

„AM CREZUT CĂ ESTE MAI BINE SĂ LE ARĂT”

Prezan nu era un stilist. Din acest punct de vedere, el ar putea fi, într-un fel, avantajat față de camaradul său de arme. Căci, în vreme ce o relatare făcută cu oarecare meșteșug poate deveni oricând suspectă pentru istoric, narațiunea de tip proces-verbal are toate șansele să fie luată drept autentică. Deschidem o paranteză pentru a spune că o asemenea abordare a faptelor recomanda George Călinescu și prozatorilor, subliniind că sub raportul veridicității, paginile atinse de calofiliile sînt în dezavantaj net față de cele care sugerează calchierea unui document, a unei mărturii. Ilustrul militar care a fost Prezan nu-și bătea, desigur, capul cu asemenea finețuri. El se considera deținătorul anumitor adevăruri și voia pur și simplu ca posteritatea să ia act de ele din propria lui relatare. În preambulul înserat pe coperta dosarului descoperit de noi citim nu fără oarecare mirare această cugetare: „Este de la sine înțeles că pentru totalitatea acțiunilor și a tot ce s-a întimplat în războiul de unire a neamului există acte; ele se găsesc în posesiunea Marelui Stat Major unde se lucrează la clasarea lor și la scrierea istoriei”²⁶.

Prin urmare, nutrea credința că, întocmai ca o gestiune condusă cinstit, și războiul trebuia să-și aibă contabilitatea lui. Sau că o istorie reală a conflagrației nu se poate bizui decît pe aceste hirtii strînse cu grijă, clasate și inventariate. În orice caz, înmulțirea dovezilor existente cu citeva pagini autentificate de propria sa semnătură o urmărea și anume.

Se pot face multe considerații în legătură cu această concepție naivă dar intrucît ca mai dăinuie și astăzi, nu numai la anumite cercuri ale publicului larg ci chiar în rîndul unor specialiști, ne mulțumim s-o înregistrăm și să trecem mai departe. „Sînt — își continuă mareșalul ideea — anume fapte care s-au petrecut în acel timp și pentru care nu există documente dar care, parte din ele, au avut o influență hotărîtoare — în bine sau în rău — în rezolvarea unor situațiuni importante. Am crezut că este bine să le arăt, atît pentru completarea istoricului războiului cit și pentru motivul că posteritatea ar putea trage din citeva oarecare învățăminte”²⁷.

Mai întîi trebuie să spunem că Prezan avea dreptate în privința faptelor neconsemnate oficial, dar avînd o importanță majoră pentru descifrarea resorturilor adînci ale anumitor decizii hotărîtoare luate de înaltul comandament român în primul război mondial. E vorba în primul rînd de consiliile de război care, asemenea consiliilor de coroană, nu beneficiază de nici un fel de înregistrare scrisă. De ce? Pentru că în conformitate cu o regulă impusă, se pare, de abilul I. I. C. Brătianu, în cadrul acestor consilii nu se întocmeau minute, stenograme sau procese-verbale. Mai mult, după mărturisirile lui I. G. Duca și Alexandru Averescu, participanților la aceste consilii le era strict interzisă luarea celei mai mici note. Rațiunea acestei proceduri era cît se poate de clară: neexistînd o dovadă oficială a celor spuse în consiliu, nici unul din participanți nu va putea fi tras la răspundere pentru poziția adoptată. Un om politic versat, ca Ionel Brătianu, considera această soluție drept cea mai comodă pentru a preîntîmpina acuzațiile ulterioare. Ceea ce reiese și din notațiile lui Averescu: „Ion Brătianu a spus că după consiliile de coroană nu se încheie procese-verbale și deci nu este nevoie a se lua note pe timpul ședințelor. Mai tîrziu s-au pus în circulație relațiuni asupra consiliilor de coroană. Mi-a intrat și mie un exemplar în mînă revăzut și corectat de însuși Ion Brătianu. Erau niște relațiuni *ad usum Delfini*. Nu au deci nici o valoare istorică (subl. ns.) decît aceea de a fi o dovadă mai mult de moravurile politice din acea vreme”²⁸. Era, dacă vreți, un fel de jurămint sau pact al tăcerii încheiat între cei care conduceau destinele țării și ale armatei. Un jurămint care a fost însă repede considerat caduc de unii dintre participanții la aceste consilii. Averescu, de exemplu, chiar în primăvara lui 1918, s-a considerat dezlegat de obligațiile morale pe care și le asumase și a descris în incendiarul său articol „Răspunderile” consiliul de război desfășurat la 2/15 septembrie 1916, la Paris.

Prezan cunoștea foarte bine aceste lucruri și știa și ce părere avea despre el Averescu. Așa că nu va ezita să ofere viitorimii și propria sa versiune despre anumite consilii de război. De altfel, în momentul în care își scria memoriul, nu era nici el la prima abatere de la normele jurămintului tăcerii, lucru dovedit de articolul pe care i-l publicase „Neamul

românească”, în 1918, ca răspuns la acuzațiile pe care i le aducea Averescu în „Răspunderile”. Despre acest articol al lui Prezan — poate singura sa ieșire la scenă deschisă — vom mai avea prilejul să vorbim și, din acest motiv, acum ne limităm la a spune doar că el se referea tot la consiliul de război din 2/15 septembrie 1916.

Prezan își dădea seama că mărturiile sale puteau căpăta o doză mai mare de credibilitate și obiectivitate, dacă ar fi fost confirmate și de alți „martori”. Așa se explică prezența în dosar a unei scrisori în original a generalului Șerbacev prin care acesta din urmă confirmă versiunea Prezan asupra consiliilor de război desfășurate la 30 mai și 25 iulie 1917, precum și certificările unor afirmații ale lui Prezan făcute chiar pe memoriu de către generalul N. Samsonovici și generalul — pe atunci — I. Antonescu. Toate acestea denotă că mareșalul avea știință de existența unor alte versiuni despre evenimentele consemnate în memoriul său. Nu numai grija ca posteritatea să nu rămână needificată rezultă că l-a călăuzit, ci mai curînd teama ca această instanță să nu-și ia informațiile din alte surse. Cine puteau fi rivalii? Toți cei care în memoriile sau lucrările lor se abat de la modul în care Prezan vroia ca evenimentele să fie văzute. Dintre realii și potențialii adversari se detașa causticul și neînduplecatul Averescu, pentru că la data la care memoriul intra în posesia Serviciului istoric al M. St. M. el era singurul protagonist de marcă, rămas în viață, al întimplărilor povestite de Prezan. Trecuseră în neființă: regele Ferdinand (iulie 1927), I. I. C. Brătianu (noiembrie 1927), generalii C. Christescu (1923) și E. Grigorescu (1919), deci toți cei care mai puteau clătina cu mărturia lor directă eșafodajul construit de Prezan în memoriul său. Este adevărat că memoriul poartă pe ultima filă atestarea „Schineta, 27 septembrie 1927”, dar în realitate materialul este încredințat Serviciului istoric abia la 9 noiembrie 1929 cu următoarea rezoluție a generalului Samsonovici, șeful Marelui Stat Major în acea perioadă: „Șeful Serviciului istoric va păstra acest document foarte prețios, în arhiva Istoricului, casa de fier a șefului serviciului, pentru a servi la întocmirea istoricului campaniei 1916—1918 și 1919”²⁹. Înregistrarea memoriului în arhiva serviciului istoric se face la 8 ianuarie 1930. Acest răgaz de doi ani între data elaborării memoriului și data predării lui la Marele Stat Major ar putea fi explicat, în lipsa altor informații, prin nehotărîrea lui Prezan, dacă...

Există totuși un dată reprezentat de cei doi ani întîrziere cu care scrisoarea generalului Prezan datată „noiembrie 1929” — inclusă și ea în „dosarul albastru” — este predată de generalul Samsonovici Serviciului istoric. Rezoluția lui Samsonovici prin care scrisoarea este predată arhivei poartă data de 14 noiembrie 1931, deși doleanța lui Prezan era cit se poate de clar exprimată la sfîrșitul epistolei: „Mulțumindu-ți anticipat pentru primirea și *conservarea acestei scrisori, alături de însemnările mele* (subl. ns.), profit de ocazie...”³⁰, ceea ce exclude posibilitatea ca Samsonovici să fi crezut că rîndurile lui Prezan îi erau adresate numai lui. Ne oprim aici, abținîndu-ne să mai facem alte prezumții, care ar fi cel puțin hazarde, cu privire la felul în care Samsonovici a procedat cu însemnările mareșalului Prezan.

Înainte de a pătrunde în universul mult invocatelor fapte, să cităm o frază din scrisoarea amintită mai sus care confirmă pe deplin cele spuse de noi în legătură cu temerile lui Prezan față de mărturiile altora: „Cu toate că asemeni articole de ziare nu pot să constituie o bază la stabilirea adevărului istoric, totuși, în teama ca după moartea mea să nu se mai repete aceste încercări de falsificare și a pune astfel la îndoială cele arătate în însemnările mele depuse la M.St.M., voi căuta să arăt prin documente că, cele povestite în cele două articole sus menționate nu corespund adevărului”³¹.

Să pătrundem acum, însoțiți de Prezan, în culisele frontului român din 1916 și să ne oprim mai întîi la Periș, la Marele Cartier General, pentru a căpăta răspuns la întrebarea:

A FOST CIEPAȚIUNEA DE LA FLĂMÎNDA O IDEE ERONATĂ?

În maniera frustă asupra căreia ne-am lămurit, Prezan își începe relatarea povestînd cum a fost convocat la Marele Cartier General de la Periș pentru a-și oferi sugestiile după dezastrul înregistrat pe frontul dobrogean. „După căderea Turtucaei — menționează — am primit ordin de la Marele Cartier General, în numele regelui ca să-mi spun părerea: ce este de făcut în noua situație în care se găsește țara? Am răspuns imediat — în scris — în rezumat: ca să se întărească frontul dobrogean cu una sau cel mult două divizii și să se continue cu energie ofensivă în Transilvania, întărindu-se cît mai mult Armata de Nord ce comandam spre a contribui la degajarea din munți a frontului rusesc. Consider, în același timp schimbarea bazei noastre de operații din Muntenia în Moldova, spre a avea spatele asigurat și prin urmare, liniștea operațiilor viitoare. Am sugerat de asemenea ideea de a ne întruîna la M.C.G. în Consiliul de război, toți comandanții de armată spre a discuta contradictoriu noua situațiune; idee ce a fost admisă de rege.

A doua zi m-am dus la M.C.G., la Periș și de acolo la Palatul Regal din București, unde, fiind de față și președintele Consiliului de Miniștri, I. Brătianu, am expus și verbal părerile mele date în scris, arătînd marele avantaj ce ar rezulta din această ofensivă căci

s-ar ajunge, ca prim obiectiv, pe linia Mureșului și deci scurtându-se mult frontul s-ar putea constitui rezerve. În expunerea mea am insistat mult asupra ducerii bazei noastre de operații în Moldova. Terminând, am rugat pe rege să-mi permită a ne întoarce la comandamentul armatei mele, la Bacău, deoarece mă găseam în plină acțiune. Cum însă nu asistaseră la expunere și ceilalți comandanți de armată convocați, generalii Culcer și Averescu, regele mi-a ordonat să rămân până a doua zi. Deoarece însă părerile mele se cunoșteau în detaliu și pentru ca ceilalți doi generali să nu se influențeze de ele, cari poate să nu fi fost cele bune, am sugerat regelui ideea ca la întrunirea de a doua zi să-i asculte mai întâi pe dinșii, ceea ce a admis.

Scoborîndu-mă din biroul regelui — unde avusese loc Consiliul — împreună cu primul-ministru, în camera șefului Casei Militare Regale, Brătianu mi-a spus, în prezența generalului Ilescu — pe care l-am găsit acolo — că-i este imposibil să evacueze Capitala (era vorba de depozite, arhive etc.) avînd teama de panica ce s-ar produce. Am insistat încă o dată asupra necesității absolute a acestei operațiuni și apoi am plecat. Din nenorocire, neurmindu-se sfatul ce am dat, o mare parte din materiale ce posedam în Muntenia, a căzut în mina inamicului³².

A doua zi, sosind și ceilalți doi generali, ne-am întrunit la M.C.G., la Periș, unde a avut loc Consiliul de război în prezența regelui și la care au asistat: primul-ministru și generalii Culcer, Averescu și Ilescu, împreună cu mine.

Conform înțelegerii, regele s-a adresat mai tirziu generalului Culcer întrebîndu-l *ce crede că este de făcut în situația creată prin căderea Turtucaiei?* — Culcer, examinînd sectorul armatei I-a din Oltenia, ce comanda, a arătat dificultățile ce le întîmpina și a cerut să i se mai dea încă două divizii de care are absolut nevoie spre a ține frontul — Avea dreptate. A mai propus să se ia măsuri din vreme pentru întărirea liniei Oltului.

Întrebînd apoi, pe generalul Averescu, acesta răspunde textual: „*Batalioanele s-au încurcat, Sire și ar trebui reorganizată armata*”.

La auzul acestor cuvinte, văzînd că nu se răspunde la întrebarea făcută de rege, am zis: „Domnilor generali, M.S. regele ne-a adunat ca să ne dăm părerea ce facem, în general, în noua situație creată, iar nu pentru a arăta nevoile separate ale comandamentului ce exercităm”. — La care, generalul Averescu spune: „Apoi atunci să ne arate generalul Prezan, sire, ce crede că este de făcut”.

Admițîndu-se de rege propunerea lui Averescu, îmi ordonă — în loc de a cere mai întîi avizul celorlalți generali asupra opiniei, în general, cum convenisem — să expun părerea mea. Executîndu-mă și terminînd expunerea, regele face din brațe un larg gest de aprobare, iar generalul Culcer zice, adresîndu-mi-se: „Atunci D-ta ești de părere să se schimbe baza de operație din Muntenia, în Moldova”? La care am răspuns: „Desigur că da”.

Imediat în acel moment, generalul Averescu se exprimă cu cuvintele: „*Dacă mi s-ar da forțele necesare, aș ști ce trebuie de făcut*”. „Ce domnule general”? — întrebă Brătianu. La care primește răspunsul: „*Aș trece Dunărea și aș cădea în spatele lui Mackensen*”.

Auzînd aceste cuvinte, zic generalului Averescu: „Este imposibil să faci această operație, fără să degarnisești frontul principal, ceea ce este periculos”. Averescu răspunde: „Aceasta este părerea ta, dar nu este a mea”.

În acel moment intervine Brătianu cu cuvintele: „Ce zici Domnule general că trebuie de făcut?” și luîndu-l de talie, cu un gest amical, se depărtează cu dinsul în o altă parte a camerei unde se îndreptă și regele. Fiînd grăbit a mă întoarce la comandamentul meu și fără a mai spune nici un cuvînt, salut pe rege și plec. Rezultatul Consiliului se cunoaște: Flămînda cu consecințele ei nenorocite³³.

Consiliul de război din 2/12 septembrie a fost considerat un moment crucial al campaniei din 1916 a armatei române. Hotărîrile luate atunci sau cele anterioare confirmate cu acest prilej au imprimat operațiilor desfășurate pe frontul românesc în toamna lui '16 turnura cunoscută. În mod paradoxal, decizia comandamentului român de a lua inițiativa pe frontul de sud va conduce prin eșuarea manevrei de la Flămînda la pierderea inițiativei atît pe frontul de sud cît și de nord. Pentru a înțelege mai bine miza acestui consiliu de război trebuie să facem o succintă prezentare a modului în care desfășurarea ostilităților pe teatrul de operații sudic se repercutase asupra comandamentului român. Reacția acestuia din urmă la pierderea Turtucaiei și Silistrei — garante, în concepția Marelui Cartier General român, pentru siguranța defensivă în eventualitatea unui atac bulgar — nu a fost lipsită de ezitări și întîrzieri cu toate că din punct de vedere strict militar pierderea celor două „cetăți” nu schimba prea mult datele problemei. Impactul acestor înfringeri asupra moralului trupelor și populației civile, dar mai ales asupra capacității de răspuns a conducerii politice și militare a fost considerabil mai mare decît proporțiile pierderilor reale. Un prim efect a fost oprirea nejustificată a ofensivei generale din Transilvania, decizie care a permis concentrarea trupelor austro-germane care peste puțin timp au luat ofensiva. O ezitare pe care Ludendorff a calificat-o fără echivoc drept cheia succesului ulterior al armatei lui Falkenhayn. Majoritatea comentatorilor militari sînt de acord să eticheteze abandonarea planului de război inițial drept o greșeală cu grele implicații asupra desfășurării ulterioare a evenimentelor. Și aceasta cu atît mai mult cu

cît motivul acestui abandon îl constituia Turtucaia, „un cap de pod, fără pod” după expresia lui Averescu. Prezan, la rîndul său, era și el convins de faptul că pierderea Turtucaiei nu atrîna prea mult în balanța războiului. Este probabil unul din puținele, dacă nu singurul punct în care cei doi „mari” au căzut de acord. Divergențele vor proveni însă din modul în care fiecare a văzut ieșirea din impas. Să mai adăugăm că atît Prezan — așa cum rezultă din dosar — cît și Averescu au fost solicitați de comandamentul de căpetenie să-și spună părerea, să ofere soluții. Amîndoi au înaintat cite un memoriu regelui Ferdinand, capul oștirii, în care își argumentau pe larg punctele de vedere. Diferența esențială între memoriul lui Prezan și cel al lui Averescu o reprezenta direcția care trebuia dată viitoarei ofensive a armatei române. Mențiunile legate de reorganizarea armatei (Averescu) sau de mutarea bazei de operații (Prezan) erau secundare în raport cu, să-i spunem, dilema fundamentală. Dacă era o dilemă . . .

Dar să revenim la evenimentele de după Turtucaia. După oprirea ofensivei din Transilvania, Marele Cartier General rămân a dispus transferarea unor divizii de pe frontul de nord sau din rezerva generală pe frontul dobrogean. Cu toate acestea situația la sud se afla în continuă deteriorare și acesta în mare măsură și datorită comportării sub orice critică a corpului expediționar rus cînd de generalul Zaioneikowski. Comportare explicată prin slaba calitate a trupelor pe care Stavka catadicsise să le trimită în Dobrogea în virtutea obligațiilor asumate prin convenția din august 1916, dar și prin constantul refuz de colaborare al generalului rus. Nu e mai puțin adevărat că nici riposta inițiată de comandamentul român nu a avut forța și decizia necesare pentru a stăvilii ofensiva germano-bulgară. Ceea ce era mai grav, neînerederea în propriile trupe începe să pună stăpînire pe înaltul comandament român. Se știe că imediat după Turtucaia, a început caruselul schimbărilor de comandanți de armate, divizii etc. Însuși Averescu a fost numit la 25 august/7 septembrie în fruntea Armatei 3 care opera în Dobrogea, în locul generalului de divizie Aslan, care — pentru a folosi un termen consacrat — fusese limojat.

Ce face în aceste momente comandamentul român? Încearcă să stabilească de comun acord cu marii aliați — Franța și Rusia — o soluție care să împace aspirațiile și temerile României cu interesele celor de la Chantilly și Mozhilev. În paralel investighează resursele interne, adică un plan de operații și un comandament energie capabil să scoată armata română din acest pur et mort. Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Averescu întreaga națiune își îndrepta speranțele spre el, nedreptățitul. Și în acest fel sub impulsul lui Take Ionescu, generalul cere o audi-ență la rege în care își expune rezultatele analizei făcute asupra organizării Armatei 3 pe care o comanda. Întîlnirea Ferdinand—Averescu a avut loc la București la 27 august/9 septembrie. O zi mai tîrziu, Averescu găsește de cuviință să trimită Comandamentului de Căpetenie un nou memoriu care pune în discuție situația întregii armate române. Ceea ce propunea Averescu la exact două săptămîni de la intrarea României în război era, nici mai mult nici mai puțin, decît reorganizarea radicală a armatei și abandonarea totală a planului de operații inițial. Nefiind locul aici să discutăm justetea punctului de vedere exprimat de Averescu, ne mulțumim să adăugăm doar faptul că el ne lasă să înțelegem că ideea acestui nou memoriu îi aparține în exclusivitate.

Prezan, în schimb, raportează — în sensul regulamentar al cuvîntului — viitorului că și-a alecătuit memoriul referitor la întreaga armată din ordinul expres al regelui. Din mărturisirile lui Prezan rezultă că memoriul său a fost gata la 31 august/13 septembrie, iar la 1/14 septembrie l-a expus personal în fața regelui și a lui I. I. C. Brătianu. Ca și Averescu, Prezan a fost primit de rege la Palatul regal din București. Nici el nu rezistă tentației de a-și atribui inițiative istorice: deși Gh. Dabija — poate cel mai documentat exeget militar al războiului de întregire națională — și monografia oficială a războiului editată de Serviciul istoric al Mare-lui Stat Major îl indică pe Brătianu drept inițiatorul consiliului de război din 2/15 septembrie, Prezan susține că el ar fi sugerat regelui această modalitate de lucru. „Ideea ce a fost admisă” după cum spune Prezan. În aparență, cele expuse mai sus constituie un amănunt lipsit de importanță dar sînt, în fond, un prim semn al schimbării ce s-a produs de-a lungul vremii în atitudinea marșalului față de I. I. C. Brătianu.

A doua zi la Periș, unde se afla Marele Cartier General român și unde își stabilise reședința comandantul de căpetenie s-au întîlnit: regele, primul ministru, generalul Iliescu, generalii Averescu, Prezan și Culcer (comandantul Armatei 1). Lipsea comandantul Armatei 2, generalul Grigore Crăiniceanu. După lăelul în care s-au desfășurat „ostilitățile” îl putem trece la absenți și pe generalul Culcer²⁴, care a fost un fel de „mină moartă” în jocul care a urmat. Fără a insista, nu putem să nu remarcăm că este greu de înțeles cum un militar de talia lui Culcer s-a lîmîtat la prezentarea unor doleanțe legate în exclusivitate de armata ce o comanda. Ori nu a aflat despre rolul acelui consiliu decît în momentul sosirii la Periș — ceea ce este puțin probabil —, ori nu a vrut să se amestece în duelul care se profila între Averescu și Prezan. . . .

Cei doi combatanți se prezentau la Periș fiecare cu acoperirea unui memoriu detaliat. În plus, mai exista un memoriu, întocmit special pentru această ocazie de Secția 3 — Operații a M. C. G. Poziția exprimată de M. C. G. trăda într-un fel nehotărîrea existentă la nivelul înaltului comandament român. Dacă Prezan susținea necesitatea continuării ofensivei în Transilva-

nia, iar Averescu pe cea a ofensivei la sud, M.C.G. sugera o soluție de compromis, inutilizabilă, credem, în acele momente : „defensiva activă” a Armatei de Dobrogea și „atitudinea defensivă combinată cu o activă cercetare spre inamic” pe frontul Carpaților³⁵.

Acest mod de rezolvare — sau mai bine spus de aminare a rezolvării problemei — se baza pe o cu totul și cu totul ipotetică ofensivă Sarrail și o la fel de ipotetică întărire a efectivelor rusești din Dobrogea, care ar fi degajat armata română de presiunea exercitată de la sud și ar fi permis continuarea ofensivei în Transilvania. Era o soluție sugerată de Joffre³⁶ și încuviințată de Alekseev³⁷ pe care de fapt M.C.G. o aplicase deja până la 2/15 septembrie 1916. După cum se știe ofensiva lui Sarrail nu a clintit nici măcar o divizie inamică de pe frontul dunăreano-dobrogean, iar Stavka a refuzat sistematic să dea o reală putere corpului rus din Dobrogea.

Luindu-ne după cele relatate în istoricul oficial a războiului, consiliul a debutat prin citirea de către rege a telegramelor primite de la Joffre și Alekseev, comandanții de armată fiind apoi invitați să-și spună părerea despre posibilitățile de ieșire din impas.

Intrind în miezul disputei, este imperios necesar să relevăm că episodul consiliului de la Periş din 2/15 septembrie a constituit mobilul primei și singurei confruntări în public între Averescu și Prezan. Purtată în zjarele „Îndreptarea” (al lui Averescu) și „Neamul românesc” (al lui Iorga), polemica a fost declanșată într-un moment extrem de greu pentru România: perioada „păcii” de la București. Partiturile jucate de cei doi în răstimpul amintit erau foarte diferite: Averescu părăsise meseria armelor în favoarea carierei politice, iar Prezan trecut în rezervă se retrăsese la moșia sa de la Schineta. Averescu, novice în arena politică și av. d de a-și crea un capital politic a publicat în ziarul său „Îndreptarea” un articol: „Răspunderile”. Era o temă „gencroasă” pentru noul venit în viața politică, pentru că sub emblema ei puteau fi ostracizați toți foștii și, eventual, viitorii adversari politici. Țara, însingurată și umilită, aștepta o alinare pentru suferințele ei, iar Averescu îi oferea „țapii ispășitori”. De altfel, stindardul „Răspunderilor” nu fusese desfășurat numai de Averescu, ci și de alții și tindea să devină o temă la mare modă. Anii imediat următori războiului au fost plini de acuzații, interpelări și anchete parlamentare asupra celor considerați responsabili de suferințele României în anii 1916—1918. Din păcate aceste procese, purtate în presă, în parlament sau chiar în sălile tribunalului, nu au avut nici seriozitatea și nici profunzimea cerute de chestiunea analizată, fiind, în ultimă instanță, modalități de confruntare politică.

Evident, Averescu nu putea să-l piardă din vedere pe Prezan tocmai într-o asemenea întreprindere și, de aceea, a prezentat în „Îndreptarea”, versiunea sa cu privire la Consiliul din 2/15 septembrie 1916. Iată ce scria el la 25 mai 1918 : „În ziua de 2 septembrie (stil vechi — n.n.) am fost chemat la Mirele Cartier General, unde am găsit pe generalii Culcer și Prezan.

S-a ținut un fel de consiliu de război, la care a asistat și primul ministru.

Generalul Culcer a declarat că vede situațiunea atât de încrecată, încit nu poate formula nici o soluție care să ducă sigur la rezultat favorabil.

Din parte-mi am repetat verbal ceea ce pusesem în scris în memoriul meu, și anume că singurul lucru de făcut era de a se cări ofensiva spre nord, a reorganiza repede armata și a porni cu maximum posibil de forțe o acțiune ofensivă hotărâitoare spre sud.

Generalul Prezan, comandantul Armatei de Nord, a fost însă de o părere cu totul opusă. După ce a făcut o lungă teorie asupra alcătuirii unui plan de operațiuni, într-un fel de conferință, care ar fi putut să aibă efectul unui energie somnifer asupra unui auditoriu profan și să furnizeze un bogat material de critică ușoară și recreativă unui auditoriu competente a conchis că ofensiva spre Transilvania trebuie să continue și că ea trebuie împinsă cu energie, mai cu seamă în munții Moldovei, adică tocmai de pe latura Transilvaniei care este cea mai bine condiționată pentru o rezistență eficace adușmanului. Această idee, pe care o pot caracteriza de fatală, a prevalat. Ofensiva spre Transilvania nu a fost oprită. Mai târziu s-au adus chiar forțe rusești pe frontiera Moldovei spre Transilvania, pentru a se înțepeni în munți și a nu exercita nici cea mai mică înrurire favorabilă asupra tragediei din Oltenia și Muntenia”³⁸.

Fără de pasaje din *Notițe zilnice din război* dedicate aceluiași eveniment, rindurile din „Îndreptarea” sînt mai bogate și mult mai acide, îndeosebi în creionarea intervenției lui Prezan. Ele însă nu aduc nimic nou, poate cu excepția scurtei dar acuzatoarei referiri la generalul Culcer.

Articolul de răspuns al generalului Prezan a văzut lumina tiparului în „Neamul românesc”, ziarul lui Iorga, fiind apoi reluat și de „Mișcarea”, ziar liberal din Iași condus de G. Mărzescu. Prezan susține în debutul răspunsului său că scpul său fundamental este de a arăta „adevărul asupra celor ce s-au petrecut în consiliul de război ce a avut loc la Marele Cartier General în ziua de 2 septembrie 1916”³⁹ și nu de a răspunde la atacurile la persoană declanșate de Averescu. Evident, a fost doar o declarație de principii...

Răsposta lui Prezan a abordat în afara chestiunilor strict referitoare la desfășurarea consiliului și altele: argumentarea soluției pe care a susținut-o cu această ocazie, critica propunerilor lui Averescu de a se reorganiza armata și a se adopta un nou plan de operații

și, în fine, un aspru rechizitoriu la adresa concepției, execuției și consecințelor manevrei de la Flămînda. Cum în rîndurile de față nu ne propunem să analizăm argumentele pro și contra asupra Flămîndeii, ne vom rezuma la analiza descrierii pe care o schițează Prezan consiliului de război din 2/15 septembrie. Nu înainte de a adăuga o remarcă: stilistic, articolul este o surpriză în comparație cu memoriul scris nouă ani mai târziu în ceea ce privește tonul vivace, caustic și bogăția mijloacelor de exprimare. Să fie vorba de disponibilități pe care Prezan se ferește să le folosească atunci cînd se adresează Marelui Stat Major sau se simte mina unui „negru” din redacția „Neamului românesc”, eventual chiar a „Iudendorff-ului” său, locotenent-colonelul Ion Antonescu?

În articolul „Un răspuns”, Prezan ne oferă un scenariu al desfășurării consiliului de război din 2/15 septembrie aproape identic cu cel din memoriu. Există totuși unele diferențe pe care le vom puncta încercînd, acolo unde este posibil, să le și explicăm:

1) În articol, Prezan uită — voit sau nu — să mai amintească de întîlnirea pe care a avut-o la 14 septembrie cu regele și Brătianu, în care și-a expus verbal problemele esențiale din memoriul înaintat comandamentului de căpetenie. De altfel, în întreaga suită de articole din 1918 Prezan se ferește să arunce vreo lumină asupra comportamentului celor doi, înainte și în timpul consiliului.

2) Amendînd cele spuse de Averescu în legătură cu luarea de cuvînt a generalului Culcer, Prezan face o operă de reparație morală notînd: „Domnul general Culcer, vorbind cel dintîi, face în consiliu numai oarecare considerațiuni asupra frontului Armatei 1 și, în special, asupra numeroaselor treceri din munți, și conchide că este necesar să se dea acestei armate încă două divizii, fiindcă numai astfel va fi în măsură a rezista în bune condițiuni și acoperi Oltenia”⁴⁰. De fapt, Prezan nu îl susține de zădărnici pe Culcer ci numai pentru a aduce un argument în plus la teoria sa că mutarea forțelor pe frontul de sud este cel puțin primejdioasă. Pentru că — explică el într-o notă de subsol — cele două divizii solicitate de generalul Culcer erau tocmai cele (2 și 12 Infanterie) luate de Marele Cartier General pentru a fi trimise în Dobrogea⁴¹.

3) Prezan insistă mai mult în articol asupra faptului că în intervenția sa, Averescu nu a amintit nimic despre o ofensivă la sud de Dunăre. Dar să-i dăm cuvîntul lui Prezan: „După aceea dîndu-se cuvîntul d-lui general Averescu, d-sa, după citeva momente de gîndit arată că s-au incurcat batalioanele astfel că s-a micșorat capacitatea de luptă a armatei. Atît și nimic mai mult. Toți cei care au participat la Consiliu trăînd, adevărul se poate oricînd și ușor stabili”⁴². În septembrie 1927, cînd Prezan își redactează memoriul pentru Serviciul istoric al M. St. M., Ferdinand și Culcer erau deja morți, iar I.I.C. Brătianu își ducea ultimele zile! Singurii mandatarî ai adevărului rămîneau Prezan și Averescu. Oricum, în 1918 Prezan pretindea că: „Atît despre această concepție (ofensiva la sud cu maxim de forțe — n.n.) cit și despre memoriul ce ar fi întocmit dl. general Averescu pentru a o susține, am aflat pentru prima oară din ziarul „Îndreptarea” care a apărut la 25 mai 1918. Nu am văzut acest memoriu și nici nu am auzit ce conține” (subl. ns.)⁴³. În 1927, deși nu schimbă cu aproape nimic versiunea referitoare la cuvintele rostite de Averescu, Prezan renunță la vehemențe sa în negarea memoriului înaintat de Averescu regelui. Poate și pentru că atunci cînd pomenește de ordinul primit de la M.C.G., din înaltul ordin al regelui, de a spune ce este de făcut în situația creată de căderea Turcucaiei, el notează în subsolul paginii: „Acest ordin a fost adresat la toți comandanții de armate”⁴⁴. Trebuie să spunem însă că nici memoriul lui Averescu din 28 august/10 septembrie 1916, nici ordinul M.C.G. invocat de Prezan nu sînt menționate în istoricul oficial al războiului editat de Marele Stat Major⁴⁵.

4) Dar diferențele cele mai frapante apar atunci cînd se compară versiunile din 1918 și 1927 referitoare la finalul consiliului de război. În versiunea 1918, episodul intervenției lui I. I. C. Brătianu („Ce zici d-le general că ar fi de făcut?”) lipsește cu desăvîrșire și acest lucru se poate explica numai printr-o cenzură pe care generalul și-a impus-o în 1918 din motive ușor de deslușit.

În schimb, în 1927, Prezan consideră că autocenzura nu-și mai avea rostul. Implicarea maiorului de artilerie în rezervă I.I.C. Brătianu în luarea unor decizii militare de înalt nivel nu mai constituia un secret pentru nimeni. Chiar un istoric militar deosebit de serios ca generalul G. A. Dabija, referindu-se la preliminarile Flămîndeii, nu ezită să scrie în excelența sa carte despre armata română în războiul mondial: „După propunerea primului ministru Brătianu (subl. ns.), regele ordonă crearea unui grup de armate la sud, compus din Armata 3 și Armata de Dobrogea, pentru a asigura o unitate de acțiune mai strînsă între trupele de la sud de București și cele din Dobrogea”⁴⁶. Dar concluzia cea mai interesantă, cu o puternică tentă de paradox, ce se degajă din coroborarea celor două versiuni emise de Prezan asupra consiliului de război din 2/15 septembrie 1916 este că manevra de la Flămînda nu a fost hotărîtă cu acest prilej! Mai precis: ceea ce spune regele la finele consiliului nu lasă să se întrevadă o acțiune ofensivă peste Dunăre. Iată ce stă scris în *România în războiul mondial*: „La sfîrșit, regele arată în concluzie, că în situația creată după căderea Turcucaiei, Marele Cartier General împărtășește în general propunerile făcute și care coincid și cu prevederile aliaților noștri în ceea ce privește întărirea forțelor din Dobrogea și întrebuițarea acestor forțe”⁴⁷. Dabija, la rîndul său, spune același lucru: „La fine regele arată că în rezumat comandanții de armată, sunt de

aceeași părere cu Marele Cartier General asupra întăririi forțelor din Dobrogea și a întrebun-
țării armatelor de sud”⁴⁸. Reamintim că în memoriul prezentat de Marele Cartier General
— Secția operații pentru frontul de sud se precizează „defensiva activă”, ceea ce oricum am
interpreta este altceva decât manevra de la Flămînda.

În memoriul relatarea despre concluziile suveranului român lipsește, fiind înlocuită în
parte, de descrierea gesturilor de aprobare pe care regele le face la sfîrșitul intervenției lui Prezan.
Nici în articolul publicat în „Neamul românesc” și „Mișcarea”, Prezan nu spune ceva în plus
în această privință, dar câteva rinduri sînt în măsură să aducă încă un argument ideii pe care am
susținut-o mai sus : „După acest ultim schimb de idei (cu Averescu — n.n.) am plecat la postul
de comandă și nu am aflat de hotărîrea luată de a se trece Dunărea decît la 19 septembrie
(stil vechi — n.n.) cînd Marele Cartier General a anunțat oficial că trupele noastre care au trecut
Dunărea la Flămînda înainteză cu succes”⁴⁹. După cum se știe, operația de la Flămînda a fost
pregătită în cel mai strict secret, ceea ce justifică afirmația lui Prezan că nu a avut știre de ea
decît după ce trupele române se aflau pe malul sudic al Dunării.

Cît privește hotărîrea asupra unei operații peste Dunăre ea pare că a fost luată de un consi-
liu sui-generis alcătuit în formula Ferdinand — Ionel Brătianu — Averescu, după terminarea
faimosului consiliu din 2/15 septembrie. Averescu, în această privință, este foarte parcimonios
cu furnizarea informațiilor. Atît doar că în *Notițe* . . . el arată cît se poate de clar că proiectul
manevrei de la Flămînda l-a prezentat regelui la 4/17 septembrie 1916⁵⁰.

CÎTEVA CUVINTE DESPRE CAUZELE UNEI ÎNFRÎNGERI

După episodul Flămînda, Prezan atacă un alt subiect : bătălia Bucureștilor sau cum o
numește el „ofensiva de pe Neajlov”. Avînd în vedere rolul pe care l-a jucat în această bătălie,
ne așteptăm ca destăinuirile sale să fie mult mai consistente cu atît mai mult cu cît confruntarea
de pe Neajlov din noiembrie-decembrie 1916 a suscitat numeroase controverse atît în privința
concepției cît și a execuției ei. Într-adevăr bătălia Bucureștilor a fost calificată de C. Kirîțescu
drept cea mai mare bătălie de pe frontul românesc în anul 1916, și una din marile bătălii ale
anului trei de război în Europa, iar un comentator străin — Fritz Herus — o numea „cea din
urmă bătălie de întîlnire a războiului mondial”⁵¹. Pe de altă parte, Averescu și Dabija consideră
bătălia drept o eroare de comandament, iar modul ei de desfășurare în cîmp un dezastruos eșec.
De fapt situația de la Flămînda este complet răsturnată acum, Averescu fiind în poziția acuzato-
rului, iar Prezan în cea a acuzatului. Căutînd să adune argumente pentru înjghebarca unei
apărări în fața judecății istoriei, Prezan adoptă tactica lui Averescu în disputa cu privire la
Flămînda : acuzatul acuză ! Să vedem pe cine acuză Prezan :

„Pentru a avea mai multă siguranță în reușita operației— am rugat pe generalul Beliaiev
care reprezenta armata aliată la M.C.G. român — și care se găsea lângă Rege cînd am expus
planul meu — ca să ordone trupelor ruse ce se găseau pe malul stîng al Dunării, ca să ia parte
la acțiune atacînd aripa dreaptă a inamicului ce înainta de la Giurgiu. Cu multă bunăvoință,
generalul își ia angajamentul de a da ordin conform dorinței mele. Și, în adevăr, în momentul
începerii luptelor din jurul Bucureștiului, o parte din trupele ruse se găseau la cîțiva kilometri
„Est” de Călugăreni.

După prima zi de luptă, văzînd că rușii nu acționează, am ordonat în seara acelei zile
generalului Iancovescu, care comanda armata de Dunăre (aripa stîngă a frontului nostru), ca
să se ducă imediat la comandantul acelor trupe și să-l roage să intre în luptă fără întîrziere.

Care mi-a fost surprinderea dureroasă : Generalul Aliev, comandantul trupelor ruse, răs-
punde lui Iancovescu că, *nu poate ataca, neavînd ordin*. Primele simptome de trădare ! Este adevă-
rat că, atunci cînd bătălia de pe Neajlov era deja pierdută, rușii au tras cîteva lovituri de tun,
dar numai pentru ca să simuleze participarea lor.

Încă un indiciu de nesinceritate rusă l-am avut cu ocazia următoare : Pe cînd comandam
Armata de Nord, a sosit la cartierul meu, la Bacău, un general de geniu rus — al cărui nume îmi
scapă — trimis de „Stavka” (M. C. G. rusec) pentru ca să vadă ce fortificații am pe frontul
meu și dacă se lucrează ceva la întărirea Siretului pînă la Galați.

După ce am discutat împreună, i-am atras atenția că, pînă la linia Siretului mai sînt încă
multe linii de apărare — într-o eventuală retragere (atunci ne găscam în munți) și ar fi bine să se
ducă la M.C.G. al nostru. Răspunsul său a fost : „Nu mă pot duce : am ordin să viu numai la
D-ta” — Așa dar, de la început, pe ruși nu-i interesa Muntenia”⁵².

Fără îndoială, Prezan are dreptate cînd spune că rușii nu și-au respectat angajamentele
luate față de România și armata ei. Exemplul bătăliei de la București nu este singular în compa-
nia anului 1916, el fiind simptomatic pentru relațiile stabilite între cele două comandanamente.
Pentru a sălva situația creată de atacul concentric al grupurilor Krafft, Kuhne și Kosch, care
amenințau nu numai Bucureștii dar și integritatea Armatelor 1 și 2 române, Marele Cartier

General român și primul-ministru I.I.C. Brătianu au cerut cu insistență. Stavkăi să ordone trupelor ruse să intervină în sprijinul ostașilor români. Ajutorul rus trebuia să se facă prin 3 acțiuni distincte :

- deplasarea diviziilor ruse aflate în acoperire pe Dunăre pentru a veni în ajutorul diviziilor române care se apărau pe Argeș — aspect relevat de Prezan.
- o ofensivă în Moldova a Armatei 9 ruse în cooperare cu Armata de Nord română ;
- o ofensivă în Dobrogea a Armatei rusești de Dunăre, aceste ultime două operații aveau ca scop să nu permită adversarului să-și trimită noi forțe pe frontul Bucureștilor și, eventual, să-l determine să retragă unități din zona amintită.

De fapt nici una din aceste acțiuni ofensive nu a avut nici anvergura și nici vigoarea dorite de Marele Cartier General român, astfel că ele nu au influențat cu nimic desfășurarea bătăliei. Cu toate asigurările date de țară și de generalul Gurko⁵⁵ reprezentantului român la Stavka — generalul Constantin Coandă⁵⁴, promisiunile făcute de generalul Beliaiev⁵⁶ lui Prezan au rămas vorbe aruncate în vânt.

Într-o telegramă adresată generalului Coandă în zilele fierbinți ale bătăliei Bucureștilor, maiorul Rosetti din Secția operații a Marelui Cartier General român spunea : „În mod particular pot să vă informez că, dacă intențiunile înaltului Comandament rus par excelente, execuțiunea ordinelor sale intimpină totdeauna mari greutăți, de unde și atita întârziere”⁵⁰. Nu este exclus ca maiorul Rosetti să fi avut în vedere și diferendul lui Prezan cu Aliev atunci când însușește că reaua voință a comandanților și slăbiciunea trupelor torpilează hotărârile Stavkăi. Deși și aceasta a fost o problemă reală — comandantul trupelor rusești din Dobrogea în prima parte a campaniei, generalul Zaiionikovski, fiind poate cel mai sugestiv exemplu — totuși afirmațiile maiorului Rosetti conțin o prejudecată pe care nu o poate ocoli nici Prezan în memoriul său. Așa cum prezintă mareșalul evenimentele, generalul Beliaiev pare că a fost unul din susținătorii proiectului bătăliei de pe Argeș și Neajlov. În realitate el s-a opus angajării acestei bătălii care presupunea un substanțial ajutor rusesc, propunând în schimb retragerea „pas cu pas” spre aliniamentele fortificate de pe Siret. În fond, el nu făcea decît să-și execute misiunea cu care venise în România : să contracareze influența Misiunii militare franceze și a generalului Berthelot asupra comandamentului român pe de o parte și pe de altă parte să determine diminuarea pretențiilor românești față de ajutorul rusesc. Dar despre aceste aspecte, Prezan nu suflă nici o vorbă. Ne așteptam să găsim consemnate măcar câteva din consiliile de război și întîlnirile cu comandanții diviziilor române care au avut loc înaintea și în timpul bătăliei, inclusiv cele la care a participat și Beliaiev. Prezan se rezumă însă la a acredita ideea falsă că generalul Aliev, comandantul Corpului 4 Armată European, ar fi fost unul din marii vinovați pentru eșecul bătăliei. Idee falsă pentru că lipsa de dorință a trupelor rusești de a se angaja în bătălie nu a fost dictată numai de voința lui Aliev, ci de modul general de a privi situația armatei române înrădăcinat la înaltul comandament țarist. Oare nu cei doi șefi ai Stavkăi din 1916 au fost autorii „vestitelor lozinci „România se apără pe Siret” (Aleksseev) și „nici un om, nici un tun pentru români” (Gurko) ? Oare nu a fost nevoie ca generalul Coandă să facă insistent apel la țarul Nicolae al II-lea pentru a obține din partea Stavkăi aprobarea ca trupele lui Aliev să fie îndreptate către zona bătăliei ? În momentul în care Aliev știa că pentru a pronunța atacul pe frontul Budești-Comana trebuia să aibă ordinul expres al comandantului Armatei ruse de Dunăre (generalul Zaharov), iar acesta la rîndul lui să fi primit încuviințarea Stavkăi, era normal să nu se grăbească. Nu este primul caz în istorie în care o armată puternică, în timp ce aliatul ei mai mic este strivit, așteaptă cu arma la picior să vadă deznodămîntul. Comportarea comandamentului rus și a aliaților, în general, în relațiile de colaborare cu armata română în 1916 nu a făcut decît să confirme încă o dată avatarurile unei coaliții între o țară mică și țări mari.

Revenind la Prezan și memoriul său, considerăm că episodul referitor la bătălia Bucureștilor avea în concepția sa mai puțin rolul de a disculpa comandamentul român de acuzațiile ce i-au fost aduse. Nu era decît un preambul, în mod fatal limitat de vederile sale politice, la paginile în care se va referi la bătălia de la Mărășești și la „defecțiunea rusă”.

ÎN ATMOSFERA BĂTĂLIEI DE LA MĂRĂȘEȘTI

Partea cea mai interesantă a memoriului lăsat de Prezan este, fără discuție, aceea care se referă la pregătirea și desfășurarea marilor bătălii ce-au avut loc la porțile Moldovei în vara anului 1917. Patru sînt problemele de fond pe care le ridică ilustrul comandant român : 1) Locul stabilit de către M.C.G. român și I.C.G. rus pentru declanșarea loviturii principale ; 2) Criza de comandament care a intervenit în tocul bătăliei de la Mărășești ; 3) Chestiunea constituirii de rezerve pe frontul de la Mărășești, unde opera Armata 2, comandată de Averescu ; 4) Atitudinea față de ostașii ruși care, adunînd la ideile revoluției, au început să părăsească în masă frontul.

Îată tezele pe care le formulază Prezan cu privire la aceste aspecte ce au preocupat și mai preocupă încă istoriografia și în legătură cu care el crede că deține suficiente probe pentru a se pronunța decisiv.

1) Cu privire la alegerea locului de declanșare, în vara anului 1917, a unei ofensive româno-ruse menită să respingă trupele puterilor centrale și să determine recuperarea, fie și parțială, a terenului pierdut în campania nefericită din toamna anului 1916, s-au dus discuții aprinse în tot cursul primăverii. S-au conturat două opinii distincte și oarecum divergente, fiecare având gradul său de îndreptățire. Prezan, care comandase Armata 1 plasată cu o aripă pe Siret, cu ocazia pe micile înălțimi care aveau ca pivot localitatea Mărășești, a optat pentru o ofensivă viguroasă în fișia ce se repartivase aceasteia conținând pe mai mulți factori, înainte de toate, pe existența unui cap de pod pe malul drept al Siretului. M.C.G. rus (Stavka) sprijinea ferm această idee considerând că ea ar fi fost susceptibilă să aducă multiple avantaje. Dar să vedem cum transpune această condiție din memorialul pe care-l cuprinde „Dosarul albastru”. „În primăvara anului 1917 — scrie Prezan — cînd aproape se terminase reorganizarea armatei noastre, comandamentul rus din Moldova — atunci generalul Zaharov⁵⁷ — primește ordin de la Stavka să pregătească o ofensivă în stil mare pe frontul român, care să coincidă cu ofensiva proiectată pe frontul oriental”⁵⁸.

Înainte de a urmări continuarea relațiilor eminentului comandant, o precizare se impune. În Rusia, care se afla de trei ani în război, criza internă ce mocnea de multă vreme luase o primă formă explozivă. Aduse la disperare de avalanșa de lipsuri ce se abătuse asupra lor, de zvonurile despre dezmăturile de la curte, unde influența nefastă a impostorului Rasputin se lățise ca o cângienă, masele răsturnaseră autocratismul, ultimul lor țar — Nicolae al II-lea — fiind dus după detronare, în Siberia unde avea, de altfel, să-și găsească sfîrșitul. Se constituie un guvern provizoriu sub conducerea lui Kerenski și, în imensul imperiu de odinioară, începuse pentru prima oară să adie un vînt de libertate cam neobișnuit pentru o țară în care guvernarea se făcuse întotdeauna cu enutul și cu spinzurătorile. Toată lumea era sătulă de război și aștepta cu înfrigurare să se ia inițiativa tratativilor de pace pentru a se pune capăt unui măcel pe cit de inutil pe atît de îngrozitor.

Contrar spiritului public însă, guvernul provizoriu, care conta pe revenirea maselor din apatie și pe revigorarea sentimentelor lor patriotice, a promis Antantei că va continua lupta pînă la victoria finală. Era un angajament hazardat care s-a întors ca un bumerang înapoi în sa grăbindu-i dispariția pentru totdeauna de pe scena istoriei.

Cunoscînd astăzi în detaliu aceste realități, ne dăm seama că toate proiectele pe care M.C.G. rus le întocmea în vara anului 1917, la ordinele unui guvern care nu se bucura de nici un fel de autoritate, și în total dezacord cu starea de spirit a trupelor erau simple castele clădite pe nisip, un act de megalomanie militaristă care peste foarte puțin timp avea să fie drastic sancționat de către popor. Ca un precludiu rău prevestitor, la Petrograd au început, în iulie 1917, ample manifestații de masă sub semnul lozincilor lansate de bolșevici „Pace fără aneami”, „Autodeterminare pentru toate popoarele” (celebra Samopravlenie care a făcut înconjurul lumii) „Pămînt țăranilor” — lozinci pe care un poet de geniu — Maiakovski — le-a sintetizat într-o singură propoziție: „Pace popoarelor, pămînt țăranilor”.

Martor ocular la deonstraii, Octavian Goga avea să-și aducă aminte că-l întrebasese pe un distins profesor ce-i slujea drept ghid și care, judecînd după cocarda roșie ce și-o arborase la butonieră, simpatiza sincer cu mulțimile și cu crezurile pe care acestea le exprimau: „Ce vor acești oameni? Ce se întimplă cu ei?” „?” „Ei caută adevărul”, a venit prompt răspunsul. Era un adevăr de care Stavka refuza cu încăpăținare să ia act și asta avea s-o coste.

Decamdată, ea planifica „în stil mare”. Ultimele planuri pe care avea să le întocmească înainte de a se descompune definitiv și irevocabil.

Prezan n-avea fler politic. El expune conștiincios ceea ce a văzut și auzit lăsîndu-ne nouă latitudinea de a aprecia și trage concluziile. „Cîteva zile după primirea ordinului — notează el — Zaharov a fost înlocuit cu generalul Șerbacev⁵⁹ și, cum peste cîteva zile urma să plec cu primul ministru la Petrograd și apoi la Moghilev, unde se găsea M.C.G. rusec, spre a aranja chestiunile materiale și a coordona, în același timp, ofensivele proiectate am întocmit la M.C.G. al nostru planul ce urma să fie executat pe frontul român și anume: atacul principal dat de Armata întâia, la Nămoloaș, iar Armata a doua atacul secundar. În ajunul plecării în Rusia am fost chemat la Palat de rege unde am găsit și pe generalul Averescu. S-a ținut un scurt consiliu, relativ la planul ofensivei noastre în care generalul a fost de părere ca atacul principal să se producă pe frontul Armatei a doua ce comanda, părere cu care nu am fost de acord. Regele nu s-a pronunțat în nici un fel. A doua zi, am plecat la Petrograd unde, după ce am aranjat cîteva chestiuni materiale, ne-am coborît la Moghilev, la M.C.G. rus. După sosire a avut loc imediat o conferință la care au asistat, pe lîngă generalul Alekseev și cîteva ofițeri ruși: I. Brătianu, generalul Coandă, colonelul Antonescu (mareșalul de mai tîrziu de care Prezan nu se despărțea niciodată. Prezan greșește: la data respectivă I. Antonescu era locotenent-colonel—n.n.) și cu mine. Primul a luat cuvîntul Alekseev care a emis părerea ca ofensiva pe frontul român* să se producă în lungul Dunării ceea ce corespundea, în linia mării, cu planul român. După dînsul am

vorbit eu, în același sens cu adăugirea ca atacul principal să se producă la Nămoloașă, unde posedam deja un cap de pod, ocupat de noi, pe dreapta Siretului. Propunerea a fost primită fără ezitare de Alekseev. Generalul Șcerbacev — care venise asemenea acolo — fiind întrebat, nu a putut să se pronunțe deoarece fiind numit de câteva zile la comandament, nu cunoștea încă situația frontului român. Mai târziu însă, punindu-se la curent, a adoptat în total planul nostru.

Întorcându-mă în țară, am raportat regelui rezultatul conferinței de la Stavka și apoi am luat de îndată măsurile pregătitoare ofensivei.

Cînd transportasem deja la Nămoloașă artileria grea și aproape toate trupele, sint anunțat, în dimineața unei zile de la finele lunii iunie, că regele va ține un consiliu de război chiar în localul Marelui Cartier General și la care vor asista și generalii Șcerbacev și Averescu. Au mai asistat la acest consiliu, prezidat de rege, în afară de generalii arătați: generalii Golovin, șeful de stat major al lui Șcerbacev și Christescu, sub-șef de stat major la M.C.G. al nostru.

Luînd primul cuvîntul, am expus situația și susținut planul ofensivei proiectate. După mine a vorbit Averescu, susținînd ca atacul principal să se reducă la Armata a doua trecîndu-se munții, împingînd pînă la Tg. Secuiesc și apoi să se reintre în țară prin valea Buzăului, pentru a cădea în spatele inamicului. Această părere fiind combătută de toți generalii prezenți, a rămas hotărît ca ofensiva să se producă conform planului stabilit de M.C.G., adică cu atacul principal la Nămoloașă.

Cum aveam siguranța reușitei ofensivei — și desigur așa s-ar fi întimplat dacă trupele ruse ar fi participat la ea, deoarece pînă atunci nu fusese contaminată — și în dorința de a întări cît mai mult dinastia — de care eram și sint absolut convins că țara are nevoie — am propus regelui și lui I. Brătianu ca atacul principal să fie condus de moștenitorul tronului; propunerea a fost admisă, fără ezitare, de ambii. Aprobarea obținută, am detașat din vreme la acel comandament pe subșeful de stat major al M.C.G., generalul Christescu — ofițer cu prea frumoase cunoștințe militare — pentru a face toate pregătirile necesare operațiunii și apoi a secunda pe principele Carol în executarea însărcinării sale. Cu puțin înainte de începerea acțiunii, am inspectat frontul principal și apoi m-am întors la M.C.G., unde era și comandamentul rus, pentru ca de acolo să conduc întreaga operațiune — iar regele a plecat la Tecuci spre a asista la producerea atacului principal, ce fusese hotărît pentru ziua de 13 iulie s.v. Atacul secundar al Armatei a doua începuse deja — cu deplină reușită — câteva zile mai înainte și atrăsese acolo o bună parte din rezervele inamicului.

Urmarea se cunoaște: Telegrama de la Stavka a generalului Șcerbacev, pentru oprirea ofensivei — deoarece trupele ruse ale întregului front oriental făcuse defecțiunea — telegrama primită în același timp direct și de trupele ruse de pe frontul român, deci imposibilitatea continuării ofensivei noastre”⁶⁰.

Trecînd peste sentimentele monarhiste ale autorului, sentimente cărora însuși prințul Carol avea să le dea cea mai brutală lovitură căci, desemnat să conducă — evident cu titlu nominal — proiectata ofensivă s-a comportat ca un laș refuzînd să apară măcar în mijlocul trupelor — avea, deci, dreptate Averescu atunci cînd se indigna că acestui farsor i se decerna în numele armatei Ordinul Mihai Viteazul — ceea ce reținem este că rămăsese stabilit ca atacul principal să se dea la Nămoloașă, iar cel secundar în munți. Ca o curiozitate, trebuie notat că în aceeași vreme inamicul pusese și el la cale o ofensivă „în stil mare”. Paralela poate fi dusă mai departe. Punctele alese pentru ruptură erau, unul în cîmpie, în zona Siretului, iar celălalt în munți. Ludendorff⁶¹ numește această confruntare — una dintre cele mai mari care a avut loc pe frontul oriental — bătălia de la Sușița. În istoriografia noastră figurează două bătălii — cea de la Mărășești și cea de la Oituz — care s-au desfășurat aproape simultan și care au făcut din plin dovada maturității și eroismului armatei române. Un singur cuvînt înainte de a lămuri definitiv acest punct important cuprins în memorialul marelui mareșalului Prezan. Averescu recunoaște cu jumătate de gură că a prevalat soluția propusă de ireductibilul său rival. Dar pune o asemenea patimă în criticarea ei încît putem ușor deduce de ce, ascultînd cele două puncte de vedere diametral opuse, șeful statului a evitat cu grijă și cu dibăcie să se pronunțe pentru vreunul dintre ele preferînd să tacă și să aștepte.

Evenimentele s-au desfășurat cum știm din documente și din dările de seamă pe marginea lor, încît orice altă considerație ar părea inutilă. Și totuși, o scurtă analiză a argumentelor celor doi protagoniști nu ni se pare cu totul de prisos. Propunînd ca puncte de ruptură Nămoloașă, Prezan conta pe o înaintare, ca să spunem așa cu umorii întorși, ceva cu totul neașteptat pentru generalii germani, adepți de regulă, ai dublei învăluri care avea ca model anticul Canaa. Partea pozitivă a soluției propuse de Prezan și care convenea și rușilor, decurgea din chiar caracterul ei insolit. În același timp nu erau de neluat în seamă nici observațiile formulate, ca de obicei într-o manieră caustică, de Averescu. După el, principalul neajuns al unor asemenea ofensive îl prezenta dificultatea de a acoperi în chip corespunzător flancurile. La discuțiile care s-au purtat în cadrul conferințelor de comandament, Prezan i-a ripostat că va folosi, pentru a-și proteja flancurile, cavaleria. (Pe atunci tancurile nu-și făcuseră încă apariția pe frontul românesc.) Ave-

rescu a fost de părere că a miza pe o asemenea armă, însemna a susține o enormitate. Și disputa a rămas în acest stadiu. După cum se știe evoluția evenimentelor nu a îngăduit să se poată trage vre o concluzie în legătură cu justetea celor susținute de protagoniști.

Ion Pavelescu, Adrian Pandea, Eftimie Ardeleanu

N O T E

²⁶ Arh. M. Ap. N., fond 948/52, dosar 212, f. 2.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Al. Averescu, *op. cit.*, p. 297.

²⁹ Arh. M. Ap. N., fond 948/52, dosar 212, f. 1.

³⁰ *Ibidem*, f. 31.

³¹ *Ibidem*, f. 28.

³² Evacuarea Munteniei și Olteniei s-a aflat constant în atenția Marelui Cartier General român, începând din septembrie 1916. Se urmărea în special evacuarea depozitelor armatei, a părților sedentare ale unităților de pe front, a contingentelor 1917—1920. Dificultăți de tot felul au împiedicat însă o reușită deplină a acestei acțiuni. I.I.C. Brătianu s-a opus constant în special evacuării Bucureștilor, motivându-și hotărârea pe imposibilitatea mutării în Moldova a industriei de război concentrate în Capitală și pe impactul pe care l-ar fi avut acest transfer asupra populației. De altfel la 19 octombrie/1 noiembrie 1916 el îi comunica generalului Coandă aflat la Moghilev: „Constat că evacuarea Bucureștilor e aproape imposibilă...” (*România în războiul mondial*, vol. III, partea I, București, 1940, p. 104).

³³ Arh. M. Ap. N., fond 948/52, dosar 212, f. 3—6.

³⁴ Culcer Ioan (1853—1928) era în 1916 general de divizie. A comandat Armata 1 de la începutul războiului până la 11 24 octombrie 1916 când a fost înlocuit datorită faptului că propusese replierea trupelor sale pe aliniamentul Oltului și, implicit, abandonarea Olteniei.

³⁵ *România în războiul mondial*, vol. II, București, 1936, p. 18.

³⁶ Joffre, Joseph-Jacques-Cesaire (1852—1931), mareșal francez. În anii 1914—1916 s-a aflat în fruntea Marelui Cartier General francez, din decembrie 1915 fiind și comandant șef al armatelor franceze. După singeroasa bătălie de pe Somme (iunie—noiembrie 1916) a fost înlocuit de generalul Nivelle.

³⁷ Alekseev, Mihail Vasilievici (1857—1918), general rus. La începutul primului război mondial a comandat „Grupul de armate de sud-vest” și apoi, pe cel de „nord-vest”. Din 1915 a preluat șefia Marelui Cartier General Imperial (Slavka). A fost înlocuit în noiembrie 1916 de generalul Gurko din cauza divergențelor cu țarul Nicolae al II-lea, revenind în fruntea armatei ruse în timpul guvernului Kerenski.

³⁸ „Mișcarea” nr. 131 din 8 iunie 1918.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ „Mișcarea” nr. 132 din 9 iunie 1918.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ „Mișcarea” nr. 134 din 11 iunie 1918.

⁴⁴ Arh. M. Ap. N., fond 948 52, dosar 212, f. 2.

⁴⁵ Despre memoriul lui Averescu din 28 august 10 septembrie 1916 se precizează că: „Acest memoriu nu a fost găsit în arhiva Serviciului Istoric”. *România în războiul mondial*, vol. II, București, 1936, p. 14.

⁴⁶ G.A. Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916—1918)*, vol. I, Edit. I. G. Herz, București (f. a.), 1936, p. 359.

⁴⁷ *România în războiul mondial*, vol. II, București, 1936, p. 7.

⁴⁸ G. A. Dabija, *op. cit.*, p. 359.

⁴⁹ „Mișcarea” nr. 134 din 11 iunie 1918.

⁵⁰ Al. Averescu, *op. cit.*, p. 36.

⁵¹ Arh. M. Ap. N., fond 948/52, dosar 542, f.1.

⁵² Arh. M. Ap. N., fond 948/52, dosar, 212, f. 6—7.

⁵³ Gurko Vasili (1864—1937), general rus. A preluat din noiembrie 1916 șefia Marelui Cartier General Imperial rus, înlocuindu-l pe generalul M. V. Alekseev.

⁵⁴ Coandă Constantin (1857—1932), general de corp de armată (din 1917). În anii 1916—1917 a fost reprezentantul armatei române la Marele Cartier General rus (aflat în această vreme la Moghilev). Președinte al Consiliului de Miniștri în octombrie-noiembrie 1918.

⁵⁵ Beliaiev, Mihail Alekseevici (1863—1918) general rus. A sosit în România în octombrie 1916 în calitate de reprezentant al armatei rusești pe lângă Marele Cartier General român. Înainte de această misiune, fusese șef al statului major din Ministerul de Război.

⁵⁶ *România în războiul mondial*, vol. IV, București, 1946, p. 239.

⁵⁷ Zaharov, Vladimir Victorovici, general de cavalerie rus a comandat în 1916 trupele ruse din Dobrogea, succedându-i generalului Zaiioncikovski. Din decembrie 1917 a primit comanda trupelor ruse din Moldova, fiind locțiitorul „augustului comandant (regele Ferdinand) al frontului româno-rus”.

⁵⁸ Arh. M. Ap. N., fond 948/52, dosar 212, f. 11.

⁵⁹ Șcerbacev, Dmitri Grigorievici, (1857—1932) general de infanterie rus. A preluat în primăvara lui 1917 funcțiile generalului Zaharov.

* Bineînțeles, cu trupe române și ruse. (Nota lui Prezan)

⁶⁰ Arh. M. Ap. N., *doc. cit.*, f. 11.

⁶¹ Ludendorff, Erich (1865—1937), general german. Comandant de brigadă de infanterie la începutul războiului, Ludendorff l-a însoțit apoi în calitate de șef de stat major pe mareșalul Hindenburg la Armatele 2 și 8 germane și la „Frontul de est”. În 1916—1918 a fost adjunct al șefului Marelui Cartier General (mareșalul Hindenburg).

O ABORDARE SOCIOLOGICĂ A PROBLEMELOR CIVILIZAȚIEI MODERNE ROMÂNEȘTI

Interpretările sociologice ale fenomenului modern românesc au stîrnit întotdeauna debateri pasionate, intense și controversate. Ele sînt caracteristice mișcării de idei din țara noastră căreia îi alcătuiesc, în bună măsură, conținutul și-i imprimă individualitatea specifică. Este de ajuns să ne gândim, în ordine cronologică, la publicistica lui Eminescu și la scrierile altor autori din constelația junimistă, la preocupările lui Constantin Stere, ilustrate mai ales de studiul *Social-democratism sau poporanism?* (publicat în șase numere din „Viața Românească” — 1907—1908), la *Neotobăgia* (1910) lui C. Dobrogeanu-Gherea, iar apoi, după primul război mondial, la analizele lui Virgil Madgearu, *Agrarianism, Capitalism, Imperialism* (culegere apărută în 1936, dar care conține și studii de la începutul anilor '20) și ale lui Lotar Rădăceanu (în special *Oligarhia română*, publicată în 1924 în „Arhiva pentru știința și reforma socială”), la articolele și lucrările lui Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* (1925) și *Neoliberalismul* (1927), la scrierea lui Șerban Voinea, *Marxism oligarhic* (1926), în sfîșit, pentru a nu mai cita decît o operă mai importantă, la lucrarea lui Mihail Mașculescu, *Rostul și destinele burgheziei românești* (1942).

Sînt, apoi, o serie de studii de factură cultural-teoretică mai generală, dar cu evidentă deschidere sociologică spre fenomenul modern românesc, ca de pildă *Influența franceză asupra spiritului public în România* (1898) de Pompiliu Eliade, *Cultura română și politicianismul* (1904) de C. Rădulescu-Motru, sau *Spiritul critic în cultura românească* (1909) de Garabet Ibrăileanu.

Pe un plan mai general se poate afirma că substanța marilor curente de idei din țara noastră: junimismul, sămănătorismul și poporanismul — pînă la primul război mondial — apoi tot mai numeroasele tendințe și curente ideologice dintre cele două războaie — constă în abordarea fenomenului românesc modern, în special a aspectelor sale social-politice, dar și al celor cu caracter cultural și ideologic.

Diferă, evident, dozajul și accentele preocupărilor, diferă natura obiectivelor urmărite nemijlocit, dar în toate putem distinge sensuri și finalități politice. Mai puține și mediate în curente cultural-ideologice ca junimismul, sămănătorismul sau poporanismul, sau avînd nemijlocit funcția unei ideologii de partid, în cazul socialismului sau țărănismului. Oricum, acuitatea dezbaterilor, tensiunea polemică și caracterul viu, angajat, al confruntărilor decurg mai ales din implicațiile politice ale concepțiilor și tezelor puse în circulație de diversele curente de idei. Importanța în sine a problemelor dezbătute a sporit interesul și rezonanța preocupărilor de acest gen în opinia publică, studiile de doctrină sociologică mai însemnate devenind opere vii, evocate și invocate mereu, contestate sau elogiate, după unghiul de referință al recenzenților sau analiștilor.

Într-un cuvînt, procesul de constituire a României moderne este însoțit de procesul de înțelegere și explicare a problemelor ei, a căilor ei evolutive, a îndrumărilor ei de viitor. Ne întîmpină în aceste demersuri năzuința spre o viziune globală a datelor și realității românești, sondajul mai adînc sau mai superficial al contradicțiilor regimului social și politic și, mai ales, încercarea de a desprinde specificul vieții noastre sociale. A existat o adevărată sete de autocunoaștere, de a ști ce reprezentăm și ce rosturi ni se impun, de a înțelege cadrul de referință al raporturilor noastre cu lumea modernă și civilizația clădită pe această temelie.

Pare surprinzător, dar istoriografia aproape nu a participat la aceste dezbateri. Simplă nepăsare față de studii în care abundă stîngăciile pe terenul faptelor istorice concrete, mefiență față de gustul pentru generalizările mult prea ample, în discordanță cu suma datelor și a faptelor examinate, sau repudiere a însuși tipului dat de cercetare și analiză de către o istoriografie interesată prea mult de evenimential, de descrierea și expunerea faptelor concrete, cu precădere a celor de ordin politic, de tratarea empirică a problemelor dezvoltării? Din toate cite ceva, desigur, dar în plus trebuie ținut seama de sarcinile specifice prezentate ale istoriografiei în această vreme, dictate de imperatiivele de ordin național ale poporului nostru.

Oricum ar fi, trebuie să constatăm faptul că atare: studiile de factură sociologică asupra fenomenului român modern nu s-au interpenetrat cu cele istorice. Ele au mers pe făgașe paralele și distincte, fără să se angajeze într-un dialog efectiv și să se realizeze un circuit de informații și interpretări reciproc avantajos. Viziunile sociologice au beneficiat de rezultatele cercetărilor

istorice, dar nu s-au sfîit să formuleze concluzii pe lângă fapte, sau unori să le ignore, atunci cînd ele nu susțineau elaborările teoretice generale. Știința istorică, la rîndul ei, s-a arătat mai mult decît prudentă față de metoda și spiritul investigației de tip sociologic, față de problemele ridicate de acestea și de deschiderile pe care le ofereau analizei vicîii sociale.

Tradiția cercetărilor de factură sociologică asupra civilizației moderne române e reluată acum de Ilie Bădescu în lucrarea *Sincronism european și cultură critică românească. Contribuții de sociologie istorică privind cultura modernă românească*, Editura științifică și enciclopedică, 1984.

Și de data aceasta tradiția nu s-a desmințit. Lucrarea a stîrnit reacții prompte și a provocat unele controverse; ni s-au părut, din păcate, cunva exterioare fondului problemelor dezbătute în lucrare, polemic ardentă, dar cu accentul pe sclipirea expresiei bine țintite, decît pe valoarea argumentelor și pe tăria convingerilor. O dezbateră lămuritoare încă nu s-a produs; de altfel nici nu sînt posibile cristalizări definitive într-o problemă care presupune, prin chiar natura ei, alternative interpretative. Valoarea fiecărei alternative este, desigur, relativă. Aceasta nu înseamnă, că orice enunț teoretic este de acceptat, aflîndu-se pe un teren de relativitate absolută. Cercetările, în desfășurarea lor evolutivă și în parțialitatea adevărurilor pe care le conțin, n-ar mai avea rost dacă nu s-ar ajunge la un anumit consens, măcar asupra unor aspecte fundamentale și, fiind vorba de istorie, nu s-ar îmbogăți cu fapte și date noi a căror exactitate este evidentă.

Sincronism european și cultură critică românească este o carte care nu poate lăsa indiferent pe specialist și pe cititor îndobște; autorul are curajul problemelor mari, al conceptualizărilor sesizante. Cartea vădește complexitate intelectuală, năzuința de a fundamenta ideile avansate și mai ales de a le susține cu ardore. Există în această privință o siguranță și un simț al certitudinii asupra ideilor enunțate, demne de elogiu, dacă n-ar contrasta cu inadecvarea multora la datele concrete ale realității.

Ilie Bădescu dezbate în cartea sa cîteva grupuri de teme. Toate se polarizează în jurul sensului epocii moderne românești, urmăresc să-i reconstituie imaginea. În raport cu această temă (obiectiv central) stă seria dezbaterilor de idei provocate de chestiunea amintită, modalitatea în care a fost receptată în cultura română imaginea epocii moderne, specificul și problemele sale. În această ordine de idei autorul socotește că analiza cea mai adîncă și pertinentă a datelor realității epocii moderne o aflăm în publicistica lui Eminescu.

Dincolo de acestea și ca un fundal teoretic menit să îmbogățească cunoașterea ambelor teme mari, există o serie de considerații ale autorului în jurul unor concepții sociologice noi, (sau cu funcție de reperi clasice) care întăresc semnificațiile unor puncte de vedere românești, le dezvăluie sensuri sau priorități demne de interes, îndeamnă la conectarea lor la fluxuri și ansambluri teoretice mai vaste.

Pe linia preocupărilor sociologice mai vechi, dar în contact cu dezbaterile actuale pe plan mondial și avînd în analizele lui Eminescu modelul pe care-l consideră adecvat, Ilie Bădescu repune, așadar, în discuție problema specificului evoluției istorice românești în epoca modernă, într-un sens larg-incluzînd și perioada regimului fanariot — și într-altul mai restrîns — delimitat de Regimul Regulamentar și perioada imediat următoare războiului de independență (circa 1830—1880, cu accentul pe deceniile 6—8 ale secolului trecut). Autorul vrea să dezvăluie acest specific, să-l facă inteligibil în resorturile sale intime, să ne dea o imagine cît mai vie, sesizabilă a lui și cît mai pregnantă teoretic. De aici tendința de conceptualizare, apelul la noțiuni relativ răspîndite în științele sociale, dar insolite în raport cu realitatea noastră. Trei mai ales împetrițează textul lui Ilie Bădescu: regim (sau sistem) *prebendial*¹ (care ni se pare excesiv pentru realitatea noastră); *trend* (pentru tendință sau orientare evolutivă); neologism ce poate fi adoptat de limbajul istoric și sociologic; *paradigmă* (culturală, filosofică, științifică), care se folosește deja curent în literatura de specialitate.

Cum este de înțeles, analiza specificului este una morfologică, de speță calitativă, dar ea nu se poate dispensa de istorism și de perspectiva istorică de judecată fiindcă numai apelînd la „antecedente”, la „seriile istorice” vom înțelege evoluția concretă a fenomenelor și numai comparînd (tot în plan istoric) datele realității noastre cu cele din alte părți vom sesiza diferențele și caracteristicile care-i sînt proprii. Ilie Bădescu integrează cercetării sale ambele dimensiuni: observă și caracterizează antecedentele și folosește de asemenea intens metoda comparativă de analiză. Cu atît mai mult cu cît pentru el fenomenul românesc nu numai că s-a dezvoltat în legătură cu alte zone ale istoriei universale, nu numai că este o parte constitutivă a acesteia, dar a fost decisiv înfrunt de „centrelor” istoriei universale, aflîndu-se la început la periferia „imperiiilor”, iar apoi, în epoca modernă, la periferia capitalismului occidental. Trecutul i-a fost, într-un fel, prescris de aceste împrejurări, de acești factori de supradeterminare.

Iată cum reconstituirea sensului istoriei moderne românești este și reconstituirea antecedentelor evlutive ale acesteia și este, totodată, înțelegerea modului în care fenomenul românesc se articulează cu cel european, cu zonele de iradiere a influenței și a determinărilor venite din aceste zone.

Așadar : 1. a proceda la examenul structurilor și modalității de funcționare a organismului social modern românesc pentru a releva „trăsăturile specificului” ; 2. a urmări antecedentele unor procese care conduc la specificul dat ; 3. a releva conexiunile vieții noastre istorice și ale societății românești cu dezvoltarea istorică și economică europeană ; acestea sînt cele trei momente pe care Ilie Bădescu le propune spre reflecție în cartea sa.

Aprecierea lucrării trebuie să înădă, evident, seama de factura demersului analitic : este o cercetare de tip sociologic, preocupată de semnificații și de esențial, cu o vădită tendință de conceptualizare, mizînd pe valorificarea unor teze și idei din cultura critică românească pe care autorul le socotește remarcabile și cu certă forță operatorie, așa cum sînt cele din publicistica eminesciană. Este o carte de planuri vaste, de proiecții spectaculoase și de judecăți globale. În consecință, ea cere să fie examinată în termenii care-i sînt proprii și în sensurile călăuzitoare. O analiză infinitezimală ar fi nu numai nepotrivită, dar și imposibil de realizat în limitele unui text de revistă. Dezbaterea cărții, chiar în mare privită, nu poate renunța totuși la anumite date concrete și mai ales la problema valorii informative a datelor folosite în lucrare. În prim-plan rămîne, evident, justițea considerațiilor de crdin general, deși faptele pe care se sprijină le pot pune în cauză.

Un punct de sprijin al reflexiilor dezvoltate de autor pornește de la teoriile mai noi care țin să dezvolte și să inoveze, într-un fel, concepția marxistă asupra constituirii lumii moderne, a nașterii și funcționării capitalismului. La Immanuel Wallerstein, de pildă, (ne referim la el cunoscîndu-i direct lucrările) accentul cade nu pe „rolul cheie” al proletariatului în procesul producției materiale și pe dezvoltarea structurilor de producție bazate pe munca salariată, ci pe sistemul de legături create prin extinderea producției marfă, pînă la nivelul pieții mondiale. Mecanismele producției de piață generează un sistem global de raporturi și conexiuni care antrenează în realizarea plusvalorii toate zonele ce intră în raza sa de acțiune.

Altă privire, deci, asupra izvoarelor de producere a plusvalorii, a funcționării modului de producție capitalist, ca sistem global și ca expresie a economiei mondiale, a funcțiilor pe care le joacă birghiile comerciale etc. De aci judecăți noi asupra „lunii proletare” și „a celei burgheze” (ca raporturi între metropole și colonii), a „drenării” plusvalorii realizate în forme arhaice de producție înspre metropole, a impactului capitalismului din centru și al operațiilor de piață asupra „periferiilor”, a perspectivelor de transformare socialistă a societății pe scară mondială, etc.

Wallerstein nu pretinde că tezele sale restituie neapărat pe Marx cel „adevărat”. El caută să pună în valoare aspecte care decurg din *metoda* lui Marx, dar care și-au dezvoltat semnificațiile mai ales în perioada posteroară elaborării „*Capitalului*”.

După opinia noastră cercetările lui Wallerstein trebuie privite cu anumită precauție : ele lasă în umbră dialectica interioară a raporturilor capitaliste de producție și exacerbează „capitalismul comercial” (teorie de altfel cu largă circulație în anii '20 în Uniunea Sovietică). Astfel, desigur, multe observații ale lui Wallerstein sînt pertinente și demne de interes.

Ilie Bădescu le acceptă ca pe o treaptă nouă în evoluția gîndirii marxiste (o „paradigmă” în procesul de cunoaștere socială) subliniînd valcarea anticipativă a unor teorii românești în acest cadru, de pildă ale lui Dobrogeanu-Gherea și Eminescu. (Faptul a fost semnalat și de cercetători străini : vezi de exemplu culegerea de studii *Social Change in Romania 1860—1940. A debate on development in a european nation*, sub redacția lui Kenneth Jowitt, Berkeley, 1978).

Dar ceea ce preocupă în mod special pe Ilie Bădescu este impactul capitalismului occidental asupra societății românești, efectele antrenării economiei noastre în orbita apusului european. Chestiunea e, desigur, nu doar de ordin economic ; ea are un caracter global vizînd căile evolutive ale societăților în epoca modernă, însăși linia de mișcare a procesului istoric universal. Și reflexiile teoretice, dar și datele factice concrete învederează în mod concludent că efectele orbitării „periferiei” în sistemul raporturilor dominate de „centrul” capitalist sînt, în multe privințe, negative. Fără să determine o dezvoltare „organică” și să aibă un rol creator evident, așa cum se poate observa în cazul „centrului” lumii capitaliste, acesta supune necesităților funcționării sale structuri economice arhaice adîncînd contradicțiile, anomalile și disfuncțiunile lor, fără să creeze și condiții materiale și sociale adecvate pentru ieșirea din situație². În consecință, are loc o „dezvoltare a subdezvoltării” cu efecte distrugătoare asupra societății. „Supradeterminarea centrului” se împletește cu o serie de anomalii sociale interne, favorizate de iniriurea externă și exacerbate de ea.

Aci Ilie Bădescu apelează masiv la teoria „păturilor suprapuse” a lui Eminescu, la viziunea lui asupra problemelor politice, sociale și economice ale societății românești în deceniile 6—7 ale secolului trecut.

Dacă vom adăuga că unele fenomene proprii acestor decenii au antecedente istorice în realitatea regimului fanariot din secolul al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea, că societatea românească și țările române au trecut din angrenajul periferic al „imperiiilor”, în acela al „occidentului capitalist” ca centru al „lunii moderne”, atunci vom înțelege și mai bine întreaga complexitate a situației și dimensiunea problemelor care se ridicau în fața societății românești.

Sint, indiscutabil, multe observații adevărate și demne de interes în reflexiile lui Ilie Bădescu. Capitalismul românesc nu era identic cu cel apusean și conceptul de *regim burghezo-moșieresc* nu este după noi, așa cum vom încerca să demonstrăm cu altă ocazie, o formulă peiorativă de circumstanță.

Dar, în același timp, ni se par excesive o serie de judecăți și lipsite de acoperire faptică altele.

De pildă, ideea „dezvoltării subdezvoltării” are un conținut mai complex decât accepția în care e folosită în carte. Conectarea țării înapoiate la fluxul lumii moderne adâncește, e drept, fenomenele specifice subdezvoltării și agravează condiția lor; dar nu se poate nega că se nasc și evoluează și conținuturi noi. Încet, deformat, dureros, dar aceste conținuturi se afirmă și se dezvoltă. Ar fi neconform cu realitatea istorică generală și cu situația specifică a țării noastre în secolul al XIX-lea, dacă nu am vedea aceasta. România a suferit și din cauza înapoierii și de pe urma specificului capitalismului de-a lungul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului nostru. Progrescele înregistrate în această direcție sint însă incontestabile și ele țin de evidența indicatorilor statistici, nu a tezelor de ordin teoretic. Este drept, Eminescu este înclinat să vadă cam peste tot stagnare, insuccese, lipsă de creștere organică, eforturi disproportionale în raport cu efectele și mai ales risipă bugetară, cheltuieli inutile, o pornire furibundă spre îmbogățire fără muncă, spre glorie fără merit, spre recompense nejustificate.

Deceniile șase-opt ale secolului al XIX-lea au relevat, incontestabil, destule fenomene de acest gen. A crescut cuantumul dărilor către stat (de pildă, numai în timpul lui Cuza capitalația a crescut de la 30 la 36 de lei, iar prestația de la 12 la 30 de lei²), bugetul a înregistrat urcări spectaculoase iar cheltuielile bugetare devansau nu o dată veniturile, trebuind să se recurgă la împrumuturi.

Contractarea împrumuturilor în exterior a fost însoțită de clauze oneroase (sint binecunoscute în literatura de specialitate condițiile împrumuturilor Stern și Oppenheim etc.) iar concesiunea căilor ferate unor capitaliști străini a creat destule inconveniente (celebra afacere „Stroussberg” a provocat discuții aprinse în parlament, presă și în opinia publică).

În perioada ziaristicii lui Eminescu, la care se referă în mod special și Ilie Bădescu, era curentă ideea că industria casnică și meșteșugărească suferă un proces de degradare sub influența concurenței străine, iar convenția comercială și de navigație, încheiată la 1875 cu Austro-Ungaria, a lovit cu duritate în dezvoltarea industriei românești.

Totuși, faptele nu pot fi abordate unilateral, așa cum făcea în fond Eminescu și cum reiese din textul lucrării *Sincronism european*.

Creșterea bugetului reflectă nu numai cerințe parazitare. Ea răspundea și nevoii de modernizare a societății, creșterii complexității aparatului administrativ și se baza nu doar pe adncirea spolierii masei contribuabililor, ci și pe sporirea surselor economice de venit⁴.

Fără acestea nu ar fi fost posibil ca din 1866 și pînă la 1906, de pildă, bugetul să crească de patru ori (de la 56,5 milioane la 237 milioane)⁵.

În privința condițiilor de contractare a împrumuturilor în străinătate, ele au fost, în adevăr, dificile — împrumutul Stern (1864), cu o dobîndă de 7% și un curs real de 73,78%, iar Oppenheim (1866) contractat cu 8% dobîndă și un curs real de numai 53,5% — ceea ce li cores-pundea procentul real de 17,57%⁶. Ulterior condițiile de contractare a împrumuturilor externe s-au ameliorat. Dealtfel între 1864—1884 s-au realizat doar șase împrumuturi pe piața externă, însumînd 243 milioane, pentru ca în următorii douăzeci de ani datoria publică să se ridice la circa 1 miliard și jumătate, iar în 1916 să atingă 2073 milioane⁷.

Problemele financiare și bugetare s-au aflat dealtfel permanent sub focul unor polemici încinse, copleșită de considerente politice și partizane.

Nici clauzele concesiunii construcției căilor ferate companiei Stroussberg nu trebuie privite prea drastic; discuții aprinse au provocat fenomenele frauduloase care încălcau condițiile concesiiei. În momentul răscumpărării întregii rețele de căi ferate, la 1880, cifra de plată ajunsese la un total de 237 milioane lei aur, iar anuitățile la 15—17 milioane, pe o durată de 44 de ani⁸. Sensibile au fost cheltuielile ulterioare, pe măsura extinderii rețelei feroviare, încit după statistica din 1899 capitalul de fundațiune al căilor ferate însuma peste 717 milioane cu un venit de numai 2 și ceva la %⁹.

Erau însă căile ferate un factor vital al modernizării vieții economice a țării? Întrebarea e pur retorică, mai ales pentru cine cunoaște condițiile de transport din țara noastră. Romantic și nostalgic, putem înțelege freamătul versului lui Eminescu: *Și cum vin cu drum de fier, / Toate cîntecile pier*, dar nici ideea construcției în sine a căilor ferate și nici avaturile realizării lor nu ne pot încrîncena, dacă judecăm din perspectiva intereselor superioare ale statului și societății noastre.

Cît privește industria casnică și meșteșugărească sint de observat următoarele: pătrunderea pe piață a mărfurilor manufacturate a lovit în industria casnică. O altă cauza importantă a degradării ei rezidă, după noi, în condițiile înseși ale agriculturii din perioada de după reforma agrară din 1864. Intensificarea exploatarea țărănimii sub regimul învoielilor agricole a restrîns implicit timpul liber al familiei țărănești și deci putința de a practica îndeletniciri casnice indus-

triale. E curios cum faptul nu a fost remarcat nici măcar de economiști ca Petru S. Aurelian sau Ion Ghica.

Alla e situația industrii meșteșugărești. Ea suferă, pe de o parte, o mutație de la sat spre oraș, odată cu dezvoltarea vieții urbane, iar pe de altă parte, după unele fenomene de stagnare și involuție, se dezvoltă relativ susținut, încît de la cele 12867 de stabilimente industriale, recenstate de Dionisie Pop Marțian în 1860¹⁰, s-a ajuns la 62188 în 1901—1902 dintre care 54405 erau ateliere meșteșugărești¹¹.

Desigur, cerințele economiei industriale românești erau numeroase și mari. Nici adoptarea politicii de încurajare la 1887; nici punerea în exploatare a bogățiilor petroliere nu au putut înfringe inapoierea și deficiențele ei. Obiecții se pot aduce de tot felul: de ritm, structură, repartizare teritorială, nivel tehnologic, randament etc. Nici stabilimentele industriale de vîrf din țară nu depășeau nivelul tehnic mediu mondial din ramura dată; ce să mai vorbim de pușderia de stabilimente dintre „cele mari” de: săpun, luminări, apă gazoasă, tăbăcării etc. Potrivit „Ancheței industriale din 1901—1902”, realizată de L. Colescu, din 620 de stabilimente, reprezentînd industria mare, doar 53 dispuneau de capital fix de peste 1 milion, în timp ce 174 aveau sub 50 000 lei capital fix. De asemenea, dintre cele 110 întreprinderi mari care se bucurau de avantajele legii industriale, doar 9 dispuneau, la 1893, de peste 600 000 lei și numai întreprinderea de cherestea Goetz din Galați era cu adevărat mare dispunînd de 8 milioane de lei capital fix¹².

S-a dezvoltat, desigur, procesul de acumulare și concentrare a capitalului, dar din 1.484.000.000 lei, cit însuma capitalul societăților anonime industriale înființate între 1881—1903, capitalul străin deținea, după noii autori, 97%¹³ (cifră care ni se pare exagerată).

Oricum ar fi, la 1913 existau 75 de societăți anonime industriale care dețineau peste 1 milion capital fix fiecare; 18 aveau peste 5 milioane, iar două chiar peste 20 milioane capital fix¹⁴.

Valoarea producției marii industrii încurajate de stat se cifra în 1915 la circa 550 milioane lei ceea ce însemna, după datele vremii, circa 35—40% din valoarea producției agrare. Este drept, cifrele sînt susceptibile de corecturi în două sensuri: în primul rînd, în valoarea producției industriale intra și cea a materiilor prime, iar statul subvenționa după susținerile lui Stere cu zeci de milioane efortul industrial¹⁵; pe de altă parte, criteriul de calcul al producției agrare diminuea valoarea acesteia; se ținea seama mai ales de producția cerealiară și foarte vag de cea pomicolă, viticolă, dar mai ales de cea animalieră.

Condiția periferică a economiei românești s-a perpetuat așadar în întreaga epocă modernă a evoluției sale; o singură ramură a dobîndit importanță internațională — cea petrolieră — dominată de capital străin în proporție de 80%. Singurul lucru pe care putea să-l realizeze dezvoltarea acestei ramuri era să diminueze ponderea produselor cerealiere în balanța comercială și să creeze unele surse de venit pentru investiții viitoare.

Încolo, nici ritmul dezvoltării industriale nu a fost măcar satisfăcător, ținînd seama de nivelul foarte scăzut de pornire. În timp ce industrializarea Germaniei, de pildă, transformase zone întregi în regiuni industriale, crease mari centre urbane și dezvoltase enorme forțe productive de-a lungul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX, la noi demarajul a fost timid și șovăitor, resursele mobilizate restrînse, ca și piața internă de produse, iar, ceea ce este credem esențial, condiția dotării tehnice și tehnologice redusă continuu la performanțe medii, în cazul cel mai bun. Conectarea economiei noastre la cea mondială se înscria ineluctabil în termenii „centru” — „periferie”.

În lumea politică și științifică, în presă și în opinia publică domina sentimentul că sîntem „dedați agriculturii”, că economia rurală era singurul izvor de avuție efectivă. Este drept, curentul favorabil dezvoltării industriei creștea continuu. Partidul liberal lansase lozincă „prin noi înșine”, iar economiștii cu viziunea intereselor de stat pedeau stăruitor pentru deschiderea unor noi căi de avuție prin industrializare. Transpunerea efectivă în viață a acestei politici era însă timidă și cu rezultate modeste; hotărît lucru, burgheziei române îi lipsea amploarea proiectelor și voința marilor îndrăzneli.

Eminescu avea dreptate să fie dezamăgit în fața acestei realități și să se cufunde, ca într-un liman de alinare, în realitatea lumii țărănești. Marele merit al lui Eminescu este de a fi înțeles durerea, efortul și valoarea muncii țaranului, de a fi văzut în el temelia vieții noastre economice, sociale și statale, de a fi alergat spre el ca spre izvorul autentic al naționalității, al felului de a gîndi și simți al poporului nostru.

Dar n-avea dreptate cînd nu distingea, dincolo de dificultățile financiare, bugetare și industriale, noi cristalizări economice și materiale, cînd vedea în noile așezări instituționale — juridice-administrative — doar însemne de parazitism și căi de incurie bănească, și mai ales nu avea dreptate cînd nu descifra pînă la rădăcina circumstanțele înrăutățirii situației țărănimii, condițiile de ansamblu ale raporturilor agrare la sate, cu răsfringerile lor dureroase asupra masei țărănești.

Ilie Bădescu însuși relevă ca după Eminescu cauza stărilor negative de lucruri din societate, în general, din agricultură, în special, „nu trebuie căutată în mod nemijlocit în raporturile directe dintre clasa «cultivatorilor mari» și a celor «mici», ci în mecanismul exploatării para-

zitare și în relațiile specifice economiei de drenare a plusprodusului” (p. 283). Eminescu însuși scria : „... această spoială franțuzească, această brumă de civilizație rău înțelcasă și copiată de la străini costă mult, disproporționat de mult pe poporul nostru și . . . cauza de căpetenie a sărăciei lui nu stă în învoielile agricole (. . .) ci *dările către stat*, către comună, către județ, care se traduceau în bani împrumutați, aceștia în muncă”. Citatul e reproduș în cartea lui Ilie Bădescu (p. 283); tot acolo întlnim extrase cu sens similar din ziaristica lui Eminescu, inclusiv o referire a acestuia la broșura *Țăranul* scrisă de un proprietar moldovean, A. V. Millo (p. 299). (Remarcăm în treacăt, că susținerile lui Millo în broșura amintită merg tot în direcția gândului lui Eminescu : sistemul fiscal și administrativ poartă vina principală a înrăutățirii condițiilor de viață ale țărânilor).

Răspunde acest punct de vedere stării reale de lucruri? Niciicum. El deplsează centrul de greutate al problemei de la raporturile economice de clasă, în zona secundară fiscal-administrativă. A scoate moșierimea din cauză în contextul regimului învoielilor agricole este a te lipsi de un punct de referință central în descifrarea sensurilor evolutive ale economiei agrare, ale vicțiilor politice, ale societății românești în general. Considerente de doctrină, susceptibilități politice și aroma unei societăți „organice”, cu raporturi „patriarhale” între stăpînii de pămînt și țărani puteau să incline pe Eminescu spre „cruțarea” moșierilor. Realitatea lor în epocă era însă necruțătoare ; dealtfel Eminescu însuși n-a ocolit-o în cîteva rînduri.

În publicistica lui Eminescu întlnim străluminări de gînd puternice și vii, considerațiile lui sînt proaspete ; ardența convingerilor lui învăluie ideea într-un fluid tulburător ; scrisul lui e pătruns de freamăt interior și neliniște metafizică. Ceea ce nu înseamnă că supunînd reflexiile sale judecății logice reci, și mai ales construcția de ansamblu a considerațiilor sale, le vom găsi pe toate pertinente. Ideile lui Eminescu sînt interesante prin sugestiile pe care le conțin (dar care nu odată trebuie transpuse în alt sistem de referință), prin ceea ce am numi „erorile fecunde” pe care le avansează (preferabile, oricum, adevărurilor plate), prin freamătul interior pe care-l degajă. Acceptarea lor integrală este însă o alternativă pe care n-o împărtășesc.

Socotesc, de pildă, că dacă Eminescu ar fi analizat totalitatea raporturilor din agricultură și din societate, ținînd seama de implicațiile prezenței moșierimii, examenul ar fi fost mai cuprinzător, mai eficient în plan cognitiv și mai pătrunzător critic.

Gîndul lui a fost să contureze fizionomia unei societăți asaltată de numeroase probleme și supusă unor fenomene regresive : a fost preocupat de starca de discontinuitate a societății de la „civilizația organică”, la cea „artificială”, cu tot cortegiul specific de fenomene în care dominau decăderea clasei productive, factorul pozitiv de producție și creație a societății și, în mod corespunzător, prosperau, arrogant și batjocoritor, păturile „superpuse”, străine de ideea de efort, de muncă și de orice merit, inadherente social și etnic chiar la marca realitate a țării și a vieții noastre istorice, avide, rapace și fără scrupule, o adevărată „companie de exploatare” pe seama straturilor profunde ale societății, gata să le smulgă totul fără să lea dea nimic (vezi „teoria compensației” comentată excelent de Mihail Manoilscu în *Rostul și destinele Țurghizezii române*¹⁶ și expusă amplu în cartea lui Ilie Bădescu — p. 288—298). Politic, în spatele ei, se afla, bineînțeles, formațiunea liberală, cu clientela ci zgomotoasă, fanfaroană și malonestă.

După opinia noastră, neintroducînd pe moșieri în execuția reflexiilor sale, Eminescu s-a lipsit de un termen explicativ esențial al multor fenomene sesizate de el și a recurs, în destule situații, la exagerări, judecăți excesive, inadvertențe.

Se știe, de pildă, că un factor favorizant al pătrunderii elementului străin în țările române în secolul al XIX-lea, cu indeletniciri comerciale, cămătărești și arendărești au fost tocmai marii proprietari funciari, interesați în tranzacțiile comerciale cu cereale, în arendarea terenurilor pe care le dețineau etc. Procesul pătrunderii evreilor galițieni în Moldova de-a lungul scolului al XIX-lea este bine cunoscut și studiat în literatura de specialitate, inclusiv de către analiștii evrci, ca de pildă E. Schwarzfeld¹⁷.

(E dealtfel cumva straniu că Ilie Bădescu omită aproape cu totul referirile lui Eminescu la componența evreiască a „păturii superpuse”, introducînd o notă de perplexitate care nu e în avantajul credibilității cărții sale. Cu atît mai mult cu cît coloratura xenofobă a unor texte ale lui Eminescu nu întunecă adevărurile mai profunde pe care el le căuta de fapt).

La fel, nu vom înțelege multe dintre tarcele regimului politic în epocă fără a ține seama de rolul și de poziția moșierimii conservatoare, preocupată să mențină cît mai restrînse colegiile electorale, să promoveze sistemul alegerilor, elitist și discriminatoriu. Tocmai caracterul restrîns al electoratului crea condiții optime de abuz și ingerințe ale acestuia, de presiune asupra puterii politice și naștea mentalitatea căpătuielii, favoritismului și incuriei. Cu un astfel de sistem politic „nu guvernele corup pe alegători, ci alegătorii corup guvernele”¹⁸ — exclama, nu fără temei, un partizan al introducerii votului obștesc.

Cît privește modernizarea sistemului de impozite și prelevarea de către clasele avute a unei părți mai însemnate din sarcinile publice, ce să mai vorbim ! Învățată din timpuri istorice cu privilegiul și exceptarea, moșierimea a rezistat cu o îndărătnicie, comparabilă doar cu rezistența cu care și-a apărat proprietatea, la încercările din vremea lui Alexandru Ioan Cuza de a

renova sistemul de impozite. Moșierimea a revendicat cu prioritate o bancă ipotecară, a dispus de „Creditul funciar rural” încă din 1873, a beneficiat de credite relativ ieftine de 725 milioane, până în 1915¹⁹, fără să plătească măcar un impozit proporțional cu al țărănimii! Inegalitatea impozitelor funciare a fost o temă de nesfârșite controverse în epocă. În 1905 Nicolae Iorga scria : „... impozitul funciar a fost introdus în 1859 și 1860. Hotărît, el împovăra prea greu pe țărani, pe cînd marele proprietar — proporția era de 5 % din valoare pentru proprietar, 6 % pentru arendaș, 12 % pentru proprietarul ce trăiește în străinătate — plătea mult mai puțin și totuși ar fi putut mult mai ușor suporta o sarcină mai mare”²⁰. Și mai tirziu, la 1905, un nou recensămînt fiscal continua să mențină inegalitatea impozitelor : în 19 din 32 de județe, cîte avea atunci România, mica proprietate era impusă între 74 și 145 % mai mult decît cea mare²¹. Pe ansamblu, venitul proprietății sub 10 ha a fost evaluat, proporțional, cu 40 % mai mult decît al proprietății de peste 100 ha.²² Dacă ținem seama de diferența de recoltă, favorabilă mării proprietăți, atunci inegalitatea de evaluare este și mai accentuată.

Nici sfera raporturilor economiei românești cu străinătatea nu poate fi descifrată, în toate caracteristicile și urmările sale, fără a ține seama de prezența, de interesele și rolul moșierimii. În fond principalul factor interesat în dezvoltarea schimburilor comerciale cu străinătatea și principalul beneficiar al participării noastre pe piața mondială erau moșierii și interpușii lor, arendași.

Acele fenomene de „drenare”, de „suburbializare”, de „periferizare” despre care vorbește pe larg Ilie Bădescu în lucrare, pun în cauză moșierimea, adeptă a politicii liberului schimb (vezi convenția vamală și de navigație cu Austro-Ungaria), factorul nemijlocit preocupat de colaborearea cu marea finanță europeană în exportul muncii naționale încorporată în produsele cerealiere, fie și sub prețul de cost al acestora, din moment ce producția era obținută cu munca semigratuită a țăranelor dijmaș.

Sigur, latifundiarul român nu cîștiga de pe urma reducerii prețurilor la cereale pe piața mondială în anii 70 — 90 ai secolului trecut. Esențial este însă că el a reușit să transfere o bună parte a pierderilor de pe urma crizei agrare de la sfîrșitul secolului trecut pe seama țărănimii învoite și să forțeze integrarea în mecanismele pieții, vînzînd cantități de cereale. Cu mult înainte de momentul curent, un inginer agronom și economist — Crum Mihăilescu — releva sensul „complexului latifundiaro-financiar” în următorii termeni : „Raporturile semifeudale între masele producătoare și cele conducătoare (...) erau însă comode nu numai pentru marele proprietar.

Existența neobișnuită trebuia să fie pentru capitalul internațional și pentru imperialismul financiar tot așa de indispensabilă în regiunea noastră, cum e leacul pentru rană. Sistemul acesta de producție, împreună cu latifundiarul, devenit *unealtă prețioasă pentru canalizarea în Apus a plusvalorii naționale din țările acestei regiuni* (subl. ns.), trebuiau, cum au și fost, să fie menajați, susținuți, iar la nevoie împinși cu forța . . .”²³.

Așadar, orice analiză critică a societății românești în epoca înfățișată de Eminescu presupune focalizarea atenției spre moșierime. Fără raportarea la rolul și implicațiile economice și politice pe care ea le comportă, procesul cunoașterii este cîuntit iar finalitatea soluțiilor avansate, lipsite de consistență. Ilie Bădescu formulează de altfel soluțiile pe care le sugerează textul eminescian : „Căile *progresului* istoric, proprii veacului ar fi în viziunea lui Eminescu : a. organizarea muncii ; b. crearea și apărarea industriei ; c. raporturi sociale de compensație între clasele de sus și poporul producător (p. 313 ; vezi și p. 291 ; 292). Gîndurile sînt înalte și frumoase, dar prea eterice și greu de tradus în formulă social-politică concrete.

Marele merit al publicisticii lui Eminescu stă în țara cu care a apărut drepturile „poporului istoric” al țării, în simțul ascuțit al demnității intereselor noastre permanente, în forța cu care a dezvăluit țările multor aspecte ale vieții economice și politice ale momentului, în chemarea ardentă la muncă și creație pozitivă și în finețea observațiilor care îngăduiau să se deslușească „dialectica negativă” a progreselor de care beneficiau doar vîrfurile societății.

Încolo, sînt omisiuni în structura construcției sale teoretice, sînt deplasări de accente și judecăți deformatoare ale unor fenomene, sînt afirmații factice care cer neapărat explicitări sau rectificări.

Este evident, de pildă, că la cinci milioane de locuitori, cît însuma populația țării în vremea lui Eminescu, „pătura suprapusă” (în totalitatea elementelor sale economice, sociale și politice) nu putea să atingă un milion de oameni (cifră pe care Ilie Bădescu o acceptă — p. 280). La sate trăiau peste 80 % din populație, iar orașul nu putea fi „parazitar” în întregime !

La fel, într-unul din articolele sale Eminescu vorbește de circa 100 000 de funcționari la începutul anilor '80 (vezi p. 295). Ceva mai înainte Dionisie Pop Marțian realizase un recensămînt al populației potrivit căruia numărul funcționarilor se ridica la 20 723²⁴. Numai la începutul secolului al XX-lea statistica indica circa 100 000 de funcționari ai statului²⁵.

Birocrația era și așa destul de numeroasă pentru a nu mai fi nevoie de exagerări. Important este că *parțial* creșterea ei era justificată de cerințele modernizării societății, iar *parțial* generată de insuficiențele organice ale subdezvoltării : politicianism, lipsa ocupațiilor remuneratorii

în sectoarele productive, năzuința de „a scăpa” de cleștele muncii „invoite” la sate, etc. Fetișul muncii intelectuale, de fapt nu atât al muncii, cât al „domniei” muncitorului intelectual, în anii regimului burghezo-moșieresc, ar fi o temă de mare interes sociologic !

În câteva articole Eminescu vorbește de descreșterea populației („populația autohtonă scade și se rărește”) cu valoare de indice sintetic al fenomenelor nocive din societate (vezi și p. 280 în lucrarea pe care o analizăm). În anii 1873—1874 indicele natalității a fost, în adevăr, după unele date, sub cel al mortalității. Cercetări din epocă, și mai ales studii demografice recente, evidențiază însă că pe ansamblu nici atunci *mișcarea populației* nu dădea un indice negativ²⁶, iar în perspectiva unor durate mai lungi—de exemplu între 1860—1880—populația a crescut cu circa 600 000 de persoane²⁷ pentru că în ultimele decenii ale secolului trecut și la începutul secolului nostru să se înregistreze o creștere de peste 1,4 % pe an. Așadar teza lui Eminescu pornește de la o eroare de fapt și nu trebuie luată *tale quale*.

În privința structurii etnice a deținătorilor capitalului comercial și uzurier, exagerarea este de asemenea evidentă. Într-un articol de la începutul anului 1877 Eminescu scria : „Cine știe cit de departe sintem de a-i uri pe evrei — și aceasta o poate pricepe orice om cu privirea clară — acela va vedea că în toate măsurile noastre restrictive numai dreapta judecată și instinctul de conservare au jucat singure rolul principal . . . Comerț și capital în miinile lor, proprietatea urbană în cea mai mare parte în miinile lor, arenzile de moșii în Moldova item . . . ”²⁸. Realitatea statisticilor temperează sensibil aprecierea lui Eminescu reflectind și așa o chestiune complexă care trebuia înțeleasă corect sub toate aspectele : istoric, social-politic, economic, etnic-sociologic. În 1899 capitalul deținut de elementul etnic evreiesc avea o pondere de 37,3 % în comerț, de 41,8 % în industrie, iar 36,6 % din suprafețele arendate reveneau marilor arendași evrei²⁹. Ceva mai târziu, o statistică din 1905 indica 136 674 de comercianți dintre care 101 779 erau români, 22 667 evrei și 12 228 de alte naționalități³¹. Inexactități, deci, și în acest caz, fără ca chestiunea să-și piardă din interes sub aspect sociologic.

În ce privește „corifeii” sau „veniturile liberale”, Eminescu nu-și reprimă o anumită plăcere pamphletară din a invoca numele lui — Rosetti, Carada, Ferechide, Cariagdi etc. din tabăra liberală. La fel de bine ar fi putut însă invoca și pe cel al lui Marghiloman, Manu, Mavrogheni sau Lahovari — din cea conservatoare. E în fond o problemă de polemică de presă a vremii, lipsită de autentică semnificație. (Se știe că susceptibilitățile și lipsa de scrupul a mers până acolo încât și pe Brătieni (moșneni de pe Argeș, la origine, i-au descins din . . . Brut Ivan).

Esențial este că liberalii apărau mai ferm și mai eficient, în politica economică, interesele naționale, că ei au denunțat convenția comercială și de navigație cu Austro-Ungaria, au apărat articolul 7 din Constituție privitor la împămintenirea străinilor, au adoptat legea de încurajare a industriei, au desființat „trusturile” arendășești și au promovat ideea dezvoltării economice „prin noi înșine”. Oricâte învinuiri și acuze li s-ar putea aduce de Eminescu, multe dintre ele îndreptățite, nu se poate face abstracție de faptele enumerate mai sus.

Din păcate, Ilie Bădescu nu procedează în cartea sa la distanțările necesare de unele inflexiuni partizane ale lui Eminescu.

Ce să mai spunem de faptul că însuși autorul *Sincronismului european* . . . lasă loc la destule inexactități factice. Pentru a nu lungi nepermis spațiul prezentării de față mă voi opri la una dintre ele, șocantă prin dimensiune și semnificativă prin implicațiile sale. După Ilie Bădescu în epoca fanariotă „treptat *statul fiscal centralizat* înlocuiește « *statul boieresc local* » ” (p. 58—59) ; modul de producție „prebendial” ajunge dominant, țările române sînt împinse în suburbia imperiului (p. 55—56) iar „*acapararea grecească*” dobîndește forme dramatice, încît „Principatele aveau în această perioadă o suprastructură străină, concentrînd grupurile clientelare ale imperiului” (p. 62).

Fără să negăm impactul fanariot și neogrec în sfera politică-statală, administrativă, culturală, religioasă și comercială din Principatele Române, cercetări pozitive indică următoarea situație : atât în Moldova cît și în Țara Românească majoritatea marilor dregătorii în divanurile domnești au fost deținute de marile familii boierești pămîntene. Profesorul Ion Ionașcu a calculat componența divanurilor celor două țări pe tot parcursul regimului fanariot : 1711—1821. Potrivit datelor sale, dregătoriile au fost ocupate de autohtoni în proporție de 81 %, în Moldova, și 78 % — în Țara Românească și numai de 19 % și respectiv 22 % de greco-fanarioti³¹. Este drept, el a pornit de la supoziția lui Nicolae Iorga că descendenții proveniți din căsătorii mixte — fenomenul înrudirii era frecvent mai ales între familiile marii boierimi — se românizează încă de la prima generație. Un alt calcul efectuat de Dan Berindei și Irina Gavrilă pentru Țara Românească, în interval de 84 de ani, a dat următorul rezultat : din 170 de persoane ocupînd demnități de rangul I, 69 au aparținut marilor familii boierești pămîntene, 29 celor românizate și 72 celor greco-fanariote³².

În cancelaria princiară din epoca fanariotă s-a folosit mai cu seamă limba română.

Cifrele sînt și mai concludente în ce privește componența marilor familii boierești din Principate la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor : greco-fanariote erau 11 familii domnitoare și 41 în afara acestora (dintre care 13 de treapta I-a), față de cîteva sute de familii pămîntene.

În acel proces de „circulație a păturilor superpuse”, de „diaspora și reconquista”, cum se exprimă metaforic Ilie Bădescu, nu trebuie să uităm, totuși o observație corectă a lui Nicolae Iorga : capacitatea de asimilare a românilor, „o însușire caracteristică a trecutului lor, s-a păstrat ncătinsă”³³ și în epoca modernă.

Cele semnalate mai sus au doar o valoare ilustrativă fiindcă lista inadvertențelor, a afirmațiilor excesive și deformante și a folosirii unor idei din texte de referință, în dezacord cu sensul lor real, (la Marx, G. Zane și alți autori) este foarte generoasă.

Oricum ar fi, cartea *Sincronism european și cultură critică românească* intuiește probleme esențiale ale civilizației române moderne pe care caută să le înfățișeze în manifestări caracteristice și în conexiune cu fenomene și ansambluri europene mai vaste. Ea trădează un pronunțat gust al generalizării, mergind până la deformarea stărilor de fapt, o ușurință asociativă și o incontestabilă capacitate speculativă, trecind neori dincolo de marginile permise.

Observații de mare finețe și erori dezinvolve, șocind fără preget, îndrăznelă imaginativă, dar și ignoranța datelor realității, dorința de a construi în plan imens, cu prețul unor articulații teoretice fragile (partea a III-a a lucrării — p. 167—225 — se salvează doar prin dczbaterea ideilor unor sociologi) totul se închiagă înextricabil într-o țesătură intelectuală care poate trezi replici la tot pasul, dar nu poate lăsa indiferent pe cititor. Multe fațete ale cărții discutate îmbie spre a o trata ca un „caz” și un „caz” care se ivește însă nu doar pentru a fi definitiv clasat ; ci, depășindu-i perplexitățile, duce spre rădăcina vie a unor probleme și deschide noi iradieri cognitive.

Damian Hurzeanu

N O T E

¹ Formulă împrumutată de la Max Weber, indicind un sistem parazit ar fiscal-administrativ de exploatare ; „stat fiscal centralizat” (p. 59) care înlocușia „statul boieresc”. Termenul este uzitat în literatura sociologică și istorică de peste hotare.

² La Marx și Lenin întilnim dealtfel puncte de sprijin și considerații revelatoare în jurul acestei chestiuni. Un interes aparte prezintă secțiunile din *Capitalul* consacrate procesului de circulație a capitalului, circuitului capital — înarță și partea privind istoria capitalului comercial. Neomarxiștii contemporani supralicitcăză, nu o dată, lucruri spuse mai adinc și revelator de clasici.

³ Vezi G. Zane, *Studii*, Edit. Eminescu, București, 1980, p. 219.

⁴ În cei șapte ani de domnie ai lui Cuza veniturile bugetare s-au cifrat la 835 600 000 lei iar cheltuielile la circa 880 500 000 lei rezultind un deficit bugetar de aproximativ 45 de milioane. Este drept că și Cuza moștenise un deficit de circa 28 milioane lei rămânind propriu zis în seama administrației sale cam 20 de milioane. (G. Zane, *op. cit.*, p. 209).

Problema deficitelor bugetare a continuat dealtfel și în perioada următoare. Toate exercițiile bugetare ale guvernării conservatoare din 1871—1875 au fost deficitare. La 1875—76 deficitul era de peste 24 de milioane, cuvint pentru care foștii membri ai guvernului conservator au fost traduși în justiție (fără nici o urmare serioasă) de liberali. Peste 12 ani, după „lunga guvernare liberală” a lui Ion C. Brătianu liberalii au fost amenințați, la rândul lor, de cîteva ori cu darea în judecată. (Vezi Șt. Galați, *În preziua războiului independenței*, în „Viața Românească”, 1912, an VII, nr. 7 (iulie), p. 122 ; 127). O cercetare sistematică a situației bugetare a României între 1864—1914 în *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 750—770.

⁵ „Universul”, 17 aprilie 1906. Între 1879 și 1893/94 încasările bugetare au înregistrat o creștere de 81 %, de la 114 la 207 milioane de lei. Vezi Verax (Radu Rosetti), *La Roumanie et les juifs*, Edit. Socec, București, 1903, p. 214. Creșteri mai mari indică studiul *Finanțele statului* din *Enciclopedia României*, vol. IV, 1943, p. 759—769. Între 1864—1914 veniturile bugetare au crescut de zece ori — de la 60 la circa 600 de milioane. Este drept că numai între 1906—1914 se înregistrează o creștere bugetară de peste 300 milioane.

⁶ Vezi *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 789—790 ; 801.

⁷ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1900—1909*, Edit. Politică, București, 1975, p. 364 ; *Enciclopedia României*, IV, p. 801.

⁸ Vezi Th. C. Aslan, *Finanțele României de la Regulamentul Organic pînă astăzi 1831—1905*, București, 1906, p. 158.

⁹ V. I. Radu, *Criza*, în „Economia națională”, an XXV, martie 1901, nr. 3, p. 153.

¹⁰ Vezi „Anale statistice”, nr. 13, 14, 15, 16 din 1863, p. 137.

¹¹ *Ancheta industrială din 1901—1902*, București, 1904, vol. I, p. 6. Potrivit unei statistici întocmită de serviciul comercial din Ministerul domeniilor, la începutul secolului al XX-lea numărul meseriașilor din țară, fără București, era de 141707 persoane dintre care : 100376 meșteri, 26158 calfe și 15214 ucenici. Pentru București rezultatele date de înregistrările Primăriei Capitalei, la 1899, erau următoarele : 18881 — meșteri, 5140 calfe și ucenici. În total 24021.

Comentatorii vremii socoteau cifra mai mică cu 10—12 % decât cea reală. După compoziția etnică 68,8 % erau români, 17,3 % străini creștini și 13,9 % de rit mozaic („Universul”, 29 aprilie 1901).

¹² Vezi N.N. Constantinescu (sub redacția lui), *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România, până la primul război mondial*, Edit. politică, București, 1959, p. 192; 199.

¹³ *Ibidem*, p. 202.

¹⁴ *Anuarul statistic al României 1915—1916*, p. 232—233.

¹⁵ Constantin Stere, *Social-democratism sau poporanism*, în „Viața Românească”, 1907, an II, nr. 10 (octombrie), p. 17—24.

¹⁶ Mihail Manoilescu, *Rostul și destinele burgheziei române*, Edit. „Cugetarea”, București, 1942, p. 149—150.

¹⁷ Vezi E. Schwarzfeld, *Din istoria enreilor*, București, 1914.

¹⁸ „Votul Universal”, 23 aprilie 1906.

¹⁹ Victor Slăvescu, *Creditele funciare din România*, București, 1924, p. 23; vezi și C. Jorjescu, *Starea creditului agricol în România*, în „Economia Națională”, an XXV, nr. 9, septembrie 1902, p. 461—466.

²⁰ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de Georgeta Penleca, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 722.

²¹ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală și chestiunea țărănească*, București, 1905, p. 32—43; Vezi și „Dezbaterile Adunării Deputaților”, 1905, p. 41—68.

²² Vezi *Anuarul statistic al României*, București, 1908, p. 157.

²³ Crum Mihăilescu, *Bulgaria agricolă. Contribuțiune la problema agrară și la relațiile internaționale ale României*, Chișinău, 1933, p. 23.

²⁴ Vezi „Anale statistice”, (1863), p. 4—21; cf. Dan Bărindei, *Cultura națională română modernă*, Edit. Eminescu, București, 1986, p. 493.

²⁵ Vezi *Statistica funcționarilor publici și a pensionarilor din România pe anul 1902—1903*, București, 1903, p. II-IV; *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1900—1909*, Edit. Politică, București, 1975, p. 337—338.

²⁶ Vezi I. G. Bibicescu, *Mișcarea populațiunii în România de la 1870 până la 1878*, București, 1880. Între 1870 și 1877 autorul constată un excedent al populației rurale de 185 765 persoane (*op. cit.* p. 49); I. Felix, *Despre mișcarea populațiunii României*, București, 1891.

²⁷ Dr. G. Banu, *Sănătatea poporului român*, București, 1935, p. 68—69.

²⁸ M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, 1870—1879, ediție I. Crețu, București, 1941, p. 105—106.

²⁹ Vezi Verax (Radu Rosetti), *La Roumanie et les juifs*, București, Edit. Socec, 1903, p. 175, 261, 301—306; ; Andrew C. Janos, *Modernization and decay in historical perspective: the case of Romania*, în *Social change in Romania 1860—1940 . . .*, p. 91.

³⁰ „Universul”, 8 iunie 1906.

³¹ Ion Ionașcu, *Le degré de l'influence des grecs des Principautés Roumaines dans la vie politique de ces pays*, în *Symposium L'époque phanariote*, 21—25 octombrie 1970, Thessaloniki, 1974, p. 225.

³² Dan Berindei et Irina Gavrilă, *Analyse de la composition de l'ensemble des familles de grands dignitaires de la Valachie au XVIIIe siècle*, în *XV Congreso internacional de las ciencias genealogica y heraldica*, Madrid, 19—25 septembrie 1982, p. 244—245. Marile demnități din Țara Românească au fost ocupate, între 1716—1800, de 89 de familii: 45 dintre acestea (sau 50,5 %) erau românești sau românizate, iar 44 (49,5 %) străine (*op. cit.*, p. 244). Un studiu amănunțit al problemei întreprinde Paul Cernovodeanu în lucrarea *Societatea românească în secolul al XVIII-lea* (în manuscris).

³³ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de Georgeta Penleca, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1985, p. 702. Ultima parte a lucrării lui Iorga creioncă un tablou al „stării poporului român la 1900” remarcabil prin echilibrul, simțul proporțiilor și forța sa expresivă; orice demers asupra caracteristicilor civilizației române moderne trebuie să-l ia, cum se cuvine, în considerare. (*op. cit.*, p. 696—754).

LABORATORUL DE DEMOGRAFIE ISTORICĂ ÎN ANUL UNIVERSITAR 1985 — 1986

Analiza de mai jos — dedicată ultimei perioade (1985—1986), dar operind și un bilanț general — înglobează aprecierile, formulate de președintele Comitetului director la ședințele de lucru, precum și concluziile expuse la Simpozionul anual.

Temeluri teoretico-metodologice și realizări științifice¹. Cînd se încheie primii cinci ani de activitate a noii instituții, se poate spune cu siguranță că ceea ce o caracterizează mai presus de orice este contemporaneitatea și eficiența sa, ca de altminteri și a demografiei istorice românești în ansamblu. În primul rînd prin idei : în anul scurs, spre exemplu, și-a desfășurat munca sub semnul hotărîrilor Congresului științei și învățămîntului (noiembrie 1985); al politicii nataliste, înalt umaniste a partidului și statului nostru („Decretul privind alocația de stat și indemnizația pentru copii, ajutoarele ce se acordă mamei cu mai mulți copii și soțiilor de militari în termen, precum și indemnizația de naștere”, publicat la 27 decembrie 1985); sub semnul celei de-a 65-a aniversări a fărîririi P.C.R. Activitatea noastră se integrează în cea a tuturor istoricilor României socialiste și aparițiile recente de specialitate sînt elocvente².

În al doilea rînd, Laboratorul s-a distins prin actualitatea problemelor abordate. Cel de-al IV-lea Simpozion (19 iunie 1985) s-a plasat în plină interdisciplinaritate, deci pe axul central al evoluției istoriografiei mondiale contemporane. Al V-lea Simpozion (14 mai 1986), dedicat aniversării zilei de 8 mai 1921, a continuat tratarea aceleiași teme, dar dintr-un unghi special, de maxim interes : „Evoluția agricolă și spațiul demografic”. În acest an, Institutul de Istorie „N. Iorga” și-a introdus în plan — ca temă prioritară, fundamentală — *Istoria agriculturii românești*; Simpoziul se înscrie drept o contribuție importantă la pregătirea lucrării. Tema reuniunii anuale de demografie istorică, aflată în atenția susținută a istoricilor noștri³, a fost totodată în centrul atenției întîlnirii, organizate de Comisia Internațională de Demografie Istorică în cadrul Congresului de la Stuttgart, în formularea „Evoluție agrară și creștere demografică”⁴. De altminteri, amintitul Congres a arătat pregnant cit de mare este atracția, deocîntîmplătoare, pe care o exercită demografia istorică asupra istoricilor lumii în genere : multe rapoarte au luat în considerare, într-o măsură sau alta, aspecte adecvate (istoria familiei și familia în istorie, migrații interne și externe, relații interetnice și aculturație, populația și mediul ambiant ș.a.), studiate în strînsă corelație cu evoluția societății⁵.

Apoi, întreaga activitate a Laboratorului urmărește a da o nouă lectură surselor, evidențindu-le (și punîndu-le în valoare, printr-o interpretare demoistorică) multe noi aspecte, încă nerelevate. Cititorul paginilor subsecvente va întîlni cu plăcere lucrări care, mergînd pe acest drum, aduc contribuții valoroase (Țara Românească : C. Bălan, dr. B. Teodorescu; Transilvania : prof. N. M. Popp, D. Garda; Moldova : dr. Ioana Constantinescu, prof. V. Cucu, Em. I. Emandi; porturile ponto-dunărene : dr. Cornelia Papacostea-Danielopolu; România interbelică : dr. V. Axenciuc, dr. Gh. Dobre; și multe altele). Sîntem bucuroși a aminti și asemenea solide lucrări ale anilor din urmă ca : cercetările dr. P. Binder despre epidemiile din sec. XVI—XVIII în Transilvania⁶; editarea comentată de către dr. C. Feneșan a unor surse fundamentale asupra Banatului și Transilvaniei;⁷ etc.

În al patrulea rînd, contemporaneitatea și eficiența activității Laboratorului se materializează în larga sa deschidere tematică, exprimată clar în cele 86 de comunicări și 22 de recenzii și note bibliografice, prezentate la cinci Simpozioane anuale, precum și în ședințele lunare din întreaga perioadă a existenței sale : interdisciplinaritatea este împinsă spre domeniile istoriei economice, sociale și politice, ale geografiei, antropologiei și istoriei medicinei ș.a.m.d., cu participarea specialiștilor tuturor acestor ramuri. Sub acest raport ni se pare importantă problema abordată în anul scurs de către conf. I. Scurtu („Structura socio-demografică a Parlamentului României în anii 1919—1937”), care-și extinde investigația nu numai la deputați și senatori, ci și la corpul electoral, precum și la influența politică a partidelor și lupta lor în problemele parlamentare. Cineva s-ar putea întreba : demografia și demografia istorică nu-și arogă oare privilegiul de supra-știință? Nu poate fi, desigur, vorba de așa ceva : conștiinți de limitele impuse de propriul obiect de studiu (istoria populației și a politicii demografice pentru demoistorici; caracterele demografice ale populației pentru demografia veche și contemporană), cercetătorii acestor discipline nu uită totodată acuta necesitate a pluridisciplinarității. A spus-o nu de mult o pres-

tigioasă revistă pariziană de demografie (una dintre cele mai importante din lume), într-un studiu pe o temă, similară cu cea amintită : nu putem limita demografia la studiul parametrilor demografici ; măsurând în mod obiectiv virtele, duratele și efectivele, demografia evidențiază adesea fenomene, atitudini și comportări ale vieții sociale, care depășesc propriile-i preocupări⁸. Ceea ce înseamnă că orice istoric este nevoit să se intereseze, într-o anumită măsură, de demografia istorică, dar și că cei ce-și găsesc specializarea în acest spațiu au nevoie de o largă informare în ramurile conexe.

Vorbind despre virtuțile cercetării de profil, inclusiv ale celei întreprinse sub egida Laboratorului, nu putem ocoli și unele umbre. Subzistă sectoare tematice în care încă se intră cu sială : mișcarea naturală în diferite epoci, istoria comunităților de rudenie, valorificarea sub aspect demoistoric a operelor trecutului (istorice, statistice, sociologice, medicale, geografice, biologice ș.a.) etc. ; instituția întenează a se ocupa în viitor în mai mare măsură de acest aspect.

În fine, în anii din urmă demografia-istorică românească și-a făcut simțită prezența în amplele dezbateri ideatice ale lumii de azi. În comunicări și publicații ale participanților la Laborator, ca și în general în lucrările istoricilor țării, s-a dat replica principală unor afirmații neștiințifice, tendențioase, dușmănoase cu referire la istoria poporului nostru, unor manifestări șovine, revizioniste de peste hotare, utilizându-se adecvat marile potențe ale disciplinei. Folosirea — mai frecvent, mai amplu și mai eficient — a acestora este indiciu clar și al faptului că domeniul a început a-și arăta tot mai mult importanța politică în lupta pentru interesele supreme ale României, pentru apropierea între popoare, pentru întărirea cauzei păcii, dar și indiciu că știința noastră a pășit în stadiul maturității.

Aspecte organizatorice. În anul universitar 1985 — 1986, la ședințele lunare și la Simpozion s-au susținut 21 de comunicări și 8 note bibliografice⁹. *Bibliographie Internationale de la Demographie Historique*, ed. prof. Etienne Hélin, Liège, 1985 a inclus notițe bibliografice cu referire la 25 de lucrări românești : elaborate de D. Prodan, Șt. Pascu, Șt. Ștefănescu, V. Trebici, R. Antofie, Angela Băruță, Aurel Băruță, S. Belu, P. Binder, G. Brătescu, M. Bulgaru, P. Cernovodeanu, R.-Șt. Ciobanu, H. Daicoviciu, A. E. Dörner, Irina Gavrilă, Ecaterina Negruți, S. Rădulescu-Zoner ; două cărți editate de V. Cucu și I. Iordan, respectiv de V. Nicolau și Gh. Stănculescu¹⁰ : notițe despre o altă lucrare — care elaborează și folosește o nouă modalitate de măsurare a migrației (așezarea-val, constituită după fiecare val de migrații)¹¹ — a fost publicată pe două pagini inițiale ale buletinului, în redacție franceză și engleză, socotindu-se că poate interesa cercetătorii din multe alte țări.

La cursul „Demografia istorică” au fost invitați : dr. C. Feneșan pentru a prezenta recentul volum de surse transilvănene¹² ; Irina Gavrilă, *Aplicații ale statisticii descriptive în demografia istorică* ; lect. univ. dr. M. Maxim, *Evoluția populației Imperiului otoman în sec. XVI — XVII*.

Comunicările științifice la ședințele lunare ale Laboratorului. Dr. Olga Ciceanu, *Aspecte demografice în opera lui Daniel Philippide*¹³. În lucrări, ca și în corespondență, Philippide a tratat etnogeneza românilor, a demonstrat autohtonía, continuitatea, majoritatea și unitatea lor peste hotarele politice vremelnice. Pentru fiecare provincie din spațiul carpato-ponto-dunărean a prezentat districtele și așezările mai importante în fiecare din ele, a publicat statistici asupra locuitorilor și vieții economice, a dat amănunte asupra răspândirii și indeletnicirilor oame-nilor, asupra etniilor conlocuitoare ; a înfierat cu minie asuprirea națională la care erau supuși românii ardeleni în Imperiul habsburgic. A inclus informații și asupra românilor de dincolo de hotarele Principatelor.

Dr. Ion Cojocaru, *Aspecte din statistica munteană, centralizată la anul 1832*¹⁴. Sint descrise formularele utilizate ; se fac considerații asupra datelor :

— Orașe și țirguri : categoriile socio-juridice și vitele deținute, situația sanitară și industrială.

— Tabelul centralizator pe Țara Românească : densitatea demografică pe județe (în frunte erau Dimbovița cu 44 de locuitori pe versta pătrată și Vilcea cu 40), categoriile (grupațe în „dajnici” și „nedajnici”), dezvoltarea economică, învățământul etc.

Prof. univ. dr. Vasile Cucu, Emil Ioan Emandi (Suceava), *Geografia istorică a nordului Moldovei în lumina izvoarelor cartografice (sec. XVIII)*¹⁵. Se prezintă cadrul fizico-geografic ; numeroase drumuri și poteci uneau ținuturile românești de pe ambii versanți ai Carpaților Orientali de nord. Se comentează înregistrările demografice din anii 1774 — 1798. Majoritatea locuitorilor Bucovinei o formau românii ; numărul populației a crescut mult în acele decenii prin colonizări. Pe teritoriul actual al jud. Suceava, la 1774 densitatea era de 3—4 locuitori pe kmp. în zona de munte și de 8—10 în cea pericarpatică și de podiș, dar de-a lungul văilor Sucevei și Bistriței diferența între unitățile de relief era mult atenuată ; zonele de vale — de podiș ori montane — concentrau peste 90 % din populație ; limita superioară de habitajie era la 1076 m. altitudine, dar odăile urcau pînă la 1250 m. ; au apărut puține noi așezări în ultimele decenii ale sec. XVIII (cu excepția ținutului montan, unde unele odăi s-au transformat în localități permanente), dar a crescut suma gospodăriilor în vetre și s-au alcătuit noi cătune ale vechilor sate ; în podiș domina

satul răsfirat, iar în părțile de munte — cel risipit (gospodăriile în vatră prezentându-se aici în două variante : înșirate linear și risipite ; grupate în crânguri, distanțate între ele).

Prof. Dezső Garda (Gheorgheni), *Populație și societate în bazinul Giurgeului în sec. XVII*. Se au în vedere 10 localități (târgul Gheorghieni, precum și satele Ciumani, Ditrău, Joseni, Lăzărea, Remetea, Suseni, Valea Strîmbă, la care se adaugă mai târziu Chileni și Voșlobeni). Diplomele lui Mihai Viteazul au redat vechile drepturi și libertăți secuilor ; structura socială a populației din Giurgeu a evoluat și ulterior. Analiza atentă a rezultatelor obținute de diferite *lustra*

Tabel 1

Capii de „casă”/gospodărie în bazinul Giurgeului, 1602—1703

Categorii	Anul	1602	1614	1643	1654	1681	1685	1703
	Obligații la purtarea armelor		61	125	887	439	624	853
Țărani dependenți		—	273	—	—	—	—	403

duce la concluzii : despre categoriile socio-juridice în fiecare moment ; cu referire la cei obligați la purtarea armelor (al căror număr a evoluat sub presiunea nevoilor militare ale principilor, ca și a altor factori), precum și la țăranii dependenți, în număr relativ însemnat (Tabel 1) ; la concluzii semnificative asupra dimensiunii „caselor”/gospodăriilor la 1643 (Tabel 2) etc.

Tabel 2

„Casele”/gospodăriile în șase așezări secuiești* la 1643¹⁶

	„Case”, gospodării existinse		Gospodării simple		Total
	Număr	%	Număr	%	
„Case” și gospodării	165	18,6	722	81,4	887
Persoane	1286	31,0	2861	69,0	4147
Dimensiunea „caselor”/gospodăriei	7,79	—	3,96	—	4,68

* Gheorghieni, Ciumani, Joseni, Lazărea, Suseni, Valea Strîmbă

Se urmărește mobilitatea spațială, care se dovedește însemnată ; se desfășoară mai ales în interiorul Transilvaniei, dar subzistă și o trecere dincolo și dincoace de Carpații Orientali, precum și la distanțe mai mari.

Lector univ. dr. Mihai Maxim, *Probleme ale demografiei otomane în secolul al XVI-lea*¹⁷. Slaba populare a teritoriului Imperiului în raport cu cele vest-europene a influențat asupra statutului juridic și social al țăranilor, disputați cu insistență de timarioți ; saltul demografic din sec. XVI, ca și „revoluția prețurilor” au contribuit la deteriorarea condiției sociale a maselor rurale. Sursele otomane referitoare la ținuturile românești anexate în evul mediu de regatul Ungariei, precum și cele despre Dobrogea sînt tendențios interpretate de către unii istorici de peste hotare ; cercetarea științifică dovedește prezența masivă, majoritară acolo a autohtonilor — români — și în timpul stăpînirii otomane. Printre cauzele unor treceri de țăranii din Principate în teritoriile direct administrate de Poartă este de luat în considerare și faptul că aici era o compactă populație românească (Dobrogea, kazalele rupte din trupul Țărilor Române, valea Timocului etc.), precum și acela că oamenii redobîndeau astfel libertatea juridică, statut cu care se puteau întoarce în țară după o vreme.

Dr. Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Români și greci în porturile dunărene la mijlocul secolului al XIX-lea*¹⁸. Conviețuirea aici — în general pașnică și utilă pentru ambele părți, ducînd la stabilirea unui mod de viață comun și apropiieri spirituale — se constituie într-o legătură între

cele două popoare; viața comunitară a grecilor a fost permanent sprijinită de statul român. În deceniile IV—VI a avut loc un aflux uman fără precedent la Brăila, Galați, Giurgiu, mai târziu la Sulina și Tulcea, precum și — depășind zona dunăreană — la Constanța. Se analizează factorii care l-au determinat: 1) desființarea raialelor dunărene, libertatea comerțului fluvial după 1829, intensificarea după 1856 a activității la Sulina, Tulcea și Constanța; 2) specificul modalităților de statornicire a neguțătorilor și meșteșugarilor greci în mediul românesc; 3) construcțiile (calea ferată Constanța-Cernavoda, podul de aici, portul Constanța) au determinat o afluență de imigranți.

Prof. univ. dr. Nicolae M. Popp, *Transilvania istorică și conscripția josephină*¹⁹. Înregistrările s-au făcut în anii 1765—1787, pe întregul teritoriu al Imperiului. S-au elaborat: 1) *Kriegs-Charte des Grosz Fürstenthums Siebenbürgen*, 1769—1773 (manuscris); 2) *Lexicon locorum/Konscription der Ortschaften*; 3) Conscripția propriu-zisă care, la fiecare localitate indică numărul caselor, categoria așezării (pagus, oppidum, civitas), limba vorbită (Tabel 3)²⁰. Pe baza a nume-

Tabel 3

Populația Prinioatului Transilvaniei la 1786

Districte	CLUJ				SIBIU				FĂGĂRAȘ			TOTAL
	SOLNOCUL DE MIJLOC	SOLNOCUL INTERIOR	TURDA	CLUJ	SIBIU	ALBA	HUNEDOARA	TÂRNAVA	FĂGĂRAȘ	ODORHEI	TREI SCAUNE	
Comitate												
Localități	309	277	333	219	131	178	422	251	153	166	161	2 600
Casele	24 780	20 495	27 545	19 883	25 876	26 534	30 402	23 804	22 945	13 236	20 871	256 381

roase izvoare din sec. XVIII se dovedește autohtonă, continuitatea și majoritatea românilor în Principatul Transilvaniei. Freiherr von Preiss (*Historisch-Politische Beschreibung des Gross Fürstenthums Siebenbürgen*, Hermannstadt, 31 Decembrie 1775/mss.) nota: „românii sînt cei mai numeroși” în Principat; în comitatul Solnocul Interior, locuitorii sînt „în cea mai mare parte români”; comitatul Hunedoara: „în totalitate români”; Făgăraș: „în cea mai mare parte români”; etc.

Dr. Cantemir Rîșcuția, Irina Rîșcuția, Lucia Păltănea, Carmen Ghiță-Constantinescu, *Matricea variabilelor somatice, antropologice și evoluția demoistorică în Transilvania de vest*. Trăsăturile adaptative somato-psihice, temporar stabile, ale unor populații (înainte de toate tipul fizic) reprezintă baza reconstituirii unor curente genetice. În decurs de trei decenii, autorii au studiat pe această bază continuitatea românească în 30 de comune din bazinele Arieșului, Crișurilor Alb și Negru, precum și Mureșului Inferior; se prelevă un stoc minim de 550 de date primare de la fiecare persoană.

Conf. univ. dr. Ion Scurtu, *Structura socio-demografică a Parlamentului României în anii 1919—1937*. În climatul de efervescentă politică, generat de Marca Unire din 1918, s-a legiferat votul universal care a mărit corpul electoral de 13—15 ori față de perioada antebelică. Se analizează influența electorală a diferitelor partide ale burgheziei, precum și a partidelor clasei muncitoare. Structura Parlamentului (devenit instituție burghezo-democratică) a suferit modificări importante după 1918 sub raport socio-profesional; au pătruns și reprezentanți autentici ai proletariatului și țărănimii; au făcut parte unele personalități cultural-stiințifice. Se abordează lupta forțelor politice în raport cu Parlamentul.

Dr. Liviu Ștefănescu, *Dezvoltarea demografică a Bucureștilor (1752—1859)*²¹. Se apreciază că evaluările numărului populației, transmise de călători, sînt adesea exagerate; de aceea se estimează efectivul demic al orașului pe baza unei ample studii a recensămintelor vremii (Tabel 4)²². Se conturează și elemente ale structurii socio-profesionale; meșteșugarii și negustorii alcătuiau 45—50% din populația înregistrată la 1810—1811 și 65,4% la 1831.

Prof. dr. Bogdan Teodorescu, *Aspecte demografice în Țara Românească între anii 1625—1660*. Consideră că, la începutul și sfîrșitul intervalului, au avut loc importante scăderi de populație (prin împrejurări nefavorabile: cataclisme naturale, ciumă, lăcuste, perioade de foamete, expediții tătare ș.a.), dar cam 20 de ani (pînă spre 1657) s-au caracterizat printr-o pro-

Tabel 4

Numărul locuitorilor Bucureștilor

Date \ Anii	1752	1798	1810	1831	1838	1848	1859
Certe	—	—	32 185	60 688	63 604	—	122 000
Aproximative	32 000	42 000	47 000	75 000	79 000	100 000	—

habilă mărire treptată a numărului locuitorilor (efect al stabilității politice). În cele circa 4500 de documente ale perioadei, studiate de autor, sînt atestate 1594 de așezări; cum este vorba, de regulă, de sate rumânite, zonarea lor poate indica extinderea relațiilor feudale. Se reconstituie biografia multor mari boieri²³, numărul anilor lor de slujbă (Tabel 5); intrucit intrarea în

Tabel 5

Durata dregătorilor a 193 de boieri munteni din sec. XVII

Anii de slujbă	1—10	11—20	21—30	31—40	41—50	51—61
Boierii	16	39	64	42	20	12
			106		32	

dregătorii se făcea în jurul vârstei de 20 de ani (excepțiile sînt relativ puțin numeroase), rezultă că — din cei 193 de bărbați — 106 s-au stins între 41 și 60 de ani, alți 32 la o etate și mai ridicată, de unde se conchide o durată medie de viață de peste 40 de ani. Luînd în calcul nașterile legitime și excluzînd mortalitatea infantilă, se calculează productivitatea căsătoriilor boierești (Tabel 6); grupa cu un singur copil (46 de soți) este sensibil devansată de suma celor cu trei și mai mulți copii (77 de bărbați).

Notele bibliografice. A. Andea, A. Egyed, S. Retegan, în *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, ed. N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, „Dacia”, Cluj-Napoca, 1985

Tabel 6

Productivitatea căsătoriilor a 160 de boieri munteni din sec. XVII

Copii	1	2	3	4	5	6	7	8	16
Boieri	46	37	28	18	16	8	5	1	1*
			77						

* Socol Cornățeanu : copii din două căsătorii

(prof. dr. B. Teodorescu); L. Boia, *Probleme de geografie istorică*, București, 1985/Univ. din București, Facultatea de Istorie-Filozofie (cerc. șt. E. Denize); St. Brezeanu, *La continuité dacoroumaine. Science et politique*, Edit. Științifică și Enciclopedică, Bucarest, 1984 (prof. Șarolta Solcan); P. Chaunu, *La mort à Paris, 16e, 17e, 18e siècles*, Editions Fayard Paris, 1984 (prof. dr. R. — Șt. Ciobanu); G. — Fr. Dumont, A. Sauvy, *La monté des déséquilibres démographiques*, Paris, 1984 (prof. univ. dr. V. Trebici); M. R. Jackson, *Comparing the Balkan Demographic Experience, 1860 to 1970*, în „The Journal of European Economic History”, Roma, 14, 2, 1985, p. 223—272 (dr. P. Cernovodeanu); Nina Kurmačeva, *Krepostnaja intelligencija v Rossii vo vtoroj polovine XVIII-go veka*, Moskva, 1984 (cerc. șt. M. Stroia); *Przeszość demograficzna Polski. Materiały i studia*, 15, Warszawa, 1984 (L. Roman).

Al V-lea Sîmponzion de demografie istorică, avînd tema „Evoluția agricolă și spațiul demografic”, s-a desfășurat în ziua de 14 mai 1986, sub conducerea prof. Ștefan Ștefănescu, sub auspiciile Institutului de Istorie „N. Iorga” și ale Laboratorului. Au participat :

Dr. Ștefan Olteanu, *Raportul demografie-agricultură în sec. IV—XI pe teritoriul țării noastre*²⁴. Se constată : o diminuare demografică începînd cu ultima treime a sec. IV, mai cu seamă la est de Carpați (dispariția culturii Sintana de Mureș ca urmare a impactului hunic, rarefierea așezărilor, oarecare restrîngere temporară a suprafețelor cultivate)²⁵; tendința de redresare a fondului demic în veac. VI—VII și extinderea plantelor cerealiere. Sub aspectul evoluției populației, o nouă epocă începe de la mijlocul sec. VIII (rărirea migrațiilor, creștere demografică sensibilă după căderea Imperiului avar, sporirea densității așezărilor), evidențindu-se concordanța între agricultură și populație (extinderea suprafețelor agricole prin destelenire și incendierea pădurii, perfecționarea uneltelor agricole). Trebuie înlăturată viziunea catastrofică asupra rolului nomazilor ; o cezură demografică este exclusă ; structura etnică în veac. IV—XI a rămas nemodificată, prin permanența de viețuire românească.

Prof. dr. Radu—Ștefan Ciobanu, *Populația și agricultura Țării Românești la sfîrșitul sec. XV și începutul celui următor*. Se acceptă cifra de 3220 pentru totalul așezărilor muntene ; un număr restrîns aveau statut de oraș. Se presupune că cel mai mare oraș — Tirgoviște — avea 10—15 000 de locuitori, iar Bucureștii — circa 2000 ; populația urbană se cifra poate la 2—3 % din cea totală. Procesul defrișărilor și destelenirilor era în plină desfășurare ; sînt indicii despre prosperitatea agriculturii, numărul mare de turme și hergelii, însemnătatea pomiculturii, legumiculturii, pisciculturii, agriculturii ș.a., ceea ce dovedește că și Țara Românească era bine populată.

Constantin Bălan, *Satele megieșești din Țara Românească în a doua jumătate a sec. XVII și în primele decenii ale celui de-al XVIII-lea: aspecte socio-demografice*. Pe baza solidei cunoașteri a documentelor perioadei, multe inedite, conchide asupra unor ample schimbări în formele de stăpînire asupra pămîntului, morilor, viilor, livezilor, grădinilor ș.a. (este vorba de mii de ocini și părți din moșiile cetelor devălmașe, de zeci de mii de stînjeni) : 12—14 % din vinzările acestor bunuri se fac în beneficiul unor megiași înstăriți, dregători și slujitori locali, neguțători, meseriași etc. ; restul însă se concentrează în mîinile boierilor, nădăstirilor și domniei, ceea ce implică o forță sporită de muncă pentru fructificare. În condițiile creșterii cererilor de mărfuri pe piață. În timp ce cazurile de rumânire după 1690 sînt incidentale, forța de muncă suplimentară necesară domeniului este furnizată mai ales de însemnatul număr de țărani liberi, fără ocină sau cu loturi insuficiente traiului (cam 2/3 din sătenii care și-au înstrăinat posesiunile, ei lucrînd cu învoială acolo), precum și de vecinii eliberați numai cu capetele. Cetele megieșilor întreprind și ele noi defrișări și curățiri. Țărănimea neservită în general este acum mai puternic implicată în activități productive destinate pieții, la care este silită și de nevoia împlinirii obligațiilor fiscale. Și în mediul urban sporește în mod însemnat numărul celor angrenați în producție, în principal meșteșugari și neguțători specializați. Astfel încît creșterea demografică în vremea dată este necesară și socialmente, în condițiile restructurărilor ce au loc în viața satelor, tirgurilor și orașelor muntene.

Dr. Liviu Ștefănescu, *Urmări de demografie rurală ale reformelor lui C. Mavrocordat*. Reglementările — adoptate de domn în Muntenia și Moldova, în anii 1731—1749 — au dus la creșterea populației Principatelor ; evoluția demografică a fost însă lentă, sinuoasă. Pe baza datelor statistice furnizate de izvoarele interne, autorul a elaborat modul de calculare a coeficientului de densitate demografică.

Dr. Ecaterina Negruți (Iași), *Economia agrară și dezvoltarea demografică a Țării Românești și Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*²⁶. Caracteristicile evoluției populației în perioada dată (accelerarea ritmului de creștere, sporirea remarcabilă a populației urbane, existența unei populații predominant tinere etc.) au influențat marile evenimente social-politice și ideile vremii. Sporirea populației a stimulat producția și progresele tehnice ; alături de crearea debușeelor europene pentru comerțul de cereale, a contribuit la trecerea de la o economie rurală bazată în mare măsură pe creșterea vitelor, la una preponderent agrară ; extinderea considerabilă a suprafețelor cultivate s-a realizat pe seama pășunilor, fînetelor, pădurilor, dar și prin reducerea locurilor de hrană ale clăcașilor. Presiunea demografică a făcut mai acută necesitatea transformărilor social-economice : lichidarea muncii servile și a monopolurilor feudale, împroprietărirea țărănilor.

Dr. Ioana Constantinescu, *Structura proprietății și potențialul demografic în Moldova și Țara Românească în ajunul Regulamentului organic*²⁷. Numărul locuitorilor era principalul element al evaluării unei moșii în perioada precapitalistă, deoarece renta înusușită de stăpînul moșiei depindea în cea mai mare măsură de numărul gospodăriilor țărănești producătoare, precum și de starea lor economică. Se comunică și se comentează un important document de arhivă (Tabel 7).

Dr. Damian Hurezeanu, *Economie și demografie în gîndirea social-economică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. În epoca Unirii se produce o creștere a preocupărilor pentru aspectele producției materiale, pentru mecanismele acesteia, pentru căile de creștere a eficienței

(D. P. Marțian, I. Ionescu de la Brad, P. S. Aurelian ș.a.). Se reliefează interesul celor amintiți, în cadrul acestor preocupări, pentru factorul demografic : creșterea populației ca factor de accelerare a dezvoltării economice la orașe și sate, precum și a bunăstării poporului ; însemnătatea sub aspect național-statal a sporirii populației ; economiștii vremii socoteau totodată că dezvoltarea economică și ameliorarea situației țărănimii vor avea repercusiuni pozitive asupra fenomenelor demografice.

Tabel 7

Numărul moșilor și al locuitorilor lor în Moldova, în ajunul introducerii Regulamentului organic (%)

	STĂPÎNIRE			TOTAL
	Boicerească	Mănăstirească	Răzășească	
Moștile	58,82	21,38	19,80	100
Locuitorii	56	24	20	100

Dr. Victor Axenciuc, *Populația și agricultura în România (1860—1947)*. Se analizează date statistice comparabile : terenurile cultivate, culturile, animalele, inventarul agricol etc. În perioada interbelică, suprafețele arabile, precum și producția vegetală și animală pe locuitor s-au redus (deși înzestrarea cu inventar a gospodăriilor a sporit) ; cauza rezida în regimul proprietății funciare private, împănată cu rămășițe precapitaliste, în contradicția dintre industrie și agricultură, rămânerea în urmă a acesteia. Pentru depășirea crizei structurale a agriculturii, era necesară revoluționarea modului de producție agrar ; ea a fost realizată de către societatea socialistă din țara noastră prin industrializare, precum și prin cooperativizarea și mecanizarea agriculturii.

Dr. Gheorghe Dobre, *Populația, resursele și consumul de cereale în România interbelică*. Resursele pe locuitor au fost inferioare celor de dinainte de 1914, dar consumul de cereale s-a situat la un nivel superior, ca urmare a scăderii relative a exporturilor. Acest consum era expresia unei economii, rămasă în urmă față de țările industriale dezvoltate.

Dr. Eugen Mewes, *Forța de muncă în cooperativele agricole de producție*²⁸. Deși volumul populației rurale a scăzut continuu în ultimele două decenii, agricultura cooperatistă dispune de mari rezerve de forță de muncă ; femeile au preponderență numerică atât ca potențial, cât și ca activitate efectivă ; participarea cea mai importantă revine oamenilor între 40 și 60 de ani (circa 66 %). Se fac propuneri de folosire mai eficientă a forței de muncă, în vederea întăririi C.A.P.

Pe baza comunicărilor și notelor bibliografice oferite Laboratorului au avut loc discuții vii, interesante, fructuoase.

N O T E

¹ Raportul precedent de activitate : „Revista de Istorie”, 38, 11, 1985, p. 1127—1134. Cel ce vor utiliza date și concluzii ale comunicărilor, prezentate rezumativ în rapoarte, sînt rugați să citeze autorul comunicării.

² Șt. Ștefănescu, *Interférences sud-est européennes à la fin du XVIe siècle et au début du XVIIe, în Nouvelles Etudes d'Histoire*, VII, 1985, p. 193—205 ; Vlad. Trebici, I. Ghinoiu, *Demografie și etnografie*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1986 ; Vlad. Trebici, I. Hristache, *Demografia teritorială a României*, Edit. Academiei, București, 1986 ; etc.

³ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea, I. Supușii*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1986 ; grupajul de articole în „Revista de Istorie”, 39, 3, 1986, p. 237—291 (Șt. Pascu, Fl. Constantiniiu, D. Hurezeanu, Tr. Udrea) ; Tr. Udrea, *Simpozion privind istoria țărănimii în România, ibidem*, 38, 11, 1985, p. 1134—1135 ; etc.

⁴ *Comité International des Sciences Historiques. XVIe Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart, 25 août - 1 septembre 1985. Rapports*, II, Stuttgart, 1985, p. 807—813.

⁵ *Idem*, I—II, pass.

⁶ P. Binder, *Epidemiile de ciumă din Transilvania secolului al XVI-lea (1511—1603)*, în *Momente din trecutul medicinei. Studii, note și documente*, ed. dr. G. Brătescu, Edit. Medicală, București, 1983, p. 99—111 ; idem, *Epidemiile de ciumă din Transilvania în secolul al XVII-lea (1622—1677)*, în *Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente*, ed. idem., Edit. Medicală,

București, 1984, p. 51—59; idem. *Epidemiile de ciumă din Transilvania în secolul al XVIII-lea (1709—1795)*, în *Retrospective medicale. Studii, note și documente*, ed. idem. Edit. Medicală, București, 1985, p. 173—187.

⁷ J. J. Ehrler, *Banatul de la origini pînă acum (1774)*, ed. C. Feneșan Edit. Facla, Timișoara, 1982; Fr. Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoara (1779, 1780)*, ed. idem., Ed. Facla, Timișoara, 1984; C. Feneșan, *Izvoare de demografie istorică, secolul al XVIII-lea. Transilvania* (contribuție M. Spiridoneanu), București, 1986 (Direcția generală a Arhivelor Statului).

⁸ J. Véron, *Démographie du parlement français de 1958 à 1980*, în „Population”, Paris, 38, 3, 1983, p. 553—564.

⁹ Dintre lucrările dezbătute anterior la Laborator au mai apărut: Șt. Pascu, *Mutations démographiques au haut moyen âge: peuples sédentaires et populations migratrices*, în *XVIIe Congrès . . .*, II, p. 813—820; Vl. Trebici, *Demografia-azi. Al XX-lea Congres general al U.I.S.S.P.—Florența, 1985*, în „Viitorul Social”, 78, 5, 1985, p. 458—460; Vl. Trebici, I. Ghinoiu, *Demografie și etnografie*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1986 (la Laborator s-a prezentat cite o comunicare a fiecărui autor); G. Brătescu, *Preocupări demografice ale medicilor români din secolul al XIX-lea*, în „Igienă”, 34, 2, 1985, p. 149—158; R.-Șt. Ciobanu, *Considerații asupra situației demografice din Dobrogea în sec. XIII—XIV*, în „Muzeul Național”, VII, 1983, p. 109—120; Al. V. Diță, *Banatul în 1774. Contribuții demografice și statistice*, în „Transilvania”, Sibiu, 14, 11, 1985, p. III—VI; 15, 2, 1986, p. VI—VIII; 3, 1986, p. V—VI (în fine la fiecare număr); Ecaterina Negruți, *Migrațiile la lucru în România și marea răscoală a țăranilor din 1907*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XXII, 2, 1985, p. 523—536; M. Stroia, *Recenzii* (la Nina Kurmačeva, *Krepostnaja intelligencija . . .* — vide sup., sub *Notele bibliografice*), în „Revista de Istorie”, 38, 12, 1985, p. 1247—1250; C. Șerban — contribuția sa a fost integrată în lucrări, scrise în colaborare cu Em. I. Emandi (a se vedea inf., n. 15); R. Vasile, *Urbanizare și urbanism. Structuri socio-profesionale în orașele din Muntenia, I. Orașele mari*, în „Revista Arhivelor”, 61, 4, 1984, p. 403—413. Publicarea lucrărilor celui de-al II-lea Simpozion de demografie istorică („Revista de Istorie”, 37, 5, 1984, p. 414—469) s-a bucurat de o frumoasă apreciere (I. Bulei, în „Anale de Istorie”, 31, 6, 1985, p. 142—143).

¹⁰ L. Roman, *Démographie historique de la Roumanie, 1978—1984. Bibliographie analytique*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 24, 4, 1985, p. 351—372, n°s 65, 67, 69, 74, 81, 83, 89, 90, 92, 97, 98, 102, 104, 137, 150, 160, 165, 170 (cea de-a doua lucrare), 171, 190, 191, 192, 217, 218 (ultima lucrare).

¹¹ *Ibidem*, n° 49.

¹² C. Feneșan, *Izvoare de demografie istorică*, I.

¹³ În prelungirea unei discuții precedente: Olga Ciocanci, *Daniel Philippidi: vérité et fiction dans la rédaction de l'histoire*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, 21, 2, 1983 p. 195—201.

¹⁴ Continuare la I. Cojocaru, *Țara Românească după statistica generală din 1832*, în „Studii și Articole de Istorie”, VII, 1965, p. 147—162.

¹⁵ Duce mai departe discuția începută la Em. I. Emandi, C. Șerban, *Contribuții de geografie istorică la cunoașterea fenomenului demografic din nord-vestul Moldovei la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Suceava. Anuarul Muzeului județean”, Suceava, X, 1983, p. 471—529; idem, *Contribuții de demografie istorică la cunoașterea habitatului din nord-vestul Moldovei la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Buletin științific. Lucrările Laboratorului de cercetări istorice” (M.E.I. Institutul de învățămînt superior Suceava), 1983, p. 71—97.

¹⁶ Autorul folosește termenii „familii patriarhale” și „familii monogame”. Pentru evitarea confuziilor între comunitățile de rudenie ale diferitelor epoci, este de utilizat o terminologie adecvată vremii date:

— „Casa” — alcătuită din om, femeia sa, precum și: unul/mai mulți copii căsătoriți; unul/cîtiva frați însurați ai capului și „casei”; ș.a.m.d.

— Gospodăria extinsă — constituită din capul ei, soție, copii necăsătoriți, precum și: diferite rude necăsătorite/văduve; slugi, calfe etc.

— Gospodăria simplă — formată din soț, soție și copiii necăsătoriți.

S-a atras însă atenția asupra ciclului evolutiv al unei anumite comunități (L. K. Berkner, în *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe, 1200—1800*, ed. J. Goody, Joan Thirk, E. P. Thompson, Cambridge Univ. Press, Cambridge—London-New York-Melbourne, 1979/Past and Present Publications, ed. T.H. Aston/, p. 86; J. P. Cooper, *ibidem*, p. 279), care — de-a lungul deceniilor — poate trece prin diferite faze: în termenii propuși aici, trecerea se face de la gospodăria simplă la cea extinsă, apoi din nou la cea dintîi ș.a.m.d.

¹⁷ Continuă comunicarea precedentă la Laborator: M. Maxim, *Unele probleme ale demografiei otomane în secolul al XVI-lea*, în *lumina registrelor de recensămînt. . .*, în „Revista de Istorie”, 37, 12, 1984, p. 1234—35.

¹⁸ Continuare la Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Les villes roumaines et la „Diaspora” grecque au XIXe siècle*, în *Actes du IIe Congrès international des études du sud-est européennes*

(Athènes, 7—13 mai 1970), ed. Marie Nystazopoulou-Pélékidou, II, Athènes, 1972, p. 541—550.

¹⁹ Prezentare rezumativă în : „Astra”, Braşov, 20, 4, aprilie 1985, p. 11—12 ; „Flacăra”, 34, 22, 31 mai 1985, p. 17. Autorul a transcris sursele la *Hofkammerarchiv* din Viena ; a mai publicat fragmente, cu referire la alte provincii : N. M. Popp, *Populația Banatului în timpul lui Iosif II*, Timișoara, 1942 (ex. „Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj”, VIII, 1942) ; idem, *Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină*, București, 1947.

²⁰ Datele din *Tabelul 3* sînt intructiva diferite de cele publicate pînă acum (*Az első magyarországi népszámbálás (1784—1787)*, ed. D. Danyl, Z., Dávid, Budapest, 1960, p. 50* et pass. ; C. Feneșan, *Izvoare de demografie istorică . . .*, I, *Tabel XII — in fine*, volant). Este probabil că avem de-a face cu una din înregistrările succesive, efectuate în 1785—1786, ori — mai curînd cu însumările ei inițiale.

²¹ Continuă lucrări precedente : L. Ștefănescu, *Dezvoltarea economică și edilitară a orașului București în perioada precapitalistă . . .*, în „Apulum. Acta Musei Apulensis”, Alba Iulia, X, 1972, p. 327—345 ; idem ; *Orașul București în perioada de trecere de la feudalism la capitalism. Rezumatul tezei de doctorat*, București, 1976 (Univ. din București, Fac. de Istorie).

²² Argumente pentru justetea unor date comunicate de călători și stabilirea evoluției numerice a populației Bucureștilor la un nivel mai înalt în perioada 1738—1831 : L. Roman *Șeurile epidemice și societatea românească în veacurile XV—XIX*, în *Retrospective medicale . . .*, p. 130, *Tabel 6* (și n. 16).

²³ Folosind și N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, Edit. Enciclopedică Română, București, 1971.

²⁴ Continuă o comunicare precedentă a autorului la Laborator („Revista de Istorie”, 36, 11, 1983, p. 1144), sinteză a recente sale cărți (Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii/secolele VIII—XI*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1983).

²⁵ Argumente pentru o interpretare diferită a acestor fapte (manifestări ale procesului masiv de mărunțire a multor sate în cetele componente, trăitoare în cătune, foarte greu detectabile arheologic) : L. Roman, *Laboratorul de Demografie Istorică în anul universitar 1983—1984*, în „Revista de Istorie”, 37, 12, 1984, p. 1229—1231.

²⁶ Comunicare la al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice (Ședința Comisiei Internaționale de Demografie Istorică). Se continuă : Ecaterina Negruți, *Economia agrară și dezvoltarea demografică a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cercetări agronomice în Moldova”, Iași, nr. 3, 1980, p. 131—134 ; eadem, *Salul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea . . .*, Iași, 1984 (Universitatea „Al. I. Cuza”).

²⁷ Se încadrează în susținutele preocupări de istorie agrară ale autoarei, strîns legate de cercetarea categoriilor socio-juridice (Ioana Constantinescu, *Agricultura în Țara Românească în timpul regimului sanariot*, în „Revista de Istorie”, 32, 4, 1979, p. 663—685 ; eadem, *Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei pînă la Regulamentul organic*, Edit. Academiei, București, 1985), precum și de studiere a catagrafii (eadem, *Populația județului Olt după catagrafia din decembrie 1819-ianuarie 1820*, în „Revista Arhivelor”, 53, 4, 1976, p. 398—412 ; eadem, *Populația județului Ilfov după catagrafia din decembrie 1819-ianuarie 1820*, în *Ilfov — file de istorie*, ed. V. Vrabie, Cristina Harhoiu, București, 1978, p. 247—256 ; eadem, *Structuri socio-fiscale în județul Mehedinți după catagrafia din decembrie 1819*, în *Mehedinți — istorie și cultură*. Dobeta-Turnu Severin, I, 1978, p. 189—209).

²⁸ Continuare la E. Mewes, *Aspecte cantitative și calitative privind forța de muncă și cadrele din C. A. P. (anul 1981)*, 1982 (M.A.I.A., C.S.P.P.P.C.A. București-Băneasa ; 55 p. policopiate).

Louis Roman

AL IX-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE ISTORIE ȘI RETROLOGIE AGRARĂ A ROMÂNIEI

În zilele de 11—14 iunie 1986 a avut loc la Tulcea desfășurarea unei prestigioase manifestări științifice de nivel republican privind istoria și retrologia agrară a României, organizată de Academia de Științe Agricole și Silvici în colaborare cu Academia de Științe Sociale și Politice, Ministerul Agriculturii, Uniunea națională a Cooperativelor Agricole de Producție, Direcția Generală a Arhivelor Statului, Comitetul Executiv al Consiliului Popular al județului Tulcea, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă a județului Tulcea, Direcția Generală pentru Agricultură a județului Tulcea, Centrala „Delta Dunării” și Muzeul Deltei Dunării.

Deschiderea lucrărilor simpozionului a avut loc în dimineața zile de 11 iunie în sala de ședințe a Comitetului Județean P.C.R. În prezența unei numeroase asistențe alcătuită din membri ai Academiei de Științe Agricole și Silvici și ai Academiei de Științe Sociale și Politice cadre din conducerea Ministerului Agriculturii, ingineri agronomi și silvici, cercetători științifici,

economisti și istorici, cadre didactice din învățământul superior și din liceele agroindustriale, și de științe naturale, bibliotecari, arhiviști și muzeografi. Cu acest prilej au rostit un cuvânt de salut ing. I. Colesnicenco, secretar al Comitetului Județean de partid Tulcea care a subliniat importanța deosebită a lucrărilor simpozionului pentru adăncirea cercetărilor în domeniul istoriei și retrologiei agrare a României și prof. univ. dr. doc. Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice care a scos în evidență contribuțiile valoroase ale cercetătorilor din instituturile de specialitate la îmbogățirea fondului documentar destinat într-un viitor apropiat elaborării unei istorii a agriculturii din țara noastră din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre.

În continuare au fost expuse în plenara următoarele comunicări: ing. V. Dranoviteanu, secretar al Comitetului Județean de partid Tulcea, *Județul Tulcea pe coordonatele dezvoltării social-economice în anii socialismului*; dr. doc. ing. V. Giurgiu, Institutul de cercetări și Amenajări Silvice Ștefănești Argeș, *Retrologie și strategie forestieră*; dr. ing. Eugen C. Mewes, Ministerul Agriculturii București, *Istorie și retrologie*; dr. Șt. Olteanu, Institutul de Arheologie București, *Raportul dintre agricultură și demografie pe teritoriul României (secolele IV—XI)*. La încheierea ședinței plenary participanții au vizionat mai multe filme documentare consacrate unui nou produs farmaceutic românesc pe baza de substanțe naturale apicole numit *Apilarnil* rezultat al cercetărilor de laborator efectuate de ing. N. Ilieșu de la Cooperativa Agricolă de Producție Scornicești.

În după amiaza aceleași zile și în ziua următoare lucrările simpozionului au continuat la Cabinetul județean de partid în cadrul mai multor secții și anume: 1. Agricultură generală; 2. Cultura plantelor și creșterea animalelor; 3. Apicultura; 4. Silvicultura; 5. Instituții agrare; 6. Relații și ideologii agrare; 7. Viața rurală, unde au fost prezentate 160 de comunicări conținând rezultatele cercetărilor specialiștilor în urma investigațiilor făcute în laboratoare și loturi experimentale, individual și în colectiv, în cadrul unor programe prestabilite, apoi în bibliotecă, în arhive din țara și de peste hotare.

La secția: *Agricultură generală* comunicările prezentate și discutate au dezbătut probleme ca de ex. *Dezvoltarea agriculturii în epoca veche a României* (M. Circiumaru, D. Alicu, A. Oprit, V. Ursachi, P. Gheorghe); *Evoluția uneltelor și tehnicii agricole în evul mediu* (L. Nanau, M. Ostap, V. Spinei, I. Vasiliu, P. Tambor, P. Petrescu, I. Solcanu); *Practicarea agriculturii tradiționale în epoca modernă și contemporană* (D. Preda, P. Gyulai, V. Catanas, I. Tosa, A. Pricop, G. Popescu, G. Gîrneată, R. V. Maier, N.M. Popilian, I. Ciornei,); *Propaganda agricolă a statului român în țara și peste hotare* (G. Ciobanu, L. Cosmescu, Z. Apostolescu, Stoicescu, E. Zahariu, M. Savin, M. Zvirid); *Producția agrară în epoca modernă* (V. Ciobanu, V. Axenciuc, N. Niculescu cu E. Mihaly, N. Mocioiu, I. Stănescu); *Utilizarea și fertilizarea solului (prin irigare), îndiguri, desecări cu mijloace moderne* (A. Mureșan, G. Moraru, F. N. Filip, G. Grădinaru, I. Neagu, C. Andreica, C. Ritt, C. Enescu, A. Bărdescu, A. Lup, C. Kleps, I. Mihalcea, C. Cristescu, M. Albota, L. Marcu); *Valorificarea produselor agricole pe piața internă și externă* (S. Iosipescu, O. Rujan, V. Bohateret,); *Evoluția evidenței și legislației agrare* (H. Stemburg, L. Stangu).

La secția *Cultura plantelor și creșterea animalelor* comunicările prezentate și discutate s-au concentrat în jurul mai multor probleme ca de ex. *Măsuri privind cultivarea și consumul cerealelor* (B. Popovici, M. Mureșan, I. Murariu, I. Bobeș, O. Pall, V. Florian, G. Dobre, P. Tomoroga, C. Chimisliu, L. Brutaru); *Preocupări privind cultura plantelor tehnice* (A. Salontai, V. Mlesnita, V. Popescu, N. Badu, A. Stroia, N. Aur); *Tradiția culturii plantelor medicinale în România* (Fl. Crăcinu, M. Alexan); *Ameliorarea în cultivarea legumelor* (C. Chioreanu, P. Șavițchi, D. Beceanu, N. Stan, I. Tataru, Ec. Negruți, L. Stoian, I. Măzăreanu, I. Mezabrovsky); *Protecția și stimularea culturii vișei de vie și a pomilor* (V. Tătaru, R. Vita, A. Toma, G. Isac, I. Dumitru, G. Simion, D. Iftimie, V. Morosan, Teodot Groza, I. Roman, C. Petileanu, C. Bazgan, P. Stepă, I. Bodi, V. Cireașă); *Tradiții și modernizare în creșterea animalelor* (C. Teodorescu, M. Cotenescu, V. Postelnicu, E. Loghin, V. Scutariu, C. Scafeș, G. Nicolae, V. Turlan).

La secția *Apicultura* comunicările susținute au dezbătut probleme ca de ex. *Cercetări retrologice în apicultura* (C. Paiu, V. Popescu, D. Vitcu); *Precursori ai cercetării științifice în apicultură* (A. Malaiu, N. Iliescu); *Tehnica apicolă în diferite regiuni ale țării în trecut și azi* (V. Lupașcu, I. Ciuta, M. Cristian, C. Ionescu, I. Pîrvănescu); *Acțiunea unor perioade specializate pentru susținerea cercetărilor apicole în trecut* (E. Tarta); *Rentabilizarea producției apicole* (M. Ștefănescu).

La secția *Silvicultura* comunicările și referatele prezentate și discutate s-au axat în jurul unor probleme ca de ex.: *Izvoare noi documentare privind fondul forestier din țara noastră în antichitate și în evul mediu* (Cr. Stoiculescu, Constantin Șerban); *Măsuri pentru protecția și întreținerea patrimoniului forestier din România* (I. Milescu, C. Botez); *Evoluția fondului forestier din Dobrogea în trecut și azi* (Z. Lupe, M. Mănescu, V. Aioanei, N. Drăgut); *Fondul cinegetic din pădurile României în competiții internaționale* (N. Goicea).

La secția *Instituții agrare* comunicările prezentate și discutate au dezbătut probleme, ca de ex. *Cercetări retrologice privind economia agrară din diferite zone ale țării noastre* (Șt. Crăcinu, A. Roz, C. Drăgănescu, C. Secrieru, I. Saizu, I. Ranca, N. Leonăchescu), *Mișcarea cooperatistă sătească din România în epoca modernă* (I. Căpreanu, M. Dreclin, V. Ciubancan I. Roman), *Îndă-*

Ńămîntul agricol, zootehnic și sericicol în epoca modernă (M. Mircl, V. Stănescu, I. Boitor, S. Ghergariu, V. Teodoru, A. Petringel, Gh. Pricop, M. Pricop, M. Vătafu, E. Puiu, G. Mihăescu), *PublicaŃii privind problema fărănească și ale agriculturii apărute în epoca modernă* (D. Plangu, VB. Grecu-O. Gheorghe, V. Șimanschi, C. Bocioacă); *Muzee și expoziŃii cu tematică de istorie agrară* (V. Picu, N. Diaconescu, V. Ursu, Z. Szekely, A. Tudose, R. Silion, M. Chivu, D. Bunca); *Cercetări de zonare ecologică, tehnică și economică a fării* (V. Costin).

La secŃia *RelaŃii și ideologiei agrare*, comunicările și referatele expuse și apoi discutate au relevat probleme ca de ex. *Exploatarea domeniilor feudale și a moșiilor în evul mediu și în epoca modernă* (G. Kovach, P. Barbu); *Proprietatea obștei sătești și transformările ei în epoca modernă* (V. Hossu); *Cuantumul și evoluŃia rentei funciare în epoca modernă* (Traian Udrea, I. Pană V. Pană); *Aplicarea reformelor agrare din 1864 și 1921 din diferite regiuni din fără noastră* (I. Pătroi, P. Magazin, A. Saia, G. Macavei, E. Negulescu, N. Fuiorea); *Problema agrară în concepŃia unor personalități istorice N. Iorga, C. Stere* (A. Spiridon, Gh. Buzatu); *Agricultura în politica economică a României în epoca modernă și contemporană* (V. Bozga).

La secŃia *Viața rurală* materialele prezentate și dezbătute s-au concentrat în jurul citorva probleme, ca de ex. : *Structura populației din mediul rural în antichitate* (I. Mitrofan); *Viața rurală ca element de continuitate a poporului român* (V. Vetișan, G. Comănici, E. Buretea); *Aspecte ale vieții rurale oglindite în documente, izvoare narative și literatură* (D. Ciobotea, L. Dordea, M. Caluschi, M. Tomuș, M. Dulgheru); *Evoluția forței de muncă în mediul rural în trecut și azi* (P. Pantaru, A. Tacu, I. Moroșan), *Dinamica demografică în mediul rural în epoca modernă și contemporană* (I. Parău, I. Adam, G. Tudor, A. Corhan, V. Butincu, S. Părău, A. Ciochină, E. Zaharia); *Industria casnică și confruntarea ei cu industrializarea* (V. Semendeacov, M. Ostap, A. Jivan, D. Otovescu).

În cursul lucrărilor simpozionului participanții au vizionat și o interesantă și valoroasă expoziție documentară sub genericul „Istoria agriculturii în România”, organizată la Cabinetul județean de partid, cu sprijinul Filialei Arhivelor Statului din Tulcea și al Muzcului „Delta Dunării”, care a cuprins material ilustrativ original și în copie, grafice, tabele, documente, izvoare narative interne și externe, privind evoluția agriculturii în țara noastră din antichitate pînă în zilele noastre, evoluția uneltelor agricole, răspîndirea plantelor cultivate, folosirea sistemelor de cultură, introducerea mașinismului, modernizarea muncilor în agricultură etc.

În după amiaza zilei de 13 iunie participanților li s-a oferit un spectacol muzical, în sala de festivități a Muzeului de artă cu concursul profesorilor de muzică din orașul și județul Tulcea, al bibliotecarilor de la Biblioteca județeană și al Centrului de îndrumare de masă. Cu acest prilej au fost audiate mai întii piese muzicale executate la pian din repertoriu clasic : Bach, Haydn, Chopin, apoi piese corale, romanțe și piese de muzică ușoară aparținînd unor compozitori români executate de grupul vocal de la Biblioteca județeană.

Simpozionul s-a încheiat în zilele de 13 și 14 iunie cu o excursie documentară în județul Tulcea cu autocarul la mănăstirea Cocoș și C.A.P. Niculițel și cu vaporul pe canalul Sulina de la Tulcea la Crișan, sub îndrumarea inginerilor de la Direcția agricolă a județului Tulcea.

Constantin Șerban

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

VALENTIN LIPATTI, *Conferința pentru securitate și cooperare în Europa*, Edit. politică, București, 1985, 310 p.

Moment semnificativ în evoluția relațiilor internaționale postbelice, Conferința pentru securitate și cooperare în Europa reprezintă incontestabil aspirația popoarelor bătrînului continent, atît de încercate de-a lungul istoriei, spre pace și colaborare, înțelegere și prietenie și totodată un punct de răscruce în făurirea unor noi relații internaționale democratice, bazate pe principiul egalității în drepturi a tuturor statelor mari sau mici.

Ea a impus definitiv în practica diplomatică consensul, a demonstrat că statele chiar cele aflate în tabere opuse aparținînd blocurilor militare, cînd vor, pot găsi punți de înțelegere, pot coopera între ele.

Conferința de la Helsinki marchează sfîrșitul unei perioade nefaste din istoria Europei cea a „războiului rece” și începutul unei ere noi a securității cooperării înțelegerii europene. Chiar dacă speranțele și urmările conferinței nu au fost cele așteptate, iar în ultimul timp se manifestă tendințe de de încordare în lume, de ascuțire a contradicțiilor internaționale ceea ce s-a numit „spiritul de la Helsinki” continuă să existe și să se opună noilor tendințe de revenire la epoca „războiului rece”.

La un deceniu după reuniunea finală din capitala Finlandei ideile Conferinței, documentele adoptate, experiența acumulată în complexele negocieri ce au precedat reuniunea finală continuă să-și păstreze actualitatea.

Lucrarea de față elaborată de Valentin Lipatti, diplomat care a luat parte la lungile tratative diplomatice care s-au materializat în cele din urmă prin Actul final al Conferinței adoptat în august 1975 la Helsinki, analizează punînd accentul pe contribuția țării noastre diferitele etape ale Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa precum și principalele sale urmări.

În prefața volumului autorul prezintă principalele teze ale discursului rostit în plenui reuniunii finale de șeful delegației române, președintele țării, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Cu excepționala sa forță de pătrundere în esența fenomenelor contemporane conducătorul partidului și statului nostru apreciînd că evenimentul deschide o eră nouă de pace traică în Europa și în lume atrăgea atenția că omenirea se află doar la începutul perioadei de colaborare și destindere și că în lume sînt forțe puternice, capabile să pună în pericol destinderea și că pe glob sînt încă numeroase stări conflictuale, contradicții și că revine statelor obligația de a consolida cele convenite la Helsinki, a transpune în viață documentele semnate.

Lucrarea este structurată în unsprezece capitole : I (Introducere) ; Cap. II — Preliminariile Conferinței ; Cap. III — Dipoli, pregătirea Conferinței ; Cap. IV—VI cuprind cele trei faze ale Conferinței de securitate și cooperare în Europa ; Cap. VII este consacrat urmărilor Conferinței ; Cap. VIII și IX analizează contribuția unor organisme internaționale și respectiv cooperarea balcanică ; în cap. X se încearcă unele concluzii iar ultimul al XI-lea cuprinde Documentele adoptate la Helsinki.

Lectura cărții demonstrează cititorului cît de greu s-a impus ideea Conferinței într-o Europă divizată în blocuri militare de la propunerea de la București a statelor Tratatului de la Varșovia din 1966 și pînă la finalizarea ei a trecut aproape un deceniu.

Negocierile propriu-zise au fost și ele anevoioase, elaborarea documentală necesitînd doi ani de zile de tratative intense iar neîncrederea în obținerea unor rezultate pozitive persistînd un timp.

Nu odată, arată documentat autorul, impasul a fost depășit în ultima clipă, au fost numeroase momentele în care s-au depus eforturi susținute pentru armonizarea punctelor de vedere. De altfel subtitlul lucrării, „Istoria unei negocieri și urmările ei” arată că negocierile din diferitele faze ale conferinței li s-a acordat majoritatea paginilor dat fiind importanța lor atît pentru istoria și practica diplomatică cît și pentru evoluția ulterioară a vieții internaționale. Este evidențiat în acest context contribuția majoră a României mai ales în fazele pregătitoare ce au permis intrunirea finală la nivel înalt din capitala finlandeză, faze în care țara noastră a contribuit în mod hotărîtor la depășirea unor neînțelegeri care amenințau blocarea lucrărilor.

Semnificative sînt în acest sens cele trei „crize malteze” generate de nemulțumirile Maltei față de prevederile privind coopera ea și securitatea în zona Mediteranei în care, mai ales în a treia criză, țara noastră a fost mediatoare între delegația malteză și restul delegațiilor, într-un moment în care documentele Conferinței luaseră forma definitivă iar „vetoul” maltez făcea imposibilă ținerea fazei finale, la nivel înalt a Conferinței.

Ultimele capitole analizează urmările Conferinței, cele două reuniuni ținute la Belgrad și Madrid care nu au dat rezultatele așteptate fiind influențate de modificarea climatului internațional după 1975. Cu toate acestea menținerea dialogului în problemele securității și cooperării europene, convocarea în urma Conferinței de la Madrid, la Stockholm a *Conferinței pentru măsuri de încredere și securitate și pentru dezarmare în Europa* în 1984 care și-a încheiat recent lucrările, a „forumului cultural” european la Budapesta în 1985 demonstrează că ideile Conferinței de la Helsinki își mențin actualitatea, triumful cooperării asupra confruntării, a noului asupra vechiului în viața internațională.

Sînt evocate succint contribuțiile pe care unele organisme internaționale din cadrul O.N.U. le-au adus la punerea în aplicare a hotărîrilor de la Helsinki precum și cooperarea în zona balcanică, colaborarea interguvernamentală balcanică în diferite domenii de activitate, eforturile Românci pentru adîncirea acestei colaborări.

În concluziile lucrării autorul arată că deși este condiționat de evenimentele internaționale procesul securității și cooperării europene nu a putut fi complet deteriorat sau lichidat cu toate fenomenele negative petrecute în viața internațională. Tot ca urmări pozitive se mai evidențiază faptul că actul final al C.S.C.E. a devenit alături de Carta O.N.U. un document de bază al vieții internaționale, precum și în pregătirea Conferinței, s-a impus un nou mod de negociere internațională iar menținerea „clubului celor 35” a devenit o necesitate în viața internațională.

Interesînd un cerc larg de specialiști, inclusiv istorici, Conferința de securitate și cooperare europeană reprezentînd un important proces istoric al lumii internaționale postbelice, lucrarea diplomatului Valentin Lipatti, se impune prin faptul că nararea și analiza evenimentelor sînt făcute de un participant direct. Prin subiectul de stringentă actualitate, modul de prezentare și stilul clar lucrarea reprezintă pentru cititor o lectură instructivă, pasionantă.

Mihai Opreșescu

Acad. V. MALINSCHI, *Economia, dreptul, diplomația în viziunea lui N. Titulescu. Studiu sociologic*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1985, 202 p.

Strălucitoarea, originala personalitate a lui Nicolae Titulescu a constituit obiectul a numeroase și interesante cercetări ale istoriografiei noastre. Ceea ce aduce, incontestabil, nou, V. Malinschi, în lucrarea sa, *Economia, dreptul, diplomația în viziunea lui N. Titulescu*, este scoaterea în evidență în formația intelectuală a marelui diplomat, a unor elemente cu caracter economic și sociologic, care elemente, dovedește V. Malinschi, au avut o importanță majoră în toate acțiunile diplomatice, politice și juridice ale acestui mare om de stat. Tocmai aceste elemente, consideră autorul, au dat o reală pondere ca și o serioasă bază de credibilitate atât propunerilor cit și deciziilor luate de Titulescu.

Pomînd de la atare idci și, concretizîndu-le, pas cu pas, autorul a elaborat o lucrare care constituie o valoroasă contribuție la cunoașterea în adîncime, a personalității și a operei lui Nicolae Titulescu.

Partea I-a a lucrării (p. 13—79) consacrată formației intelectuale a lui N. Titulescu, departe de a oferi doar elemente bibliografice noi sau mai puțin cunoscute, stăruie, în fond, asupra modului cum s-au dezvoltat elementele cu caracter economic, sociologic și juridic în gîndirea viitorului om de stat, elemente ce aveau apoi să domine întreaga sa concepție politică, întreaga sa activitate diplomatică.

Pentru a concretiza afirmațiile sale, autorul utilizează metoda amănuntului caracteristic evocînd deci tocmai acele fapte din viața lui Titulescu, care dovedesc că factorii socio-economici au avut o pondere efectivă în procesul de formare și de organizare a gîndirii titulesciene.

În această ordine de idei autorul insistă de pildă asupra faptului că în etapa în care elve la liceul Carol I din Craiova, Nicolae Titulescu a scris o asemenea teză „Despre aveau” (p. 18, 19), incit distinsul și cruditul profesor, Mihail Străjan, a reținut-o și a dat-o spre păstrare bibliotecii liceului. Mai tirziu, pe cînd era student, arată Malinschi, dorința lui Titulescu de a cunoaște efectiv doctrinele economice, geografia economică, problemele financiare, etc. l-a decis să urmeze cursurile Școlii de Științe Politice, simultan cu cele juridice, pe care le frecventa la Facultatea de Științe Juridice din Paris (p. 22, 23).

De asemenea, o importanță deosebită în formarea sa, consideră Malinschi, a fost și aderarea lui Titulescu la curentul sociologic intitulat Solidarism¹ a cărui doctrină proclama armonia socială (p. 27).

¹Curent sociologic inspirat de Saint-Simon și Auguste Comte și dezvoltat apoi de Léon Bourgeois (1851—1925).

Intrat din 1905 în învățămîntul universitar, Nicolae Titulescu a fost preocupat, încă de la bun început, de ideea unei restructurări de fond, a învățămîntului juridic, în lumina necesității, de a introduce economia politică, ca materie de bază. În această ordine de idei, autorul citează păreri și observații ale lui Nicolae Titulescu, care arăta, de pildă, că a început să se țină cont în mediul juridic „de partea socială și economică a chestiunilor ce se discută” (p.25, 26); sau valoroasa idee despre mobilitatea dreptului, „consecință a caracterului său de știință socială” (p. 34) și, ca urmare logică: răspunderea magistratului de a interpreta legile și de a le aplica în mod umanitar (p. 34). Nicolae Titulescu pledează, așadar, pentru formarea unor juriști, cuoscători ai legilor dezvoltării sociale, juriști ce trebuiau să se călăuzească meru de conceptul legăturii organice, deci a interdependenței dintre drept și realitățile social-economice, urmărind să adapteze și să aplice în acest sens normele de drept (p. 35).

Evoluția și punerea în aplicare a acestor idei este urmărită de V. Malinschi în capitolul al III-lea (p. 41—51), intitulat „Economia politică la facultățile de drept”, ca și în capitolul IV, consacrat gândirii economice și învățămîntului superior economic. Ambele capitole oferă un captivant tablou al vieții intelectuale din România, evidențiind, concomitent, marii oameni de știință ai epocii, ca și rolul important jucat de Academia Română în susținerea și promovarea adevăratelor valori. În acest mediu de înaltă seriozitate științifică, susține Malinschi, s-a dezvoltat și s-a organizat pe deplin gîndirea economică-socială a lui Nicolae Titulescu iar ideile lui au găsit un larg ecou în rîndul economiștilor din tinăra generație (p. 52). Oricum, economia politică începe să se predea la facultățile de științe juridice din Iași și din București, iar în cursurile unor profesori de talia lui Gh. Zane, se resimt ideile titulesciene (p. 49, 50), aceasta cu atît mai mult cu cît acest profesor împărțea, pe deplin, ideile lui Titulescu, privitoare la doctrina solidaristă (p.p. 49, 50)

Pentru a cunoaște pe deplin gîndirea titulesciană, autorul consacră capitolul al V-lea (p. 62—79) doctrinei Solidariste, ca și teorii „ideilor forță”, considerînd că mare parte din concepțiile despre stat ca și despre Societatea Națiunilor ale lui N. Titulescu erau adînc legate de doctrina Solidaristă, dezvoltată, așa cum se știe, de către Leon Bourgeois (p. 66—67). Solidarismul, arată V. Malinschi, a fost pentru Titulescu o idee-forță, concepția aceasta extinzîndu-se și influențînd în mod nemijlocit, organizarea și țelurile primei instituții mondiale, care a fost Societatea Națiunilor. Căci, consideră autorul, S.D.N. era animată de înaltul principiu al salvărdării păcii și „întruchipa și simboliza acest ideal, ideea de solidaritate umană pe plan mondial căpătînd noi dimensiuni, noi forțe și un nou prestigiu” (p. 77, 78). Incontestabil, că Nicolae Titulescu a fost iniuriat o anumită vreme de concepțiile lui Leon Bourgeois, dar spiritul său clarvăzător și activitatea sa intensă la S.D.N., l-au determinat să depășească ideile solidariste, fapt menționat, de altfel, și de autor, (p. 75). Oricum, acest interesant capitol îl prezintă pe Titulescu în vîltoarca marilor dezbateri provocate de diversele curente ideologice ce-și disputau locul, pe arena unei Europe, bogată în idei și în plină efervescentă științifică.

Întreaga parte I-a a lucrării izbutește să prezinte laturi noi și încă neexplorate ale modului cum s-a îmbogățit și s-a organizat, pas cu pas, gîndirea lui Nicolae Titulescu. Grație gîndirii, grație erudiției sale, ca și marelui său talent de orator, consideră autorul, a putut Nicolae Titulescu să repurteze netăgăduitele sale succese.

În fond, V. Malinschi dă o explicație mult mai profundă, pe care o concretizează, de altfel, în mod convingător, a marilor victorii diplomatice obținute de Titulescu.

De fapt, întregul conținut al părții I-a, care aduce știri și idei noi desorbit de valoroase, constituie o explicație de largă amploare conceptuală, destinată să adauge noi atribute, noi valori analizelor, ce s-au făcut pînă acum, în jurul gîndirii și activității lui Nicolae Titulescu. S-ar putea obiecta acestei părți o prea largă extindere dată prezentării mediilor științifice, curentelor de gîndire, care au influențat pe Titulescu, dar în același timp, nu se poate nega faptul că aceste expuneri uncori prea lungi în legătură cu obiectul propriu-zis al cărții, constituie totuși interesante pagini de istoric a culturii românești și europene care se citesc cu interes.

În partea a II-a a lucrării sale împărțită în 7 capitole (p. 83—202), autorul urmărește, trecînd în revistă diferite aspecte ale activității lui Titulescu, să dovedească, că elementele socio-economice ale gîndirii sale au avut totdeauna o importantă pondere în propunerile, ca și în realizările sale.

Dat fiind că istoriografia noastră a studiat în adîncime activitatea politico-diplomatică a lui Titulescu, autorul a analizat doar fragmentar și numai în lumina modului cum apar, puse în practică, mai ales elementele cu caracter socio-economic ale gîndirii omului de stat. Desigur, că în nenumăratele studii și monografii, consacrate lui Titulescu îndeosebi în ultimele două decenii, multe dintre ideile relevate de autor în legătură cu activitatea lui Titulescu există, în mod neîndoicnic. Dar, în lucrarea lui Malinschi, aceste idei sînt, în bună parte, sistematizate în spiritul ponderii deținute de factorul economic în gîndirea titulesciană.

În acest sens, primele trei capitole² sînt relevante. Analizînd, de pildă, poziția lui Titulescu față de reforma agrară în anul 1907, poziție concretizată prin soluții mai mult decît moderate, autorul arată în mod clar limitele sale de clasă (p. 85—90). Șapte ani mai tîrziu, observă Malinschi, Titulescu va propune o reformă agrară, care nu trebuia înțeleasă doar ca o sporire a suprafețelor de pămînt în favoarea țărănilor, ci ca o reformă însoțită de „măsuri de ordin economic, financiar, ca și de introducerea unor metode agrotehnice moderne, pentru a asigura nu numai menținerea ci și creșterea producției agricole a țării” (p. 91—92). În consecință, consideră autorul, evocînd și discursul din 20 aprilie 1914 rostit de Titulescu în Adunarea Deputaților, el a dat dovadă, că posedă o profundă cunoaștere a realităților social-economice ale României (p. 90—95).

Bizuindu-se pe această idee fundamentală, V. Malinschi explică, pe larg, în capitolul intitulat „Reforma sistemului financiar” (p. 100—114), geneza, ca și conținutul acestei reforme, ce urmărea, în ultimă instanță ca toate impozitele să fie așezate pe baza organizației și activității reale a țării³. Pe de altă parte, autorul mai remarcă că la baza acestui proiect mai stăteau și concepțiile doctrinei Solidariste ce vizau, așa cum se știe, „o înfrățire socială” (p. 103). Oricum, conchide autorul, proiectul lui Titulescu despre această Reformă a sistemului financiar vădea, odată mai mult, atît adîncă cunoaștere a situației economico-financiare a țării, cît și direcția din ce în ce mai democratică a gîndirii sale, fapt ce a dus la creșterea prestigiului său, în ciuda cunoscutului său eșec legislativ din 1921.

Acest prestigiu a continuat să crească și să aibă largi ecouri și pe plan extern atunci cînd Nicolae Titulescu, îmbogățindu-și experiența în probleme economice, a putut apăra cu deosebită competență și cu evidente succese cauza României, atît în mult controversata problemă a Reparațiilor postbelice (p. 115—124) cît și în spinoasa problemă a Opțiunților (p. 124—131).

Tocmai această bogată experiență economică i-a îngăduit lui Titulescu, subliniază autorul, să scoată în evidență o serioasă carență a tratatelor de pace, încheiate în anii 1919—20, carență care într-un anumit fel a influențat, în mod negativ, activitatea Societății Națiunilor, garanta acestor tratate (capitolul IV, p. 132—148). În acest sens, V. Malinschi citează o deosebit de interesantă teză titulesciană, potrivit căreia „tratatele de pace au omis să reunească noile entități politice, statele, într-un sistem economic comun prin crearea unor unități economice fondate pe asocierea statelor...” (p. 136). Ideea, cum era și firesc, continuă să-l preocupe pe Titulescu, care în anii crizei economice din 1929—1933, arată autorul, vedea în S.D.N. singura instituție capabilă să soluționeze criza, punînd în practică soluția „care este cooperarea internațională” (p. 144). Autorul se ocupă, desigur, în acest capitol și de multe alte acțiuni sau aprecieri ale lui Titulescu despre S.D.N. ajungînd la concluzia că el a fost, așa cum se știe, un înflăcărat apărător al S.D.N.

Subliniînd, în continuare, ponderea economicului în activitatea diplomatică a lui Titulescu, autorul scoate în evidență extinderea și pe plan economic a alianței politice, care a fost Mica Înțelegere, referindu-se, în acest scop, la momentul reorganizării Micii Înțelegeri, din februarie 1933, ca și la programul economic al Înțelegerii balcanice (p. 149—163, capitolul V, „Mica Înțelegere și Înțelegerea balcanică”).

Un interes deosebit oferă capitolul al VI-lea (p. 164—187) „Diplomația în viziunea lui N. Titulescu” și, îndeosebi, partea mai puțin cunoscută, privind activitatea marelui nostru diplomat în cadrul Academiei Diplomatice Internaționale cu sediul la Paris, unde, se știe, se întruneau, discutau și scriau oamenii cei mai competenți, cu cele mai bogate experiențe în acest domeniu. În legătură cu această instituție internațională, autorul examinează și precizează, în mare, viziunea lui N. Titulescu despre diplomație.

După V. Malinschi, un rol de seamă, în această viziune, îl joacă, în primul rînd, doctrina idealistă a Solidarismului și, în al doilea rînd, convingerea materialistă asupra primatului „factorilor și științelor economice asupra fenomenelor și normelor juridice” (p. 168). Această componentă conceptuală de neconciliat, continuă autorul, a fost totuși pusă în practică, cu mare succes, de Titulescu, care, fiind „un idealist realizator” a pus „în serviciul solidarității sociale elemente de ordin economic” (p. 168). V. Malinschi consideră și, incontestabil, analiza sa este originală și convingătoare că, dacă în țelurile sau obiectivele urmărite, Titulescu „putea să pară un idealist, în atingerea lor, el a dat dovadă mereu și tot mai mult de un lucid realism” (p. 168). Aceste teze ale autorului îmbogățesc și dau o efectivă profunzime conceptului teoretic titulescian despre diplomație, scoțînd, concomitent în evidență complexitatea gîndirii acestui mare diplomat și om de stat. În lumina acestor idei, autorul examinează, în mod succint atît problemele teoretice ce-l preocupau pe Titulescu, marile sale realizări pe plan diplomatic cît și deosebitele sale însușiri native.

Ultimul capitol al lucrării, intitulat în mod sugestiv „Consacrarea academică” (p. 188—202) constituie, de bună seamă, un epilog, care prin conținutul său oglindește, în mod neîn-

² 1. Problema agrară și votul universal; 2. Reforma sistemului financiar; 3. Confruntarea cu unele probleme economice și financiare externe.

³ Este analizat în acest scop discursul lui Titulescu, din 10 iunie 1921, rostit la Adunarea Deputaților.

doielnic, aprecierile lui V. Malinschi despre Titulescu; aceasta dacă nu am evoca, decât ultima idee, ce sintetizează, în fond, întregul studiu sociologic al autorului: „oameni ca el nu sînt numai forțe ale naturii, ci veritabile evenimente” (p. 202).

Lucrarea academicianului V. Malinschi aduce, incontestabil, o originală și valoroasă contribuție la cunoașterea operii și personalității lui Nicolae Titulescu, aducînd în circuitul științific idei și știri noi, care oferă un efectiv interes.

Eliza Campus

Transilvania în istoria și conștiința românilor, Institutul de medicină și farmacie Iași, Cabinetul pedagogic, 1985, 309 p.

A apărut recent sub redacția și coordonarea istoricului Constantin Gh. Marinescu — autor al unor binecunoscute lucrări dedicate evocării conștiinței naționale și luptei românilor pentru unitate națională¹, cartea intitulată *Transilvania în istoria și conștiința românilor*. Volumul este o valoroasă culegere de studii și articole ale unor renumiți istorici din București, Iași, Cluj-Napoca și Sibiu, care au participat cu lucrări la Sesiunea științifică a Institutului de medicină și farmacie din luna decembrie 1983, consacrată aniversării a 65 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România, precum și la manifestarea științifică, ce a avut loc pe Centrul universitar Iași la 24 ianuarie 1984, cu ocazia împlinirii a 125 de ani de la Unirea Principatelor Române.

Conținutul problemelor studiilor și articolelor este prezentat și analizat cu rigoarea științifică și cu responsabilitatea profesională solicitată de epoca noastră. În ansamblul ei, lucrarea *Transilvania în istoria și conștiința românilor* ai cărei consultanți științifici sînt dr. Const. Buzatu, secretar științific al Institutului de istorie „A.D. Xenopol” Iași, și conf. dr. I. Agrigoroaiei, decanul Facultății de istorie filozofie a Universității „Al. I. Cuza” Iași, constituie o reușită lucrare istoriografică.

Evocînd personalități și trepte pe drumul ascendent spre Marea Unire, precizînd semnificația Transilvaniei în istoria noastră, *Prefața*, semnată de istoricul V. Netea, oferă cititorului o imagine de ansamblu asupra legăturilor dintotdeauna dintre românii, asupra luptei naționale a românilor pînă la desăvîrșirea unității statului din 1918. În *Introducere*, redactorul și coordonatorul cărții, C. Gh. Marinescu, precizează că deși „lucrarea se particularizează prin diversitatea sa tematică, unitatea este asigurată de faptul că studiile sînt consacrate celor două mari evenimente de însemnătate istorică crucială pentru destinele neamului nostru și anume: *Unirea din 1859 și Marea Unire din 1918*”.

Cele 28 de studii și articole ale lucrării sînt echilibrat și inteligent structurate în trei capitole: I. *Unirea Transilvaniei cu Țara în conștiința și lupta poporului român*; „*Unirea Transilvaniei cu România în conștiința opiniei publice internaționale*”; III. *Evocări*.

Capitolul I. reunește 20 de studii și articole, majoritatea lor fiind consacrate *Unirii Transilvaniei cu România*. Din acest capitol se desprinde, cu claritate, concluzia că Unirea Transilvaniei cu Țara a reprezentat nu numai o năzuință, a fost obiectivul suprem al strategiei politice naționale, dictat de nevoia existenței istorice, de natură să îngăduie afirmarea capacităților creatoare ale geniului național. *Unirea cea Mare* a exprimat o adîncă necesitate istorică și un deziiderat secular al românilor de pretutindeni. Istoricul Gh. Platon, cunoscut prin contribuțiile sale asupra istoriei moderne a României, în studiul *Transilvania în istoria poporului român. Repere geografice și social-politice*, aprecia că a urmări „rolul Transilvaniei în istoria poporului nostru echivalează cu o operație care are drept obiectiv să sublinieze rolul părții în contextul general al întregului, caracterul organic, vital, al interferențelor și interdependențelor; să reliefeze cum, după separația politică, părțile întregului au năzuit continuu să se apropie, să se reconstituie, să-și reia și să-și valorifice funcțiile vitale. Este un demers fascinant deoarece aduce în lumină conștiinței substanța întregii noastre istorii (p. 2—3). Analizîndu-se factorii care au întărit coeziunea poporului, se demonstrează convingător că linia de forță în raport cu care este orientată în întreaga noastră istorie modernă, este unitatea, nevoia de a realiza unificarea politică, resimțită conștient de națiune, înzestrată cu o conștiință națională în care se află încorporată întreaga moștenire a celor două milenii de viață istorică. Studiul semnat de N. Adăniloaic (Premise ale Marii Uniri. Rolul reformator al lui Cuza în consolidarea României moderne) demonstrează că

¹ Dintre ele menționăm cărțile: V. Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga Culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Edit. Junimea, Iași, 1978; Stefan Pascu, C. Const. Marinescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitatea națională*, Edit. „Dacia” 1980; C. Gh. Marinescu, Alex. Tănase, *Conștiința națională și valorile patriei*, Edit. „Junimea” Iași, 1983.

opera reformatoare largă, fără egal până atunci, înfăptuită în timpul domniei lui Cuza, a contribuit la accelerarea progresului societății românești, la crearea condițiilor necesare intensificării luptei pentru independență și unire a tuturor românilor într-un singur stat. Unirea Moldovei cu Țara Românească în 1859 a întărit coeziunea națională. Istoricul Ion Agrigoroaiei, în studiul *Apelul la Unirea din 1859— argument în realizarea Marii Uniri*, evidențiază că istoria românilor de la 1859 la 1918, a fost istoria luptelor pentru pregătirea desăvârșirii unității. România a reprezentat centrul de conducere a luptei împotriva opresiunii naționale, pentru realizarea libertății spre care au gravitat românii, s-au orientat speranțele și năzuințele lor.

Românii și-au concentrat eforturile spre înfăptuirea *Unirii celei Mari*, sub semnul căreia s-a desfășurat întreaga dezvoltare istorică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului al XX-lea. În cadrul acestei epopei naționale, rolul proeminent al unor personalități marcante este prezentat nuanțat, cu sensibilitate și cu obiectivitate științifică, în cinci studii și articole : V. A. Urechia și unitatea național-statală a românilor (C. Gh. Marinescu), Nicolae Titulescu și Transilvania (Gh. Buzatu), N. Filipescu — luptător pentru înfăptuirea idealului național (Gh. I. Florescu) ; *Reflexe transilvane în activitatea lui Barbu-Delavrancea* (M. Vatanu), V. Goldiș — luptător pentru unirea Transilvaniei cu România (I. Pogana). Autorii menționează că : pe platforma meterezelor comune, naționale, clasele societății românești, națiunea, au acționat unitar. Partidele și oamenii politici din Transilvania și din Țară, și-au armonizat eforturile și chiar, fără să fie întotdeauna de acord asupra manierei de a acționa, au pregătit, material și spiritual condițiile unității politice.

Studiul *Îndemnul trecutului național în lupta pentru unitate statală* (V. Cristian) semnaleză că pentru poporul nostru istoria a reprezentat nu numai o preocupare spirituală majoră, ci a constituit și o componentă a luptei pentru neatinrnare, pentru unitate, pentru progres. Insistindu-se, asupra militanțismului istoriografiei noastre, se precizează că apelul la trecut s-a dovedit esențial în toate marile etape ale istoriei moderne, cum au fost : *Revoluția de la 1848, Unirea Principatelor, Independența, făurirea statului național unitar*, atât pentru formularea tezelor programatice, cit și pentru stimularea energiilor în vederea transunerii lor în viață.

Alte studii și articole, grupate tot în primul capitol, tratează aspecte majore privind locul și rolul Transilvaniei în istoria patriei, demonstrează că solidaritatea națională a prelevat asupra adversităților politice sau de clasă, pun în lumină faptul că ideea unității, a constituirii statului național, a devenit o idee-forță, care a cuprins *toate spiritele, a mobilizat toate energiile : Colaborarea între românii din Bucovina și Transilvania în timpul revoluției de la 1848* (M. Iacobescu), *Unirea românilor în conștiința mișcării muncitorești, revoluționare și democratice a P.C.R.* (Gh. I. Ioniță), *Manifestări ale demnității noastre naționale în lupta pentru făurirea statului național unitar român* (Maria Ignat, Moise Ignat), *Iașii în lupta pentru Unirea Transilvaniei cu România* (I. Căpreanu), *Lupta românilor pentru Unirea Transilvaniei cu România reflectată în Raportul Traian Vuia din 9 aprilie 1919* (D. Sandru, I. Saizu), *Transilvania în cadrul României întregite* (I. Agrigoroaiei) ; *Poziții privind conștiința de sine a poporului român, Prima jumătate a secolului al XX-lea* (Elena Puha).

Capitolul al II-lea, cuprinzind studiile : *Oameni de litere solidari cu lupta românilor pentru Unirea Transilvaniei cu Țara* (Carmen Dinescu), *Solidaritatea opiniei publice franceze cu mișcarea memorandistă a românilor 1883—1900* (C. Gh. Marinescu), *Opinia publică internațională în sprijinul luptei românilor pentru Unirea Transilvaniei cu Țara (1914—1920)* (C. Gh. Marinescu), reprezintă o importanță contribuție la cunoașterea interferențelor istoriei naționale cu istoria universală. Studiile, fundamentate pe un bogat și divers material documentar, reconstituie ecoul internațional al luptei pentru unitatea națională, evidențiază cu competență amploarea solidarității opiniei publice străine față de sacrificiile tuturor românilor pe tărîmul luptei naționale, urmăresc atitudinea personalității de prestigiu față de decizia istorică a românilor de la 1 Decembrie 1918. De asemenea, intensitatea și conștiința eforturilor românești, încrederea fără margini în caracterul plebiscitar al Marii Uniri sînt bine conturate și armonios integrate în contextul istoriei universale, în acord cu realitatea istorică.

Capitolul al III-lea, prin studiile semnate de V. Curticăpeanu (*Unele din ideile și preocupările istoriografice ale lui Onisifor Ghibu*) ; Fr. Păcurariu (*Onisifor Ghibu și problema națională*) ; V. Ciobanu (*Conceptiile democratice ale lui Onisifor Ghibu*), evocă aspecte din activitatea lui Onisifor Ghibu consacrate realizării și consolidării Marii Uniri și desprinde semnificația patriotică a unor manifestări organizate în anii celui de-al doilea război mondial (Gabriel Țepelea : *Inaugurarea monumentului lui G. Coșbuc*).

Rezumatel în limbile engleză și franceză (C. Gh. Marinescu) și indicele de nume (Victor Macarie) sînt deosebit de utile.

Lucrarea pe care o prezentăm constituie o contribuție valoroasă în reconstituirea locului și rolului Transilvaniei în istoria poporului român și în contextul universal. Documentată, bine compartimentată, cu un stil accesibil, viu, cu o logică în expunere și în structură cartea *Transilvania în istoria și conștiința românilor* se impune ca o culegere de studii judicioasă întocmită care servește, în egală măsură, specialiștilor, precum și publicului larg, atât de familiarizat astăzi cu problemele fundamentale ale istoriei patriei.

Gheorghe Tănăsă

MARIA TOTU, IOAN SCURTU, DOINA SMÎRCEA, *Din istoria mișcării democratice a studenților din România*, București, 1985, 204 p.

Cercetări îndelungate pe care le-au efectuat cei trei autori ai cărții pe care o prezentăm — componenți ai corpului profesoral al facultății de istorie-filozofie a Universității din București — e-au dat posibilitatea finalizării efortului depus prin alcătuirea unui cuprinzător istoric al mișcării democratice a studenților din România.

Parte componentă foarte importantă a istoriei învățămîntului din România — operă remarcabilă, aflată ea însăși, în prezent, în curs de elaborare, antrenînd un număr important de specialiști —, istoria învățămîntului superior include la rîndu-i substanțiala participare a studențimii din toate timpurile la fîurirea tabloului general al istoricului școlii noastre de toate gradele, al școlii superioare în primul rînd.

Cuvîntul înainte al cărții pe care o prezentăm, motivînd sensul cercetărilor întreprinse de autori și afirmînd, în chip subliniat, că în toate timpurile existenței școlii superioare din țara noastră studențimea s-a plasat, în covârșitoarea ei majoritate, pe cele mai înaintate poziții patriotice, cetățenești, democratice, conchide prin substanțiale aprecieri conform cărora „studențimea a reprezentat, întotdeauna, filonul devenirilor prin timp ale unora dintre cele mai înaintate spirite pe care poporul român le-a dăruit culturii și civilizației universale. Și dacă floarea intelectualității române s-a aflat la post în toate împrejurările frămîntatei noastre istorii, aceasta s-a datorat pornirii bune, de pe băncile universitare, pe cînd erau studenți, a tuturor aceluia care au impresionat prin calități de excepție ce i-au plîsat pe pozițiile apărării intereselor fundamentale ale poporului și țării” (p. 14).

Primul capitol al cărții, consacrat formulării unor *Considerații cu privire la apariția și dezvoltarea învățămîntului superior în România* (p. 15—45), se constituie într-un amplu tablou în care sînt prezentate momentele esențiale ale începuturilor învățămîntului superior în țara noastră și ale evoluției acestuia pînă în zilele noastre. Autorii demonstrează cu ajutorul unor importante informații documentare de primă mînă progresele înregistrate pe firul timpului în acest domeniu. Cititorul cărții va putea ușor observa — pe baza situațiilor și datelor comparative pe care autorii ni le propun — în ce au constatat prin timp și în ce constau și de la nivelul anilor noștrii noile salturi cantitative și calitative produse în sistemul învățămîntului superior din țara noastră.

Cum era și firesc, în acest capitol se pune un mare accent pe dezbateră problematicei condițiilor de viață și de învățatură ale studenților în diferite timpuri, ni se atrage atenția asupra factorilor calitativi care au impulsionează — în istoria generală a țării — procesul de formare a unor cadre de excepție în sistemul învățămîntului superior din România.

Următoarele trei capitole ale cărții — constituind, de fapt, fondul demersului pe care-l întreprind autorii — dezbate problemele studențești propriu-zise, sub cele mai diverse unghiuri de vedere. În capitolul al II-lea autorii ne propun o amplă tratare problematică în legătură cu *Mișcarea studențească din România de la începuturi pînă la Marea Unire din 1918* (p. 46—96), în cel de-al III-lea ne prezintă *Lupta tineretului universitar pentru condiții mai bune de viață și de studiu, pentru democrație și progres social, împotriva pericolului fascist, pentru apărarea independenței și suveranității patriei* (p. 97—132) iar în cel de-al IV-lea *Activitatea studențimii române în anii 1944—1985* (p. 133—175). Lucrarea este prevăzută cu cîteva interesante anexe (o cronologie a școlii superioare românești și a istoriei studențimii din țara noastră, precum și cîteva informații privind rețeaua învățămîntului superior din România din 1860 pînă astăzi). Autorii cărții ne propun în final și o bibliografie selectivă asupra realizărilor publicistice care au reușit pînă în prezent să deschidă un front binevenit de cunoaștere în această atît de importantă problematică.

Parcurgînd cu deosebit interes paginile cărții semnate de Maria Totu, Ioan Scurtu și Doina Smircea constatăm cu mare satisfacție că autorii au ținut să-și împlinească efortul de cercetare prin consultarea unui impresionant număr de surse editate și inedite, informația de care dispun ei oferindu-le largi posibilități de a ne oferi o lucrare temeinică, profundă, conținînd argumentații logice și deplin doveditoare,

În altă ordine de idei, cei trei autori — aparținînd uneia și aceleiași Universități — cele bucureștene — și prin faptul că sub cupola ei s-au format ca specialiști și prin faptul că ei înșiși sînt astăzi destoinici slujitori — au reușit să alcătuiască o carte în care să nu fie deloc pîrtinitori cu instituția cea mai apropiată lor; cartea pe care ne-au oferit-o înfățișează problematica dată în contururile sale firești la scara întregii țări, impresionante fiind deopotrivă paginile propuse de ei la scrierea istoriei mișcării democratice a studenților la București, la Iași, la Cluj sau în alte centre.

Cititorul cărții se va putea ușor convinge asupra adevărului unei afirmații care revine în mai multe rînduri în sublinierile pe care țin să le facă autorii în legătură cu faptul că, în momentele istorice hotărîtoare, studențimea a fost prezentă la datorie pe baricadele luptei pentru apărarea intereselor fundamentale ale țării și poporului român, pentru salvărdarea independenței și

suveranității, pentru unitate națională și statală, pentru pregătirea și desfășurarea victorioasă a revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, pentru făurirea viitorului luminos, socialist și comunist al țării, pentru triumful politicii de pace și cooperare internațională, singura în stare să asigure condițiile necesare dezvoltării dorite de tinăra generație a țării noastre în toate timpurile.

Un merit deosebit al cărții constă în faptul că ea abundă în exemplificări, inclusiv pe planul citării numelui unor studenți care s-au afirmat în diferite împrejurări în cursul momentelor care ne sînt prezentate de autori. Prin aceasta demonstrația ce ni se propune este foarte antrenantă, viciuina ei apropiindu-ne de posibilitatea înțelegerii foarte concrete a faptului că, în toate timpurile, școala superioară din țara noastră a promovat elemente excepțional dotate profesional-științific, politic, cetățeneșe, militanți de seamă ai mișcărilor patriotice revoluționare, progresist, democratice, antifasciste.

Deosebite sînt sub raport valoric contribuțiile pe care le aduc autorii cărții la prezentarea locului și rolului Partidului Comunist Român și Uniunii Tineretului Comunist în viața studențimii din țara noastră încă din urmă cu 65 de ani cînd, pe poarta din față a istoriei, a intrat în viața politică a țării acest partid, cel care a însușit totodată și mișcarea comunistă a tineretului, a studenților.

Cum era și normal, autorii cărții au avut în vedere necesitatea tratării ample a problematicei date pe fluxul evenimentelor românești în anii revoluției și construcției socialiste, un accent deosebit punindu-se, în acest sens, pe dezvoltarea învățămîntului superior din România în anii care au urmat Congresului al IX-lea al partidului nostru, ani în care în fruntea partidului și statului s-a aflat și se află tovarășul Nicolae Ceaușescu, prieten apropiat al tineretului studențesc, personalitate de seamă a vieții contemporane de numele și activitatea căreia sînt strîns legate numeroase pagini înfloritoare și ale dezvoltării învățămîntului românesc.

Să notăm — cu interes deosebit — și grija autorilor de a prezenta unele episoade și date importante ale participării studențimii din România la mișcarea studențească internațională, menținerea unui asemenea dialog fiind de natură să ridice necontenit valoarea demersului multiplu al mișcării democratice a studențimii noastre.

Interesul cărții realizate de Maria Totu, Ioan Scurtu și Doina Smircea sporește cu toată evidența de pe urma stilului antrenant în care este redactată, autorii asigurîndu-și reușita prin excelența comunicativitate a textului pe care ni-l oferă.

Toate calitățile relevate în cele de mai sus determină ca în peisajul istoriografic românesc contemporan lucrarea realizată de Maria Totu, Ioan Scurtu și Doina Smircea să se înscrie, fără îndoială, ca o premieră binevenită, foarte utilă și deosebit de interesantă. Este firesc să avem, prin urmare, cuvinte de mulțumire și felicitare pentru cei trei pasionați cercetători ai istoriei școlii superioare românești și ai istoriei studențimii din țara noastră, este firesc să considerăm că zestrea la cercetarea științifică pînă acum acumulată sporește, se întregeste prin lucrarea nouă pe care ne-o oferă, lucrare care — cu alte cuvinte — le ridică substanțial prestigiul științific.

Gh. I. Ioniță

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile fiind numerotate în continuare la sfîrșitul textului. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

- Românii în cronică notarială anonimă al regelui Bela.
Orașele în Europa apuseană în Evul Mediu timpuriu.
Un cod agrar românesc din secolul al XV-lea.
Regimul politico-economic al Țării Românești în secolul al XV-lea.
Țările române la începutul secolului al XVII-lea.
Economia Țării Românești în secolul al XVII-lea.
Conflictul pentru succesiunea la tronul Austriei 1741—1748. Implicații diplomatice și militare.
Înființarea consulatelor franceze în Țările române și impactul asupra spiritului românesc.
Călători români în S.U.A. în secolul al XIX-lea.
Calculul electronic și informații numerice. Despre evoluția clasei marilor proprietari funciari în România (1857—1918).
Un proiect englez de organizare a Principatelor din timpul Conferinței de la Paris (1858).
Armata și societatea românească 1859—1877.
Viața socială a Spaniei în presa românească până la primul război mondial.
Oamenii de știință și viața politică a României.
Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900—1905).
România și țările balcanice în perioada 1900—1911.
Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.
România și criza renană (martie 1936).
Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).
Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

RM ISSN 567—630

